

UDK 811.16+821.16.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 1998
4

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 46	ŠT. 4	STR. 293–406	LJUBLJANA	OKT.–DEC. 1998
-----	-----------	----------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Ada VIDOVIČ MUHA, Pomenski preplet glagolov <i>imeti</i> in <i>biti</i> – njuna jezikovnosistemska stilistika	293
Aleksander BJELČEVIČ, Svobodni verz slovanskih narodov (Ob varšavski konferenci o svobodnem verzu)	325
Tatjana SREBOT REJEC, O slovenskih samoglasniških sestavih zadnjih 45 let	339
Matija OGRIN, Aleš Ušeničnik in Izidor Cankar: soočenje njunih literarnoestetskih pogledov ob <i>Domu in svetu</i> l. 1916	347
Vojko GORJANC, Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila	367

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

Franc JAKOPIN, Krajevna in ledinska imena gornje Terske doline	389
Alenka ŽBOGAR, <i>Tri ekspresionistične podobe sveta</i> Marjana Dolgana	392
Tomo KOROŠEC, Za profesorjem Borisom Urbančičem (1913–1998)	394
Bibliografija Borisa Urbančiča	396

CONTENTS

ARTICLES

Ada VIDOVIČ MUHA, The Semantic Interaction of the Verbs <i>imeti</i> 'to have' and <i>biti</i> 'to be' – Their Linguo-Systemic Stylistics	293
Aleksander BJELČEVIČ, Free Verse in Slavic Nations (On the Occasion of the Warsaw Conference on Free Verse)	355
Tatjana SREBOT REJEC, On the Slovene Vowel Systems of the Last 45 Years	325
Matija OGRIN, Aleš Ušeničnik and Izidor Cankar: The Confrontation of Their Literary-Aesthetic Views on <i>Dom in svet</i> in 1916	369
Vojko GORJANC, Connectors in the Grammatical Description of a Scientific Text	367

REVIEWS – NOTES – REPORTS – MATERIALS

Franc JAKOPIN, Place Names and Cadastral Place Names of the Upper Ter Valley	389
Alenka ŽBOGAR, <i>Tri ekspresionistične podobe sveta</i> by Marjan Dolgan	392
Tomo KOROŠEC, In Memory of Professor Boris Urbančič (1913–1998)	394
Boris Urbančič's Bibliography	396

Uredniški odbor–Editorial Board: Varja Cvetko Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik, Marko Juvan, Tomo Korošec (**odgovorni urednik–Executive Editor**), Irena Orel, Vladimir Osolnik, Aleksander Skaza (**glavni urednik za literarne vede–Editor in Chief for Literary Sciences**), Ada Vidovič Muha (**glavna urednica za jezikoslovje–Editor in Chief for Linguistics**).

Tehnični urednik–Technical Editor: Vojko Gorjanc.

Časopisni svet–Advisory Council: France Bernik, Zoltan Jan, Janko Kos, Jože Pogačnik, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Naslov uredništva–Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija.

Žiroračun pri Slavističnem društvu Slovenije: 50100-678-45265 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 4.000 SIT, za člane Slavitičnega društva Slovenije 3.000 SIT, za študente 2.000 SIT, za inštitucije in knjigarne 6.000 SIT. – Price of yearly subscription for foreign countries 38 USA \$.

Natisnil–Printed by: PLANPRINT, d. o. o., Ljubljana. **Naklada–Circulation:** 1200 izvodov – 1200 copies.

ISSN 0350-6894

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-12/92, 24. 4. 1992) šteje Slavistična revija med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa.

UDK 811.163.6'367.625

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta v Ljubljani

POMENSKI PREPLET GLAGOLOV *IMETI* IN *BITI* – NJUNA JEZIKOVNOSISTEMSKA STILISTIKA

Glagolska primitiva oz. primarna glagola *imeti* in *biti* povezuje izražanje prostorske umeščenosti, pri čemer je lahko le *biti* prostorsko odprt, nedoločen, *imeti* pa veže prostorsko orientacijsko točko na posedovalca (posesorja). – Pomenska analiza temelji na tesni pretvorbeni zvezi med glagoloma *imeti* in *biti*, pri čemer je bil vzet za izhodišče glagol *imeti*. Možne pretvorbene zveze med glagoloma so prek svojilnega pridevnika (P_1), prislovnega določila kraja (P_2) in vse druge, nesvojilne in neprostorske (P_3). Bogata jezikovnosistemska stilistika, ki izhaja iz teh pretvorbenih povezav, temelji na členitvi stavčne povedi po besedilno pogojeni aktualnosti; gre za vprašanje izhodišča – jedra.

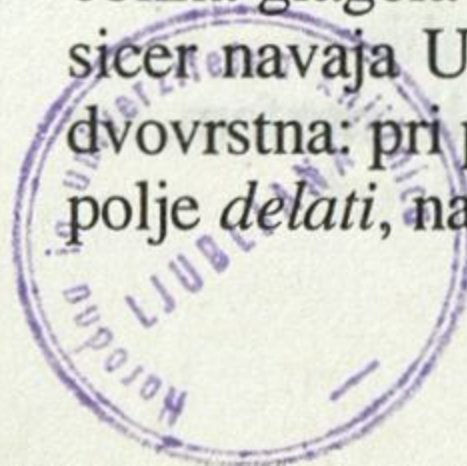
Verbal primitives (primary verbs) *imeti* (to have) and *biti* (to be) are related by the expression of spatial location, but only *biti* is spatially open, indefinite, while *imeti* ties the orientation point to the possessor. – The semantic analysis is based on close transformational relation between the verbs *imeti* and *biti*; the point of departure is the verb *imeti*. The possible transformational connections between the two verbs are through possessive adjective (T_1), adverbial of location (T_2), and all others, non-possessive and non-spatial, transformations (T_3). The rich linguo-systemic stylistics, derived from these transformational relationships, is based on analyzing the sentence with respect to sentence perspective, i.e., it involves theme-rheme issues.

1 Glagolske primitive oz. primarne glagole, med katere sodijo *biti*, *imeti* in *delati*¹ (Quirk 1995: 120–132), določa, kot je znano, dejstvo, da jih je slovarsko-pomensko nemogoče členiti, natančneje – ni jih mogoče uvrstiti v širše pojmovno polje; pomensko so torej posplošujoči (ekstenzivni) do najvišje možne mere. Ta (slovarsko)pomenska lastnost jih povezuje z zaimki (pronomni) oz. sami so neke vrste glagolski »zaimki« – proverbi.² Na ravni slovarske ubeseditve pomena je njihova proverbalnost razvidna iz dejstva, da so brez uvrščevalne pomenske sestavine (UPS),³ in kot taki zasedajo skupaj z zaimki vrh pomenske piramide (Vidovič Muha 1988: 27).

¹ Tema prispevka je iz vsebine pomenoslovnega seminarja na slavističnem oddelku štud. l. 1997/98. – Gradivo za razčlenitev je v veliki meri iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1970, 1975, 1997, 1985, 1991), dalje SSKJ.

² Proverbalnost *delati* je v jezikoslovju dokazovana tudi z vprašalno dopolnjevalno povedjo tip *Kaj dela? Piše /Spi.* – R. Quirk (1995: 130–135) pri glagolskih primitivih oz. primarnih glagolih, kot jim pravi, *biti* (by), *delati* (do) in *imeti* (have), ki so seveda v določenih skladenjskih okoliščinah polnopomenski, izpostavlja tudi njihovo pomožniško vlogo, ko ti glagoli izražajo samo ali predvsem skladenjske (glagolske) kategorije časa, naklona in načina.

³ S tega vidika so v SSKJ ustrezne razlage glagolov *imeti* in *biti*, ki so brez UPS, uvaja pa jih osebna oblika glagola *izražati*, npr. *imeti* (1) 'izraža, da je kaj osebkovala svojina /.../'; pri glagolu *delati* SSKJ sicer navaja UPS, vendar je ta neustrezna glede na vlogo, ki jo sicer mora imeti UPS; zastranitev je dvovrstna: pri pomenu (1) glagol *uporabljati* seveda ne more biti v vlogi UPS, saj sam sodi v pojmovno polje *delati*, na pomenski piramidi se uvršča nižje od glagola *delati*; pri vseh drugih pomenih, torej od

Kot je znano iz besedotvorne teorije, uveljavljene tudi v slovenskem jezikoslovju, ti glagoli zaradi svoje proverbalnosti predstavljajo pretvorbno vez med dvema temeljnima jezikovnim ravninama – morfemsko in skladenjsko. Glagoli *biti*, *imeti* in *delati* so tisti, ki jih najdemo v skladenjskih podstavah vseh, iz samostalnikov ali pridevnikov izpeljanih glagolov. Povezuje jih torej dejstvo, da se v določenih skladenjskih in pomenskih okoliščinah lahko morfemizirajo, pretvarjajo v obrazilo (obrazilni morphem) tvorjenega glagola (Vidovič Muha 1988: 17–25); gre za vzorce *god-ova-ti* ← *imeti* *god*, *gost-o-besed-i-ti* ← *biti* *gostih besed*, *brazd-a-ti* ← *delati* *brazde* oz. *pluž-i-ti* *delati* s plugom.⁴ Zaradi njihovega posplošenega pomena je te glagole v določenih, jezikovnosistemsko predvidljivih skladenjskih in pomenskih okoliščinah mogoče izraziti tudi obrazilno, se pravi (besedotvorno)morfemsko. Tudi ta lastnost jih uvršča med proverbske – glagolske »zaimke«.

Naša pomenska analiza je vezana na pretvorbno tesno povezana glagola *imeti* in *biti*. Merila, ki jih bomo pri tej analizi upoštevali, je mogoče ločiti na tri skupine:

- paradigmatska; gre za upoštevanje medleksemskih pomenskih (pomensko-sestavinskih) povezav tako na ravni enakosti oz. podobnosti – pojavlja se zlasti sopomenskost, deloma še nad- in podpomenskost –, kot tudi pomenske različnosti, predvsem protipomenskosti (Vidovič Muha 1997);

- sintagmatska; kot pomensko relevantna se je izkazala zlasti vezljivost glagola, pri *imeti* npr. eno- in dvovezljivost;

- paradigmatsko-sintagmatska; gre zlasti za razvrstitev udeležencev ob glagolu glede na njihove različne slovničnokategorialne lastnosti – pri *imeti* sta se izkazala kot pomensko relevantna zlasti podspol živosti in človeškosti –, in seveda za pretvorbene povezave.

2 Glagola *imeti* in *biti* vsak na svoj način vzpostavljata referenco z istim pojmovnim svetom. Ko gre za izražanje svojilnosti v najširšem smislu, se pravi umestitve, tj. prostorske opredelitve česa (ev. koga) glede na koga (ev. kaj), kot je znano, celo ločujeta slovanske jezike na skupino, ki to pomensko razmerje izraža z *imeti*, npr. slovenščina, in na drugo skupino z *biti*, npr. ruščina; gre za tip *Ima konja : U njega (jest') lošad'* s pomenom nedvoumne svojilnosti 'njegov konj'.⁵ Teorija t. i. lokalizma – po J. Lyonsu (1983: 322–330) hipoteze, da so prostorski izrazi slovnično in pomensko temeljni v primerjavi z različnimi vrstami neprostorskih izrazov –, med drugim gradi na spoznanju, da je pridobitev kake lastnosti, stanja glede na nahajanje v tem stanju v enakem semantičnem razmerju kot pridobitev mesta glede na nahajanje na tem mestu. Tako si je mogoče razlagati tudi dejstvo, da

(2) naprej, pa gre za t. i. krožne razlage, npr. v pomenu (2) frazni glagol 'opravljati delo /.../' , ki je formalna UPS, je dejansko seveda samo sopomenka glagolu *delati* ipd.

⁴ Med skladenjskopodstavne glagole, pretvorljive v obrazilo, sta uvrščena tudi *da(ja)ti* in *posta(ja)ti* (Vidovič Muha 1985 in kasneje): oba glagola sta v SSKJ predstavljena kot proverbska, se pravi brez UPS; pomenske razlage uvaja tretjeosebna oblika glagola *izražati* – *izraža* /.../.

⁵ V tem smislu se *imeti* pojavlja kot sopomenski z *biti* + predložni (krajevnost) glagolski morphem, kar je mogoče zapisati *biti* + {*M_k*}.

v mnogih jezikih svojilne konstrukcije strukturno sovpadajo s krajevnimi (Lyons 1975: 403).⁶

Tudi znotraj slovenskega jezikovnega sistema glagola *imeti* in *biti* (z določenimi zadržki) izkazujeta tesno pretvorbno povezavo, zaradi katere nastajajo zanimive jezikovnosistemske stilne variante; te v smislu členitve po aktualnosti vplivajo na obvestilno hierarhizacijo besedila. Sicer pa je pretvorbena povezava med *imeti* in *biti* tipološko trojna:

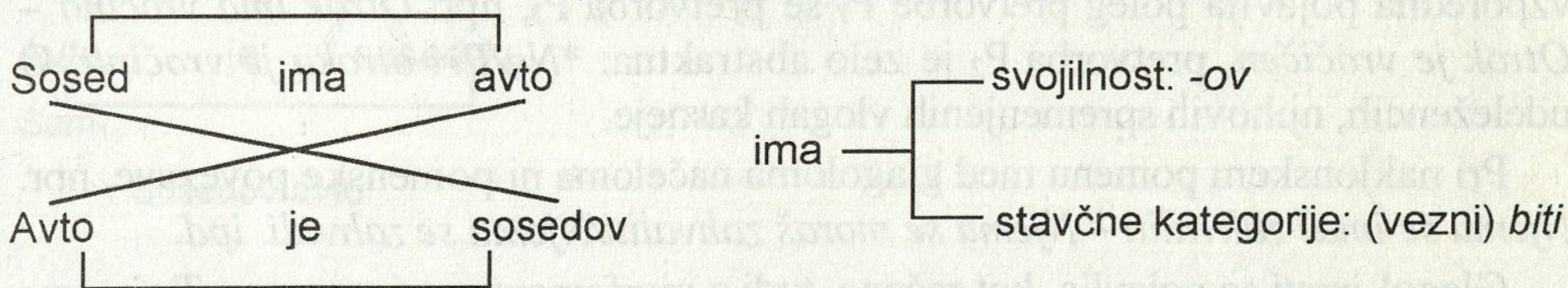
(a) S pretvorbo P_1 bomo označevali tisto spremembo udeleženskih vlog, pri kateri zamenjava glagola *imeti* z glagolom *biti* povzroči v stavku prehod Sam_4 v Sam_1 , iz prvotnega Sam_1 pa nastane svojilni rodilnik (R_s) oz. s korakom naprej svojilni pridevnik ($Prid_s$); drugače: nosilec svojilnosti, posedovalec (imetnik), prvotni Sam_1 , postane prek pretvorbe v svojilni rodilnik podstava za svojilni pridevnik, kar je sredstvo svojilnosti, posedovano oz. kar ustvarja svojilno razmerje, pa se pomakne na osebkovo mesto, postane formalno Sam_1 :

(1) *Sosed ima avto*

(1a) *Avto je sosedov*

in iz tega poimenjenje *avto (od) sosed* – *sosedov avto*.

Pretvorba P_1 z razdelitvijo vlog glagola *imeti*

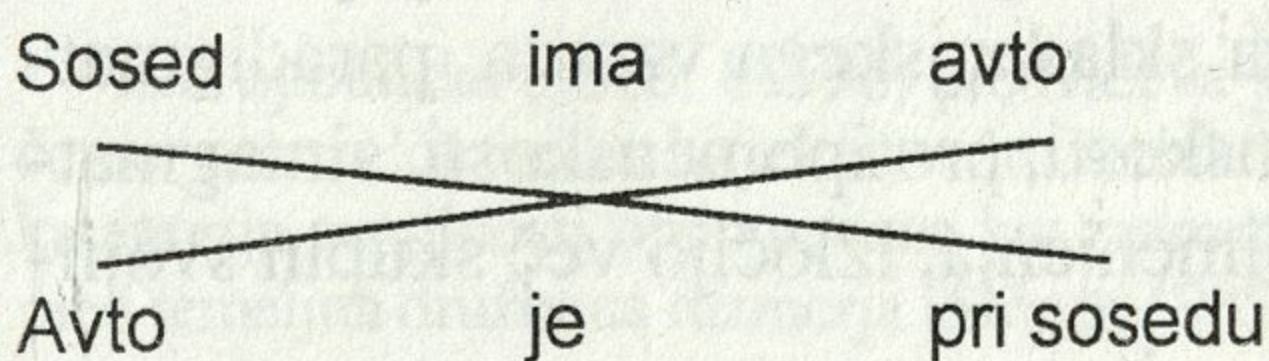

(b) S pretvorbo P_2 bomo označevali tisto spremembo udeleženskih vlog, pri kateri z zamenjavo glagola *imeti* z *biti* prvotni Sam_4 , sredstvo svojilnosti, prav tako preide na osebkovo mesto, postane tako Sam_1 , prvotni Sam_1 pa postane okoliščina kraja

(1b) *Avto je pri sosedu*

z dodatnim pričakovanim, ne pa nujnim pomenom lastnine.

Pretvorba P_2

⁶ Da ni svojina nič drugega kot umestitev, se pravi prostorska opredelitev česa, v širšem smislu tudi koga glede na koga ev. kaj drugega, so ugotavljali v okviru jezikoslovja že ženevski strukturalisti, med njimi tudi R. F. Mikuš (npr. 1962). O vgrajenosti prostora v kategorialne lastnosti jezika, tudi v svojilnosti prim. P. Piper (1997). – Funkcijska slovnica M. A. K. Hallidaya (1994: 119–138) pa razvršča relacijske procese, določene vedno z razmerjem (relacijo) med dvema entitetama, ločeno glede na okoliščine (*x je pri a*), svojino (*x ima a*) in identifikacijo (*x je a*).

(c) S pretvorbo P₃ bomo označevali vsa druga vstopanja glagola *biti* v prvotno stavčno zgradbo z glagolom *imeti*.

Pri pomenski razčlenitvi glagola *imeti* in pri njegovih pretvorbenih povezavah z *biti* pa je nujno ločiti *imeti* od dveh fraznih glagolov, in sicer *imeti za* in *imeti se*. Pomensko (leksikalno) najzapletenejši je vsekakor *imeti*.

2.1 Glede na pomensko razmerje z glagolom *biti* je glagol *imeti* mogoče ločiti v grobem na vsaj tri temeljne skupine; pomenski poudarek glagola *imeti* je na naslednjih prvinah:

– svojilnost:⁷ med obema glagoloma obstaja *nad-* oz. *podpomensko razmerje*, če seveda izhajamo iz spoznanja, da svojilnosti po definiciji pripada nahajanje v prostoru; v tem primeru je *imeti* mogoče izraziti z *biti* npr. *pri kom kako* (kot svojina), npr. *Oče ima avto* ≤ *Pri očetu je avto* (kot njegova lastnina). Glede na vrsto svojilnosti, ki jo lahko izraža glagol *imeti*, je ta polnopomenski, primer zgoraj, ali pomensko oslavljeni tip *Sosed ima brata*, *Človek ima možgane*; pretvorba P₂ z glagolom *biti* v smislu *nad-* oz. *podpomenskosti* je zelo abstraktna;

– prostorsko nahajanje; glagola sta prek P₂ v pretvorbeni *sopomenski* povezavi, npr. *Sosed ima (mojo) knjigo* – *Pri sosedu je (moja) knjiga*;

– pripisovanje lastnosti, stanja ipd. komu/čemu, ko se načeloma kot pomensko vzporedna pojavlja poleg pretvorbe P₁ še pretvorba P₃, npr. *Otrok ima vročino* – *Otrok je vročičen*, pretvorba P₂ je zelo abstraktna: **Na/Pri otroku je vročina*. O udeležencih, njihovih spremenjenih vlogah kasneje.

Pri naklonskem pomenu med glagoloma načeloma ni pomenske povezave, npr. *Njemu se imaš zahvaliti* – *Njemu se moraš zahvaliti/Njemu se zahvali*. ipd.

Glagol *imeti* se pojavlja, kot rečeno, tudi z morfemoma *za* in *se*, npr. *To imamo za pospraviti* – *To moramo pospraviti*; *Dobro se imej* – *Želim ti dobro* (stanje ipd.).

Pritegnitev ustreznih meril predstavljene tri skupine bogato členi.

2.1.1 Za izražanje svojilnosti je glagol *imeti* lahko v dveh vlogah:

(a) polnopomenski, če je dvovezljiv; temeljni skladijski vzorec: Sam₁ imeti_{os} Sam₄, tip (1):

(b) pomensko oslavljen, če je enovezljiv; skladijski vzorec: Sam₁ Glag_{os}, pri čemer Glag_{os} → imeti_{os} Sam₄.

Različne možnosti na ravni paradigmatsko-sintagmatskih razmerij, predvsem različne slovničnokategorialne zapolnitve tega skladijskega vzorca, paradigmatskih (medleksemskih) povezav, zlasti *sopomenskosti*, *protipomenskosti*, sintagmatskih razmerij, predvsem različne možnosti poimenjenja, izločijo več skupin svojilnosti.

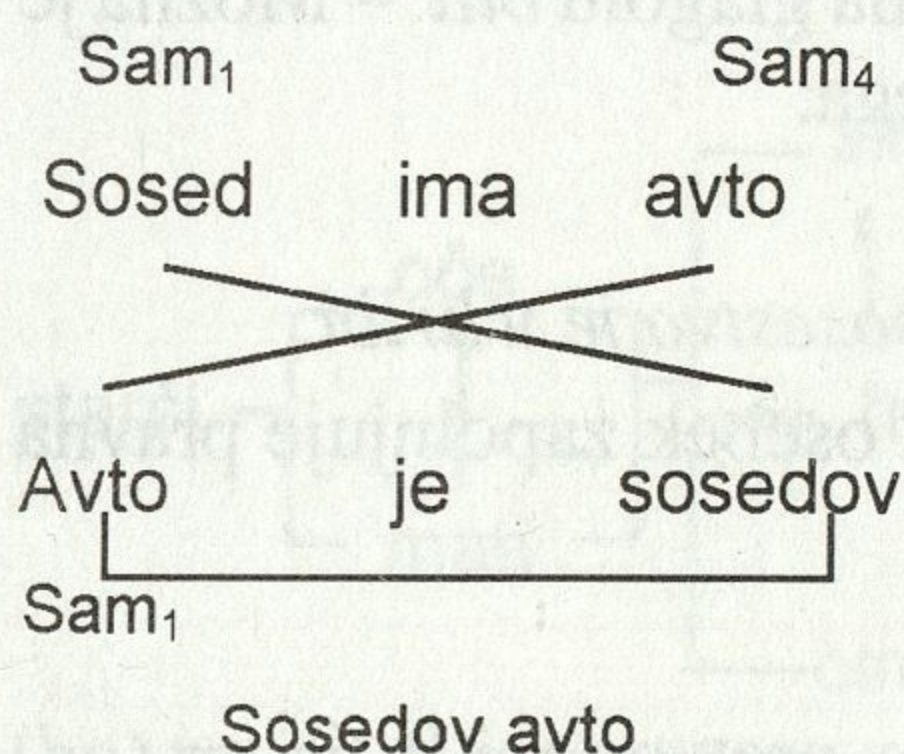
⁷ Na podlagi pomensko-skladijske razčlenitve svojilnosti (v najširšem smislu), kot jo izražajo različne imenske zveze s svojilnim pridevnikom, je bila ugotovljena prava svojilnost – pridevnik se razvršča ob neglagolski samostalnik –, znotraj nje pa lastninska svojilnost pridevnikov tip *očetov klobuk/občinska stavba*, med nelastninskimi pa sestavna svojilnost tip *ježeva bodica/nožni hrbet*, razmerna svojilnost, in sicer tip *očetov brat* in *otrokov učitelj*; med neprave svojilne sodita tipa *očetovo delo/gamsov skok* in *bolnikova vročina/njegov abonma* (Vidovič Muha 1981).

2.1.1.1 Prava svojilnost:

(2) *Sosed ima avto, tri konje;*

Sam₁ → č+ (človek ali personifikacija česa, če gre za pravno lastništvo), Sam₄ → č- s splošnim pomenom konkretnega, materialnega.⁸ Na ravni vrste glagolskega dejanja se *imeti* v tem pomenu uvršča med posledične stanjske, izraža stanje po dejanju: pridobivati (npr. *kupovati*) – pridobiti (npr. *kupiti*) – *imeti*, kar je sopomensko s fraznim glagolom *biti lastnik* (postajati lastnik – postati lastnik – biti lastnik), tudi *posedovati*: *Sosed ima avto* /.../ 'je lastnik, poseduje'. Pretvorba P₁: *Avto je sosedov* ← *Avto je (od) soseda* – *sosedov avto*.⁹ Pretvorba P₂ je sicer možna, vendar, kot rečeno, z upoštevanjem spremenjenega pomena v smislu nad-/podpomenskosti: obravnavana svojilnost je vrsta/način obstajanja v prostoru: *Pri sosedu je avto* (v tem primeru njegov); kot rečeno, *biti (pri)* je neke vrste nadpomenka: *imeti* 'biti pri kom kot (njegova) svojina'.

Preureditev delovalniških vlog

Predmet (Sam₄) ne more biti razvit s svojilnim pridevnikom; primer kot

(3) *Sosed ima očetov avto*

lahko razlagamo (a) sopomensko s krajevnostjo *Pri sosedu je očetov avto*, kar dokazuje ločitev nedvoumnega izraza svojilnosti (očetov) od prostorske umeščenosti, ki jo v tem primeru izraža *imeti* in potrjuje s sopomenko *biti pri kom* (prim. 2.1.2.1),¹⁰ ali (b) kot vrstnost pridevnika *očetov*, ki je po izvoru svojilna: *Sosed ima očetov avto* (po izvoru (od) očeta), hipotetično, brez izkazane potrditve – *sosedov očetov avto*.¹¹ Gre torej za možnost pomenskega premika pridevnika *očetov*

⁸ Z. Topolińska (1985: 81–96) predvideva po A. Wierzbicki za pravo svojilnost obrazec $f(x, y)$, pri čemer gre za 'človeško bitje' (x) + 'materialni predmet' (y) + 'popolno razpolaganje' (f). – Nasploh je kategorija svojilnosti obravnavana kot razmerje lastnika, posedovalca in posedovanega; kot taka sodi med temeljna družbena razmerja (Štěpán 1985: 20–27).

⁹ Pravi svojilni rodilnik je edninski, kar pomeni, da gre za pripisovanje svojine posameznemu, na izrazni ravni z ločenima obraziloma za moški in ženski spol – *-ov* in *-in*; omenjeni obrazili ohranjata torej vse končniške lastnosti – sklon rodilnik, spol moški/ženski in število ednina. V bistvu imamo opraviti s končniškim obrazilom.

¹⁰ Iz povedanega lahko sklepamo, da je glagol *imeti* glede izražanja svojilnosti v jeziku »rahlejši« kot svojilni rodilnik oz. iz njega nastali svojilni pridevnik.

¹¹ Tudi razporeditev mest v levem prilastku označuje pomensko različnost obrazilno homonimnih pridevnikov (Vidovič Muha 1981).

iz svojilnosti v vrstnost – vrstni, po izvoru svojilni; glagol *imeti* v tem primeru ohranja pomen svojilnosti.

Sam₄ je razvit s kakovostnim pridevnikom:

(4) *Sosed ima nov avto / Imamo nov avto,*

pretvorba P₁: *nov sosedov avto/naš nov avto*;¹² pri pravi svojilnosti je mogoče to zvezo aktualizirati na dva načina, in sicer s prenosom kakovostnega (4_a) ali svojilnega pridevnika (4_b) v povedkovo določilo:

(4_a) *Sosedov avto je nov,*

(4_b) *Nov avto je sosedov;*

odločitev glede stavčne aktualizacije je odvisna od členitve po aktualnosti oz. od tega, kaj je v izhodišču in kaj v jedru (Topolińska 1985). Pretvorbena zveza med (4) in (4_a) oz. (4_b) vzpostavlja med glagoloma *imeti* in *biti* pomensko neenakovredno razmerje: veznost glagola *biti* : polnopomenskost glagola *imeti*; slednji je pač svoj svojilni pomen »uporabil« za pomensko podstavo svojilnega rodilnika oz. iz njega nastalega svojilnega pridevnika, skladijska vloga je ostala glagolu *biti*. – Možna je tudi krajevna (prislovnodoločilna) umestitev posedovanega:

(4_c) *Sosed ima posestvo v hribih,*

pretvorba P₁: *Posestvo v hribih je sosedovo – Sosedovo posestvo je v hribi.*

Posebnost na pretvorbeni ravni se kaže, ko Sam₁ kot osebek zapolnjuje pravna oseba, npr. ustanova ipd.:

(5) *Šola ima velik vrt;*

tudi npr. *Država ima gozdove; Podjetje ima več podružnic*; pretvorjeni R_s tip vrt (od) šole ← šolski vrt, gozdovi (od) države ← državni gozdovi itd. in iz njega nastali pridevniki kot *šolski, državni* je mogoče razlagati

(a) kot povezavo s posameznim, se pravi, da je R_s številsko zaznamovan, torej edninski, razlaga pomena je svojilna, enaka kot v primerih zgoraj (svojilni pridevniki na *-ov, -in*), pri čemer pa razvrstitev obrazil *-ski, -ni* ni odvisna od spola motivirajočega samostalnika,

(b) kot povezavo s splošnim (abstraktnim), kar pogojuje nezaznamovanost števila R_s; opraviti imamo s svojilno vrstnostjo.¹³

2.1.1.2 V primerih, ko je glagol *imeti* enovezljiv, je Sam₄ v povedkovem določilu. V tem okviru je mogoče ločiti dva različna tipa svojilnosti.

¹² Razporeditev svojilne pridevniške besede v levem prilastku je različna: če gre za (svojilni) zaimek, je obvezno levo od kakovostnih pridevnikov – *naš nov avto*, če pa je to svojilni pridevnik, je njegovo mesto (načeloma) za kakovostnimi pridevniki – *nov sosedov avto* (Vidovič Muha 1996).

¹³ Pri tipih prilastkov kot *glavberjeva sol, papinov lonec, ariadnina nit, prometejev ogenj, sizifovo delo* ipd. že dejstvo, da jih ne moremo pretvoriti v stavek z glagolom *imeti* v povedku – **Glauber ima sol, *Ariadna ima nit*, oz. da jim taka pretvorba spreminja pomen in jih določa kot prave svojilne, torej *Glauberjeva sol, Ariadnina nit* itd., upravičuje razlago v smislu vrstnega (generičnega) oz. kakovostnega pridevniškega pomena z njemu ustreznim zapisom.

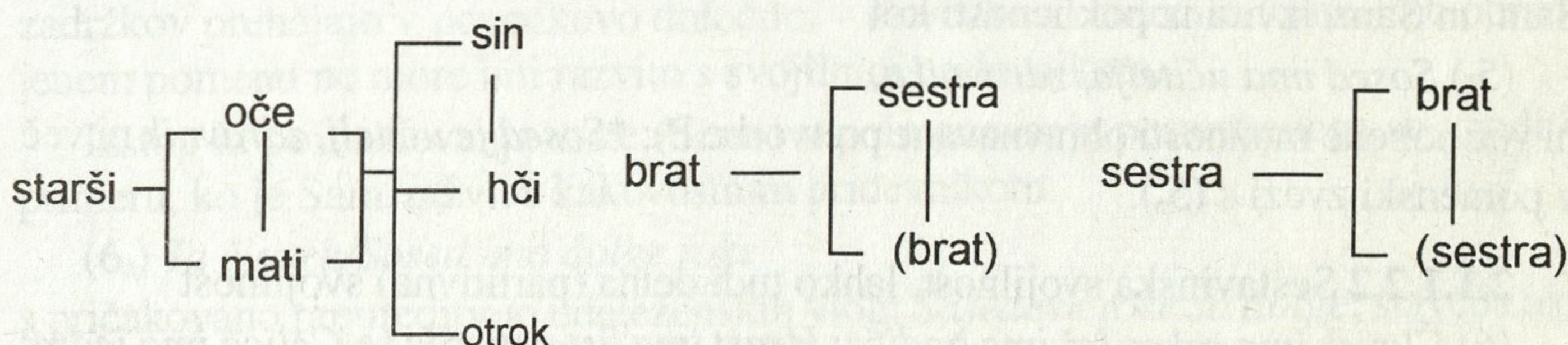
2.1.1.2.1 Razmerna svojilnost:

(5) *Sosed ima sestro, brata, očeta, ženo, sestrično, strica (mater) /.../; prijatelja, sošolca /.../.*

Stavčni vzorec: $Sam_1 \text{ Glag}_{os}, Sam_1 \rightarrow \check{c}+, \text{Glag}_{os} \rightarrow \text{imeti}_{os} Sam_4, Sam_4 \rightarrow \check{c}+$. Glagol *imeti* izraža vpetost nosilca svojilnosti iz Sam_1 v razmerje z osebo, izraženo s povedkovim določilom: *Sosed* npr. **bratuje*. To razmerje je dvosmerno, kar je mogoče dokazati s posebne vrste pretvorbo (P_3) z glagolom *biti*, pri čemer je formalno ukinjen povzročitelj svojilnega razmerja iz prvotnega stavka (z glagolom *imeti*), izražen s Sam_4 (povedkovo določilo). Dvosmerno razmerje temelji namreč na dopolnjevalni protipomenskosti:¹⁴

(5a) *Sosed je (že) stric, brat, mož, bratranec, nečak (sin) /.../*, ker ima nečaka/nečakinjo, sestro/brata, ženo /.../ (očeta/mater – starše) ipd. (brat – sestra/brat; oče/mati, starši – sin, hči; mož – žena; stric/teta – nečak/-inja ipd.).¹⁵

Dopolnjevalne protipomenske povezave

V primeru s kakovostnim pridevnikom razvitega Sam_4

(5b) *Sosed ima prijaznega brata*

je po pričakovanju mogoča samo predikacija kakovostnega pridevnika: *Sosedov brat je prijazen*.

Nekako blizu rodovnim oz. družinskim razmerjem je tip

(5c) *Sosed ima prijatelja*,

kjer je mogoče (naključno?) oblikovati protipomenski par *prijatelj* – *sovražnik*, razmerje pa ni dvosmerno, saj ni smiselna pretvorba **Sosed je prijatelj* (ker ima sovražnika ali obratno). Izstop iz rodovnih (družinskih) razmerij ukinja obvestilno zadostnost (smiselnost) pretvorbe, kot jo izkazuje (5a): oblikuje se dopolnilni stavčni vzorec: $Sam_1 \text{ Glag}_{os}, \text{Glag}_{os} \rightarrow \text{biti}_{os} Sam_1, Sam_1 \rightarrow Sam R_s/D_s$ oz. $\text{Prid}_s Sam$: *Sosed je prijatelj (od) Toneta/Tonetu* oz. *Tonetov prijatelj*.

Pretvorba P_1 : *sosedov brat* ← *brat (od) sosed*; čeprav R_s izraža povezavo s posameznim in s tem ostaja v svojem izhodiščnem pomenskem okviru, predikacija svojilnega pridevnika v prilastkovem odvisniku ni mogoča: **brat/prijatelj, ki je*

¹⁴ Dopolnjevalnost vključujejo k protipomenskosti npr. J. Lyons (1980: 281–327), J. Filipec (1985: 129–132), A. Vidovič Muha (1997: 7–17).

¹⁵ Posebnost predstavlja razmerje starši – otrok/otrok – starši: *Vsak človek ima očeta in mater (starše)*, se pravi *Vsak človek je otrok* (ni pa nujno, da je vsak človek oče/mati), zato je seveda zveza *Sosed ima očeta/mater* in iz tega *Sosed je sin* za razliko od vseh drugih rodovnih povezav tавтоloška.

sosedov, in seveda ne v stavku **Brat/Prijatelj je sosedom*, kar potrjuje, da sodi v tem primeru svojilni pridevnik med obvezna (obligatorna) samostalniška dopolnila (Pit'ha 1991). Posebnost oz. omejenost rabe svojilnega pridevnika – ne more preiti v povedkovo določilo, izvira iz pomena jedrnega samostalnika: ta je relacijski – poimenuje različne povezave (razmerja) med ljudmi, kjer predstavljajo razmeroma zaprt sistem prav rodovne (družinske) zveze kot *brat – sestra* ipd. – Vse kaže, da je lahko eden izmed pomembnih meril pomenske oslABLJENOSTI glagola *imeti* prav ne-celovita izpeljava pretvorbe P_1 : R_s oz. iz njega nastali svojilni pridevnik v primeru, ko gre za poimenjenje stavka s pomožnikom *imeti*, ne more preiti v povedkovo določilo, če naj ohranimo smiselnost (obvestilnost) povedi. Namreč pretvorba P_1 , v katerem je *imeti* polnopomenski (2), omogoča smiselnost povedi kot *Avto je sosedom – sosedom avto*, saj je *lahko* katerikoli avto *sosedom*, medtem ko katerikoli brat (lahko tudi noben brat) *ne more* biti *sosedom*. – Sam₄ v (5) ne more biti v nobenem primeru razvit s svojilnim pridevnikom: **Sosed ima svojega/očetovega brata*.

V primerih, ko Sam₄ poimenuje nosilca poklicne dejavnosti oz. ko razmerje med Sam₁ in Sam₄ izvira iz poklicnosti kot

(5₈) *Sosed ima učitelja, zdravnika,*

ni več nobene možnosti obravnavane pretvorbe P_3 : **Sosed je učitelj, zdravnik* ni več v pomenski zvezi s (5_a).

2.1.1.2.2 Sestavinska svojilnost, lahko tudi delna (partitivna) svojilnost

(6) *Človek ima roke; Jež ima bodice; Hrast ima liste; morda še Celica ima jedro;* Sam₁ → poimenovanje bitja/organizma (človek, žival, rastlina) kot vrstnega (generičnega) pojma – razreda, vrste: *Vsi ljudje, vsi ježi, vsi hrasti imajo /.../*, Sam₄ → poimenovanje sestavine, dela s Sam₁ poimenovane celote – organizma. Glagol *imeti* izraža prisotnost tvornih (konstitutivnih) prvin koga/česa, pri čemer so v primeru obravnavane pomenske zasedenosti Sam₁ deli oz. sestavine različni in seveda tudi poimenovani različno. V bistvu se v povedkovem določilu pojavlja ena (ali več) razpoznavnih lastnosti nosilca (teh) lastnosti, izraženega s Sam₁. S stališča zgradbe leksikalnega pomena lahko govorimo o predikaciji katere izmed razločevalnih pomenskih sestavin.¹⁶ – Sopomenskost s fraznimi glagoli *biti (sestavljati) iz, biti sestavina – sestavljati oz. biti del* (s preureditvijo udeleženskih vlog) dokazuje, da gre pri vseh primerih obravnavanega tipa za razmerje celota (Sam₁) – del (Sam₄) (Pit'ha 1972): *Človek je sestavljen (tudi) iz rok – (Tudi) roke sestavljajo človeka – Roke so del človeka*;¹⁷ različnost delov, ki sestavljajo celoto, se pri tej sopomenski

¹⁶ Gre za tip ubesedenja leksikalnega pomena, t. i. slovarske razlage, ki temelji na hierarhizaciji pomenskih sestavin (semov) v smislu njihove funkcijske različnosti (Vidovič Muha 1988), npr. *človek* je z uvrščevalno pomensko sestavino (genus proximum) *bitje* uvrščen v višji pojmovni razred, ki ga je potrebno z razločevalnimi pomenskimi sestavinami (differentia specifica) glede na druge prvine, ki tvorijo razred *bitje*, prepoznavno določiti, npr. *človek* je bitje, ki ga določajo npr. (tudi) udje.

¹⁷ Po eni strani prav generičnost pojma, zajetega v Sam₁, po drugi pa njegova prepoznavna sestavina, izražena s Sam₄, omogoča pri tem tipu tudi sinekdoho, npr. v zvezi s človekom kot *Možgani zapuščajo državo, pridne roke* ipd.

povezavi pokaže v obveznem dopolnilu Sam₄ navadno v obliki členka *tudi*, *med drugim* ipd., lahko pa tudi z navedbo vseh delov celote.

Pretvorba P₁: gre za neposredno poimenjenje, se pravi ne prek stavka z veznim *biti*: R_s je dosledno podstava vrstnega svojilnega pridevnika: *človek-ove/- (š)ke roke*; *ježeva bodica*; *hrastov list* – *roke (od) človeka*; *bodica (od) ježa*; *list (od) hrasta*. Pretvorjeni R_s je glede števila in spola nezaznamovan, zato lahko govorimo, kot rečeno, o vrstnem svojilnem pridevniku;¹⁸ za prenos tega pridevnika v povedkovo določilo, za njegovo predikacijo torej, veljajo spoznanja o načelni neločljivosti leksikaliziranih besednih zvez, kar imenske zveze z vrstnim, tudi vrstnim svojilnim pridevnikom so; ev. zveze *Roke (ki) so človek-ove/(š)ke*, *Bodica (ki) je ježeva*, *List (ki) je hrastov* razumemo kot eliptične (Vidovič Muha 1981; 1996). Tudi v tem je temeljna razlika med R_s z ohranjenimi kategorialnimi lastnostmi (število – ednina, spol – moški/ženski, sklon – rodilnik), ki je vedno podstava svojilnemu pridevniku, in svojilnim rodilnikom, ki je glede kategorialnih lastnosti nezaznamovan, kot tak pa podstava vrstnemu svojilnemu pridevniku (Vidovič Muha 1996); vendar pa, kot rečeno, le svojilni pridevniki, nastali iz stavkov, kjer je *imeti* polnopomenski, brez zadržkov prehajajo v povedkovo določilo. – Povedkovo določilo (Sam₄) ob ohranjenem pomenu ne more biti razvito s svojilnim pridevnikom.

Izstop iz poimenovanja vrste (Sam₁) v poimenovanje posameznega se zgodi v primeru, ko je Sam₄ razvit s kakovostnim pridevnikom

(6a) *Ta človek/Sosed ima dolge roke*

s pričakovano preureditvijo udeleženskih vlog: *Sosedove roke so dolge*; stavčna aktualizacija svojilnega pridevnika ni smiselna: **Dolge roke so sosedove*.

Razmerje celota – del se pojavlja tudi v primerih, ko je Sam₁ ž-:

(7) *Tovarna ima dimnik*;

tudi npr. *Šivanka ima uho*, *Puška ima cev*, *Hiša ima okna*.

Pretvorjeni pridevniki iz R_s z nezaznamovano kategorijo števila in spola so seveda vrstni svojilni tip *tovarniški dimnik*, *hišno okno*, *šivankino uho*, *puškina cev*. Nosilec (vrstne) svojilnosti (Sam₁) je za razliko od prejšnje skupine rezultat dela: kaj mora imeti kaj, če naj bo kot tako prepoznavno, velja za (6); kaj mora biti narejeno in – posledično – mora imeti, če naj bo kot tako prepoznavno, velja za (7). V obeh tipih, (6) in (7), pa gre za neke vrste povezave z naklonskostjo, z glagolom *morati* – *mora imeti*: Kaj mora imeti kaj, če naj bo kot tako prepoznavno, npr. *Tovarna mora imeti dimnik* (če naj bo tovarna) ipd.

2.1.1.2.3 Posebno skupino, ki bi jo glede na njeno pretvorbo P₁ lahko imenovali samo sestavinska (in ne sestavinska svojilna kot prejšnja), predstavljajo primeri, ko Sam₁ poimenuje celoto, sestavljeno iz količinsko in kakovostno enakih (identičnih)

¹⁸ V tem smislu sta tudi pridevnika *človekovi* in *človeški (možgani)* sopomenska: v obeh primerih gre za izražanje vrstne svojilnosti. – Da gre res poleg svojilnosti še za vrstni (generični) pomen, torej za neke vrste stalne imenske zveze (lekseme), dokazujejo tudi ustrezne zloženke – torej besede –, npr. v nemščini: *Menschengehirn*, *Fuchsschwanz*, *Fichtennadel*; imenska zveza s svojilnim pridevnikom seveda ni leksikalizirana, kar spet dokazujejo ustreznice v nemščini, npr. *Grund des Vaters* (Vidovič Muha 1988a).

delov. Tu je mogoče ločiti primere, ki izkazujejo absolutnost (dokončnost) števila sestavin česa od tistih, ki izkazuje naključnost števila teh sestavin; v prvem primeru gre za določenost in s tem nespremenljivost glede na splošno, v drugem določenost in s tem nespremenljivost glede na posamezno:

(8) *Kilometer ima tisoč metrov,*

tudi npr. *Teden ima sedem dni, Dan ima štiriindvajset ur,*

(9) *Hiša ima tri nadstropja,*

tudi npr. *Vrata imajo dve krili, Cesta ima tri pasove.*

Pretvorba P₃:

(8_a) *Kilometer je tisočmetrski,*

tudi *Dan je štiriindvajseturni* ipd. V tem primeru gre pravzaprav za tavnološke relacijske stavke: *Kilometer je enako tisoč metrov – Kilometer se enači s tisoč metri* oz. *(En) kilometer je enako (dolgo – razsežnost) kot tisoč metrov – Kilometer in tisoč metrov sta enaka* (glede na razsežnost) ipd., za razliko od

(9_a) *Hiša je trinadstropna,*

kjer stavek ostaja obvestilni, saj je možna modifikacija npr. *Hiša je lahko tudi* ipd. *trinadstropna*. Tip (9_a) vzpostavlja razmerje tudi z orodnikom kot *hiša s tremi nadstropji*, kar odpira interpretacijo ne v smeri *Hiša na/v kateri so tri nadstropja* kot v pomenski skupini spremstvenosti,¹⁹ ampak v smislu vrste hiše – *trinadstropna hiša* (glede npr. na *dvonadstropno* ipd.). – Lahko povzamemo, da pretvorba P₁ obeh tipov, tako (8) kot (9) ni mogoča v R_s pač pa v sestavinski R (R_{iz}) in iz njega v vrstni (sestavinski) pridevnik, pri čemer je tip (9) smiseln – *hiša (sestavljena) iz treh nadstropij – trinadstropna hiša*, tip (8) pa tavnološki – *kilometer (sestavljen) iz tisoč metrov – *tisočmetrski kilometer*.²⁰ Tu se vsiljuje kot sopomenka vsebovati, npr. *Dan vsebuje štiriindvajset ur*, vendar pa jo izključuje sopomenka *biti sestavljen*: pojem sestavljenosti – kaj iz česa –, izloča pojem vsebovanosti.

2.1.1.2.4 Če imamo pri sestavinski svojilnosti in sestavinskosti opraviti s konstitutivnimi prvinami koga/česa (Sam₁) ali s takšnimi prvinami, ki predstavljajo skupaj z drugimi, številčno in kakovostno enakimi (Sam₄), celoto koga/česa (Sam₁), gre pri obravnavanem tipu za več ali manj naključne prvine (Sam₄) česa (Sam₁). Vendar pa se zdi, da pojav teh prvin vpliva na vrstno členitev oz. oblikovanje (pod)vrst česa; po pretvorbi nastala imenska zveza je vsekakor vrstna:

(10) *Zakon ima določbo:*

pretvorba P₂, kjer gre za čisto krajevnost – nahajanje v prostoru: *V zakonu je 'se nahaja' določba*; tako tudi npr. *Statut ima dopolnilo – V statutu je dopolnilo; Voda ima kalcij – V vodi je kalcij*, ev. *Knjiga ima sto strani – V knjigi je sto strani*. – Ob posebni pretvorbi P₁ v R_{iz} se pojavlja še pretvorba v mestnik s pomenom nahajanja: *določba (ki je) iz zakona – določba (ki je) v zakonu; kalcij (ki je) iz vode – kalcij (ki*

¹⁹ O spremstvenem pomenu orodnika kot podstave t. i. spremstvenih vrstnih pridevnikov, npr. *prstan z briljantom – na katerem je briljant – briljantni prstan*, prim. A. Vidovič Muha (1981).

²⁰ Sestavinski roditelj je v podstavi vrstnih pridevnikov, motiviranih tudi s konkretnopomenskimi samostalniki, npr. *pevski zbor* ← *zbor iz pevcev* ← *sestavljen iz pevcev* (Vidovič Muha 1981).

je) v vodi ipd.; mogoč je tudi vrstni svojilni R tip *določba (od) zakona, kalcij (od) vode*; pretvorba katerega izmed navedenih sklonskih pomenov je v podstavi vrstnega pridevnika: *zakonska določba, vodni kalcij* itd. (Vidovič Muha 1981). – Sopomenka *vsebovati* oz. frazni glagol *imeti v sebi*²¹ vzpostavlja zanimivo pomen-sko razmerje med *imeti*, ki v primeru sopomenskosti z *vsebovati* z implicitnim povratnoosebnim zaimkom *sebi* izraža nahajanje v nosilcu »svojine«, Sam₁ – biti/imeti v sebi.²²

2.1.2 Za izražanje opredelitve koga/česa glede na prostor – umeščenost (v prostoru) –, je mogoče do določene mere zasledovati nekatere temeljne, s svojilnostjo vzporedne sintagmatske in paradigmatsko-sintagmatske lastnosti. Tako velja, da je glagol *imeti* dvo- ali enovezljiv oz. Sam₄ je predmet ali povedkovo določilo; kategorija podspola človeško +/- igra enako vlogo kot pri pomenih svojilnosti; pretvorba v svojilni pridevnik (P₁) je vsaj formalno mogoča v primeru, ko Sam₄ ni razvit s svojilno pridevniško besedo; pretvorba P₂ s pričakovano hierarhično preurejenimi udeleženskimi vlogami oz. z njihovim spremenjenim številom je lahko izpeljana dosledno; ev. sopomenka je *pripadati*.

2.1.2.1 Enak skladenjski vzorec kot pri pravi svojilnosti – Sam₁ *imeti*_{os} Sam₄ –, in enako slovničnokategorialno zapolnitev, se pravi Sam₁ → č+, Sam₄ → č- imamo v primerih izražanja *prave prostorsosti*; gre za nahajanja česa pri kom:

(11) *Urednik ima (zanimivo) gradivo*;

pretvorba P₂: *Pri uredniku je 'se nahaja' (zanimivo) gradivo*; tako še npr. *Imam pero in svinčnik* – *Pri meni je 'se nahaja' pero in svinčnik*; *Imaš ključe in denarnico?* – *So pri tebi ključi in denarnica?*, tudi npr. neke vrste personifikacija Sam₁ *Knjiga ima napake* s pogostejšo pretvorbno varianto *V knjigi so napake*. – Sopomenka glagolu *biti* je *nahajati se*, kar seveda na paradigmatski ravni ločuje obravnavani krajevni pomen glagola *imeti* od prave svojilnosti, kjer se pojavlja, kot smo videli, sopomenka *biti lastnik, posedovati*. – Pretvorba P₂ je ob upoštevanju že predvidene

²¹ Zveza *imeti v sebi* je torej skladenjskopodstavna in glagol *imeti* je pretvorljiv v obrazilo.

²² Ko O. Kunst Gnamuš (1995: 77–82) premišlja, med drugim, o izražanju svojilnih razmerij, je škoda, da ne upošteva že spoznanega tudi v slovenskem prostoru, npr. v zvezi s tipologijo svojilnosti že ugotovljena dejstva na podlagi pomenov roditelja, tudi svojilnega. Pri razčlenitvi sklonskih pomenov se je posebej roditelj izkazal kot pomensko izjemno bogat, saj se tudi na ravni pretvorbe v pridevnik potrjuje celo kot homonimni: snovni pridevnik tipa *lipov čaj* nastaja seveda lahko le iz snovnega roditelja (R_{iz}), ki s svojilnostjo nima nobene zveze, saj je določen s snovnim (neštevnim) samostalnikom; v tem se loči od homonimnega sestavinskega roditelja (R_{iz}), določenega s števnostjo samostalnika (*pevski zbor* – *zbor* (sestavljen) iz *pevcev*). Primere kot *lipov (čaj)*, *borovničev (sok)* je potrebno glede na njihovo pomensko podstavo vzporejati z drugimi snovnimi pridevniki, npr. *kamnita*, *betonska (ograj)* ipd.; s svojilnostjo ti in podobni primeri, kot rečeno, nimajo nobene zveze in jih je škoda zaradi ev. morfemske homonimije (več ali manj naključne pojavnosti v jeziku) kakorkoli povezovati med seboj; že razvrstitev obrazila –ov tudi na podstavo iz samostalnikov ženskega spola (*lip-ov* : **lip-in*) onemogoča kakršnekoli asociacije s svojilnostjo oz. s R_s. – Velja omeniti še eno zastranitev: količinske imenske zveze kot (*ena*) *steklenica vina*, *skodelica kave*, *vreča moke* je potrebno nasloniti na količinske (števniske) prilastke kot *malo*, *dosti vina*, kjer se pojavlja v vlogi jedra samo formalni (števni/numerativni) roditelj z imenovalniško vlogo; s tega vidika je predlagana pomenska podstava *vino je v steklenici* nesprejemljiva: v pomenski podstavi gre namreč za količino (koliko) in ne prostor (kje), torej *Vina je (koliko) malo/ena steklenica* in ne *Vino je (kje) v steklenici* (78).

preureditve udeleženskih vlog sopomenska, kar dokazuje, da gre za nedvoumni krajevni pomen glagola *imeti*.

Sicer pa tako kot pri pravi svojilnosti (2.1.1.1) glagol *imeti* lahko uvrščamo med posledične, npr. *umeščati h komu kaj* – *umestiti h komu kaj* – *biti (umeščen) pri kom/bit* 'nahajati se' *pri kom*, kar je enako kot (*Kdo*) *ima kaj*. Skladno s pravo svojilnostjo tudi tu ni relevantno, ali je tisti, ki dejanje opravlja (umešča) oseba, izražena s Sam_1 , ali pa kdo drug (umeščati k sebi/h komu drugemu); v obeh primerih mora biti določevalec prostora, nosilec prostorske orientacijske točke, oseba, izražena s Sam_1 : pri pravi svojilnosti je to posedovalec – določevalec prostora česa v smislu svojilnosti (pri kom kaj kot svojina), tu določevalec prostora česa brez nadaljnje opredelitve.

V določenih okoliščinah je pretvorba P_1 mogoča, zaradi polnopomenskega *imeti* v izhodiščnem stavku tudi s svojilnim pridevnikom v povedkovem določilu oz. s skladijskokategorialno aktualizacijo svojilnosti: *Gradivo je urednikovo* ← *gradivo (od) urednika* ← *urednikovo gradivo*. Pretvorba potrjuje uvedne ugotovitve, da sta krajevnost in svojilnost v bistvu neločljiva pojma, da je umestitev koga/česa h komu v nekem smislu vzpostavitev pomembnostne hierarhije, ki se kaže v dejstvu, da kaj pri kom preprosto je ne glede na svojilnost (lastnino, posedovanje).

Temeljna razlika s pomeni svojilnosti izhaja iz dejstva, da je v obravnavanem sklopu predmet (Sam_4) lahko razvit s svojilnim pridevnikom, kar pa onemogoča pretvorbo P_1 (svojilnost) in upravičuje pomensko možnost, ki temelji na pretvorbi P_2 (prostorskost): *Urednik ima pisateljevo/njegovo gradivo* – *Urednik ima gradivo, ki je pisateljevo/njegovo* – *Pri uredniku je pisateljevo/njegovo gradivo*;²³ iz tega verjetno zaradi izrazne prekrivnosti pridevnika z različno pomensko interpretacijo »svojilnosti« zelo abstraktna možnost: *Urednikovo gradivo je pisateljevo/njegovo*.

V stavčni strukturi z glagolom *imeti* je pogosto še prislovno določilo kraja. Tudi tu glagol *imeti* vstopa v pretvorbena zveza P_3 z *biti* 'nahajati se'. Gre za povezanost koga s čim, ki je na določenem mestu:

(13) *Otrok ima mizo pri oknu;*

možni sta dve pretvorbi, P_1 z veznim *biti*

(13a) *Miza pri oknu je otrokova,*

in P_3 s polnopomenskim *biti*

(13b) *Otrokova miza je pri oknu.*

Da pomenski poudarek – jedro s stališča členitve po aktualnosti – ni na svojilnosti oz. da je ta nerelevantna, dokazuje zanikanje glagola *imeti*:

(13c) *Otrok je imel mizo pri oknu, pa je nima več (tam),*

²³ V obravnavanih primerih je umeščenost v prostor na podlagi prave svojilnosti – *biti pri kom kot svojina* – prvotnejša od prostorske umeščenosti (brez prvine svojilnosti): *Pisatelj je imel gradivo, ki ga je dal uredniku*, zato je mogoče (časovno) zaporedje: *Urednik ima pisateljevo gradivo*, in ne obratno: **Pisatelj ima urednikovo gradivo*, če seveda ostajamo na ravni izhodiščne pomenskosti; tudi možnost *Pisatelj ima (svoje) gradivo pri uredniku* je pogojena z izhodiščno svojilnostno umestitvijo gradiva (pri pisatelju).

ampak jo ima kje drugje; *Ključke sem imel v žepu, pa jih nimam več (tam)*, se pravi v žepu, sicer jih imam še; P₁: *Moji ključki so bili v žepu, pa jih ni več (tam)*, kar seveda pomeni samo, da nečesa (ključev) ni (več), se ne nahaja več na pričakovanem mestu. Temeljna orientacijska točka česa (*mize*) v prostoru (*pri otroku – otrokova*) je tu še natančneje določena (*pri oknu*). Zanikanje je pokazalo, da je prav na tej natančnejši prostorski določitvi pomenski poudarek, da je skratka ta pri členitvi po aktualnosti jedro (rema); tako še npr. *Sosed ima avto pred hišo*; *Knjige ima na mizi*; *Sabljo ima ob boku*; *Država ima industrijo na severu*.

Možnost razvrstitve svojilnega pridevnika (13_e) ali pa povratnosvojilnega zaimka pred Sam₄ (13_d) dokazuje, da glagol *imeti* v obravnavanih primerih izkazuje v izhodišču prostorsko umeščeno:

(13_e) *Sosed ima očetov avto pred hišo*;

(13_d) *Sosed ima svoj avto pred hišo*;

ne glede na to, da je pridevnik *očetov* v zvezi *očetov avto* lahko tudi vrstni (iz)svojilni (po izvoru (od) očeta, prim. pogl. 2.1.1.1), ostaja možnost njegove interpretacije predvsem v smislu prave svojilnosti – torej (od) očeta; šele povratnosvojilni zaimek *svoj* ukinja druge interpretacijske možnosti oz. upravičuje interpretacijo svojilnega pridevnika *sosedov* v smislu prave svojilnosti. Tu seveda deluje tudi pomenska zapolnitev prislovnega določila kraja iz izhodiščnega stavčnega vzorca: če je v tej vlogi samostalni z oznako č+, ki določa Sam₁ kot svojo prostorsko orientacijo, npr. *Sosed ima (očetov) avto pri bratu*, je nerazumljiva pretvorba Sam₁ v smislu krajevnosti (P₂), npr. **(Očetov) avto pri sosedu je pri bratu*; tu torej samo *Sosedov (očetov) avto je pri (njegovem) bratu*. Sicer pa je glagol *imeti* v povedku obravnavanih stavkov, kot rečeno, v vlogi čistega prostorskega umeščanja:

(13_e) *Pri sosedu je očetov avto pred hišo*.

(Prim. še 2.1.3.2.2.)

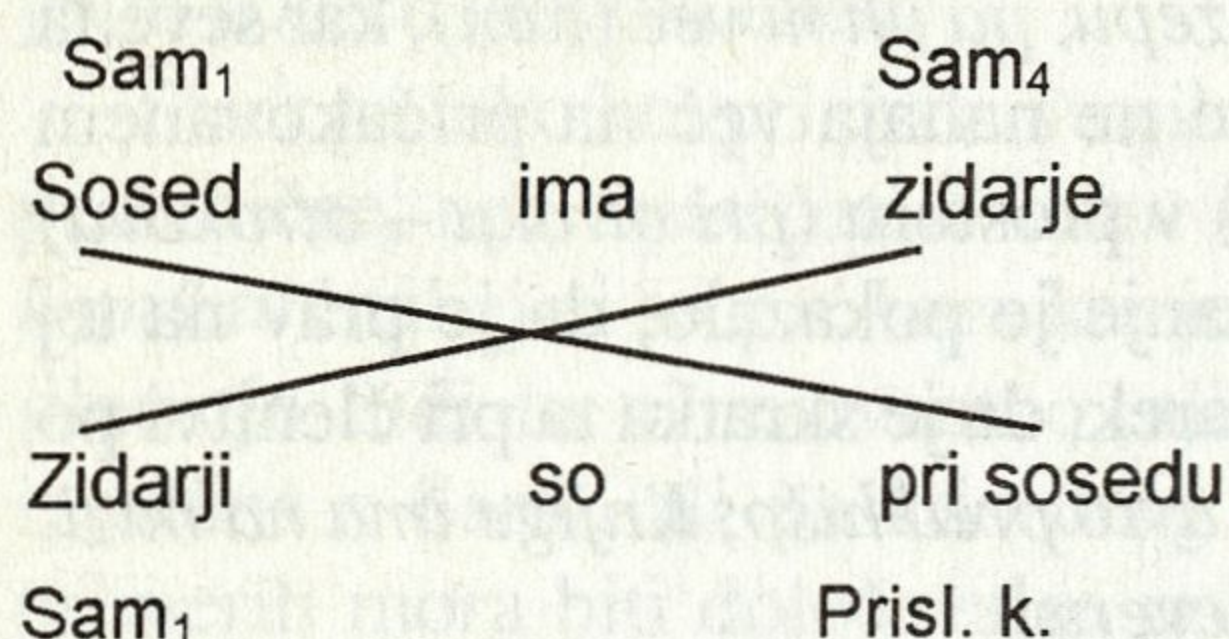
2.1.2.2 Na sintagmatski in deloma paradigmatsko-sintagmatski ravni se pojavlja vzporedno z razmerno svojilnostjo t. i. *razmerna prostorskost*; Sam₄ → č+; kot pri prostorskosti sploh je tudi tu aktualna predvsem pretvorba P₂:

(12) *Sosed ima zidarje*;

pretvorba P₂: *Pri sosedu so 'se nahajajo' zidarji*; tudi npr. *(Jutri) bomo imeli goste – (Jutri) bodo pri nas gostje*; ev. *Vlomilca že imajo – Vlomilec je že pri njih*.²⁴ – Tudi Sam₄ je ev. lahko razvit s svojilnim pridevnikom: *Sosed ima (tudi) našega gosta – Pri sosedu je (tudi) naš gost*, kar seveda dokončno onemogoči pretvorbo P₁. Odpade možnost vzpostavitve (prek glagola *biti*) dopolnjevalne protipomenskosti, značilne za jedrno pomensko skupino razmerne svojilnosti, za rodovna (družinska) razmerja.

²⁴ Tu seveda tudi možnost razlage v smislu izpusta: *Vlomilca imajo že prijetega – Vlomilca so že prijeli*. (Prim. 2.1.3.2.1.)

Preureditev udeleženskih vlog

Na splošno velja poudariti, da je glagol *imeti*, ko izraža pomen prostorskosti (v ožjem smislu) glede na pomen svojilnosti določen z možnostjo razvrstitve svojilne pridevniške besede pred posedovano (v širšem smislu, dejansko umeščano), pred Sam₄ torej: ker ima v tem primeru posedovano že posedovalca, lahko glagol izloči le tistega, ki je prostorska orientacijska točka, izražena s Sam₁.

Samo na videz gre za podobnost z obravnavano skupino v primeru, ko imamo opraviti splošnim nosilcem svojilnosti oz. splošnim posedovalcem (Sam₁ – osebkom):

(14) *V trgovini imajo češnje;*

pretvorba osebkoma v svojilni pridevnik *Njihove češnje so v trgovini* je obvestilno zavajajoča: dejansko ne pomeni, da so njihove češnje v trgovini, ampak da v trgovini imajo 'prodajajo' češnje oz. *V trgovini imajo češnje (namenjene) za prodajo/naprodaj* – glagol *imeti* za pa seveda izraža (tudi) namembnost (prim. 2.1.5.1). V smislu členitve besedila po aktualnosti je z glagolom *biti* mogoče preurediti udeležence samo z izpustom splošnega nosilca svojilnosti: *Trgovina ima češnje* (za prodajo/naprodaj) oz. *V trgovini prodajajo češnje*.

V obravnavanih zgledih se potrjujejo uvodne ugotovitve, da je svojina v najširšem smislu samo varianta prostorskega razmerja, lahko celo čista prostorskost, torej *imeti* 'biti pri', pri čemer je 'biti pri', kot bomo videli, lahko tudi abstraktni (metaforični). V tem smislu je torej nujno ločiti med pravo svojilnostjo (2.1.1.1), lastništvom, in vsemi drugimi tipi svojilnosti (Kořenský 1972).

2.1.3 Glagol *imeti* skupaj s povedkovim določilom, povedek torej, zapolnjuje pojem svojilnosti z različnimi lastnostmi, stanji, dejanji ipd., vezanimi na nosilca svojilnosti (Sam₁).²⁵ Ta zapolnitev je lahko pogojena z nosilcem samim, je z njim neposredno povezana, npr. *Ima brado, sto kilogramov*, ali pa je možna prek stanja (po opravljenem dejanju) oz. posredno (pretvorbeno) prepoznavnega dejanja v zvezi s tem, kar izraža povedkovo določilo (Sam₄), npr. *Otrok ima (napisano) nalogo*.

2.1.3.1 Predvsem na podlagi pomenske zapolnitve Sam₄ in iz tega izvirajočih pretvorbenih možnosti je v primeru, ko je zapolnitev svojilnosti (lastnost, stanje, dejanje) neposredno povezana z nosilcem svojilnosti, v grobem mogoče ločiti nekaj temeljnih skupin.

²⁵ Tu je seveda svojilnost razumljena v najširšem smislu – kot uvrstitev, pripisovanje česa komu.

2.1.3.1.1 Kot lastnost nosilca (Sam₁) se pojavlja njegov (materialni) dodatek (Sam₄); Sam₁ → č+. Skupina je še posebej določena z dejstvom, da sploh ne prenese pretvorbe P₁ (R_s in iz njega nastali svojilni pridevnik). Neke vrste sopomenka je glagol *nositi*, ki pa izraža glede na *imeti* aktivno razmerje nosilca v zvezi s tem dodatkom:

(15) *Sosed ima očala*;

(delno) sopomensko: *Sosed nosi očala*; tako tudi npr. *Ima periko, slušni aparat, protezo* ipd.; gre za primere, ko Sam₄ poimenuje take vrste dodatek, ki se pojavlja kot neke vrste trajna lastnost nosilca. Vsaj hipotetično se tu odpira pretvorba P₃: *Sosed je *očalast* ipd. Prenos svojilnega pridevnika po pretvorbi P₁ v povedkovo določilo tip *Očala so sosedova – sosedova očala*, spreminja pomen glagola *imeti* v pravo svojilnost.

Posebno skupino v tem okviru predstavljajo primeri, ko se kot predmet svojilnosti (Sam₄) pojavljajo različne vrste oblačil:

(16) *Ima krilo in škornje; Imá ruto, klobuk*.

Kot sopomenka glagolu *imeti* in po ev. pretvorbi P₂ tudi glagolu *biti* (na) – *Na njej je /.../* –, se pojavlja (*biti*) *oblečen* (v), *obut* (v), *pokrit* (z/s):

(16_a) *Oblečena je v (dolgo) krilo, obuta v škornje, pokrita z ruto, klobukom*;

Vse tri predstavljene sopomenke odpirajo sopomensko razmerje še s fraznim glagolom *imeti na sebi* – *nasebovati (vzporedno z *imeti v sebi* – vsebovati):

(16_b) *Na sebi ima krilo, škornje in ruto*.

Tu se pojavlja še zanimivo razmerje, ki ga aktualizirata *imeti* : *imeti na sebi*: v prvem primeru lahko interpretiramo *imeti* kot trajnejšo danost, sopomenke *oblači se, obuva se, pokriva se* izražajo (lahko) časovno nezaznamovanost; pri *imeti na sebi* pa gre prvenstveno za stanje, skladno s trenutkom govorjenja, sopomensko *oblečena je* (v), *obuta je* (v), *pokrita je* (z/s); v obeh primerih je sopomenka *nositi*. Pretvorba P₁ potisne obravnavane primere med pravo svojilnost: *Očala, krilo so njena – njena očala, krilo*.

2.1.3.1.2 V vlogi osebka – Sam₁ – je nosilec lastnosti, stanja; Sam₁ → č+, ev. č-; gre torej za pomen lastnosti:

(17) *Sosed ima brado, brke*;

ob pričakovani pretvorbi P₁ – *sosedova brada, brki*, je pretvorba P₃ *biti* + lastnostni (kakovostni) pridevnik: *Sosed je bradat, brkat – bradat, brkat sosed. Sosed ima izkušnje – sosedove izkušnje – Sosed je izkušen; Sosed ima visoko izobrazbo, ugled, veljavo, srečo; Je visoko izobražen /.../*; tudi (redkeje): *Dokument ima (velik) pomen – pomen (od) dokumenta; Dokument je pomemben – pomemben dokument, Jeklo ima trdnost – trdnost (od) jekla; Jeklo je trdno – trdno jeklo*.

Sem lahko uvrstimo potencialni kakovostni rodilnik, kot je znano, vedno s pomenom lastnosti organizmov: nastal je s pretvorbo ustrezno razvitega Sam₄:

(17_a) *Ima dolge lase, črne oči*,

Je dolgih las – dolgolas, črnih oči – črnook; njegovi dolgi lasje, črne oči. Možna je tudi aktualizacija kakovostnorodilniške zveze – kakovostni pridevnik postane povedkovo določilo: *Njegovi lasje so dolgi, Njegove oči so črne.*

Kot poseben tip lahko obravnavamo izražanje prostorske, časovne in težnostne lastnosti koga/česa:

(17_b) *Ima petdeset let, sto kilogramov, dva metra;*

iz povedkovega določila dobimo pri pretvorbi P₃ zloženke tipa *Je petdesetleten, stokilogramski, dvometrski*: v prvem primeru gre za časovno razsežnost – sopomenka *biti star*, v naslednjem za prostorski razsežnosti – sopomenki *tehtati* in *meriti* kot *biti težek, velik/visok* ipd.:²⁶ *Star je petdeset let, tehta sto kilogramov in meri dva metra* (v višino); tako še: *Zaboj ima vsaj pet metrov; Krava ima tristo kilogramov* ipd. – Pretvorba P₁ na ravni predikacije svojilnega pridevnika ni mogoča: **Brada je sosedova, *Črne oči so njene.*

2.1.3.1.3 V vlogi Sam₁ – osebka – je nosilec časovno omejenega, npr. posledičnega stanja, (potencialnega) dogajanja. Glede na izvor povzročitelja ločimo dve skupini.

2.1.3.1.3.1 Povzročitelj ni izražen oz. ni relevanten:

(18) *Bolnik ima vročino,*

čemur ustreza pretvorba P₁ *bolnikova vročina*. Pretvorba P₃ spravi na površje posledičnost stanja nosilca (Sam₁ – osebka): *Bolnik ima vročino* in zato *Je vročičen*; tako tudi: *Imam abonma – Sem aboniran*; ev. tudi *Imamo mir, svobodo – Smo v miru, svobodi/Smo *mirni, svobodni*. Pri izglagolskem Sam₄ je Sam₁ mogoče razlagati kot nosilca stanja ali kot vršilca dejanja, odvisno od pretvorbe, ki jo določa (so)besedilo: *Ima skrbi – Je zaskrbljen, v skrbah / Skrbi ga; Ima dobiček, izgubo, Je v dobičku, izgubi / Dobiva, Izgublja*. – Pri P₁ ni mogoča aktualizacija svojilnega pridevnika v smislu njegove rabe v povedkovem določilu: **Vročina je bolnikova oz. *vročina, ki je bolnikova.*

Glagol *imeti*, kot rečeno, lahko izraža tudi aktualno dogajanje, ki postane površinsko razvidno šele s pretvorbo:

(19) *Ima predavanje, govor, nastop;*

pretvorba P₃: *Predava, govori, nastopa; Ima delo – Dela;*²⁷ *Kosilo bomo imeli v hotelu – Kosili bomo v hotelu; Ima god – Goduje; Ima rojstni dan* – (pretvorjeno jezikovnosistemsko mesto je prazno); *Plavalec ima uspehe – Plavalec uspeva.*

2.1.3.1.3.2 Povzročitelj stanja oz. dejanja je zunaj Sam₁ – osebka in je vsaj posredno razviden;

²⁶ Konkretno razsežnost izražajo merni pridevniki vedno s tistim izrazom iz protipomenskega para, npr. *globok – plitev*, ki poimenuje lastnost, večjo od povprečja; v tej vlogi so seveda nezaznamovani s stališča izražanja vrste razsežnosti (večje od povprečja), npr. *globok dva centimetra/pet metrov* ipd. (Vidovič Muha 1981).

²⁷ Omenjene zglede je mogoče razumeti tudi v smislu besedotvornega pomena rezultata dejanja s pretvorbo P₁ kot npr. *Delo je sosedovo – sosedovo delo*. V tem smislu je bila razumljena tudi t. i. dejanjska/stanjska svojilnost, predstavljena v razpravah A. Vidovič Muha (npr. 1981 in kasneje).

(20) *Sosed ima štipendijo, plačo, kredit;*

glagola kot *prejemati*, *dobivati* sta na videz sopomenska, dejansko pa gre za razmerje vzroka in posledice: *dobivati*, *prejemati* in zato *imeti*. – Pri pretvorbi P₃ imamo opraviti s tipičnim razmerjem med trpnikom in tvornikom; pretvorba P₃:

(20_a) *Sosed je štipendiran, plačevan, kreditiran,*

kar dejansko pomeni *Soseda štipendirajo, plačujejo, kreditirajo*. Če je torej potrebno, lahko s formalnim ali vsebinskim (opisnim) trpnikom – tip z glagolom *imeti* – členimo poved (v okviru besedila seveda) po aktualnosti in (po pričakovanju) izločimo vršilca dejanja kot v zgornjih primerih oz. ga potisnemo na stransko mesto kot

(21) *Država ima podporo naprednega sveta*

Država je podpirana (od naprednega sveta) – Državo podpira napredni svet; Imarazumevanje družine – Družina ga razume. – Pojasnilo potrebuje primer

(22) *Ima naše simpatije,*

kjer pretvorba P₃ zaradi glagola *simpatizirati* preuredi udeležence tako, da nosilec izvora dejanja, izražen (prek R_s) s svojilnim zaimkom *naš*, postane po pretvorbi vršilec dejanja v zvezi s kom: *(Mi) simpatiziramo z njim*.

2.1.3.2 Kot rečeno, glagol *imeti* skupaj s povedkovim določilom zapolnjuje pojem svojilnosti posredno, prek pretvorbno razvidnega opravljenega dejanja oz. dejanja samega, ki ga v zvezi s čim opravi kdo, ne nujno nosilec tovrstne svojilnosti Sam₁. – Sam₄ v povedkovem določilu je obvezno razvit; glede na to, ali je ob Sam₄ deležnik oz. pridevnik stanja ali pa gre za prislovno določilo, je mogoče ločiti dve temeljni skupini.

2.1.3.2.1 Posledično stanje glede na opravljeno dejanje v zvezi s čim (Sam₄) izražajo primeri kot

(23) *Otrok ima napisano nalogo;*

pretvorba P₁ in P₃: *Otrokova naloga je napisana*, vendar, če smo natančni, ne glede na to, kdo je opravil dejanje; lahko torej: *Otrok je napisal nalogo* ali *Otroku so napisali nalogo* – vršilec dejanja je lahko otrok ali kdo drug, kar pa ni relevantno: delo, ki vzpostavlja razmerje med *otrokom* in *nalogo*, je opravljeno, kot smo videli, lahko tudi posredno. – Deležnik stanja je lahko tudi izpuščen:

(23_a) *Direktorja že imajo,*

Imam žiroračun ipd., kar je mogoče razumeti *Direktorja že imajo* npr. *izvoljenega*,²⁸ *Imam odprt žiroračun*. V teh primerih, kot rečeno, izraža glagol *imeti* stanje po konkretnem dejanju: *Direktorja so izvolili (in sedaj) ga imajo (izvoljenega)* oz. če uporabimo pretvorbo P₃ in s tem po aktualnosti členimo poved drugače: *(Njihov) direktor je izvoljen ipd.*

Potrebno je omeniti še stavke kot:

(24) *Sosed ima avto (že) prodan, vplačan, kupljen, razbit.*

²⁸ Ob tem primeru se ponuja tudi drugačna razlaga: *Direktorja imajo* – Pri njih je 'se nahaja' direktor, kar uvršča zgled v skupino 2.1.2.1.

Po pretvorbi P_1 in P_3 dobimo stavek *Sosedov avto je prodan* itd.; nerelevantno je, ali je to stanje posledica dejanja nosilca svojilnosti (Sam_1) – *Sosed je prodal svoj avto* – ali pa koga drugega – *Sosedov avto so prodali*. Glagol *imeti* izraža lahko le stanje, posledično glede na konkretno dejanje; tako tudi npr. *Knjigo ima prebrano*, *Sobo ima pospravljeno* ipd. – V ta okvir lahko uvrstimo še

(24_a) *Sosed ima avto popravljan/v popravilu*,

kjer pa gre vsaj na prevorbeni ravni za razmerje med tvornikom in trpnikom; pretvorba P_1 in P_3 : *Sosedov avto popravljajo* – *Sosedov avto je popravljan* in kot varianta slednjega (24_a). – Pogosti so tudi primeri, ko je v osebku (Sam_1) poimenovanje osebe, Sam_4 izraža sestavino (človekovega) organizma (prim. pogl. 2.1.1.2.2), pridevnik pa npr. njegovo lastnost, (posledično) stanje ipd.:²⁹

(24_b) *Oči ima odprte*:

pretvorba P_1 : *Njegove oči so odprte*; tako še npr.: *Nos ima rdeč*, *Obraz ima zabuhel*, *Oči ima hudobne*, *Noge ima bose*, *Roke ima krvave*, tudi *Glavo ima polno idej* ipd. – V okvir povedkovega dopolnika sodijo tudi primeri kot *Ženo ima bolno*, *Otroke ima pridne*, *Avto ima nov* ipd.

2.1.3.2.2 Poseben tip predstavljajo primeri, ko prek Sam_4 Sam_1 (implicitno) opravlja dejanje v zvezi s Sam_4 – posredno je Sam_1 vršilec dejanja, Sam_4 prizadeti z dejanjem:

(24) *Sosed ima študenta na hrani, stanovanju*;

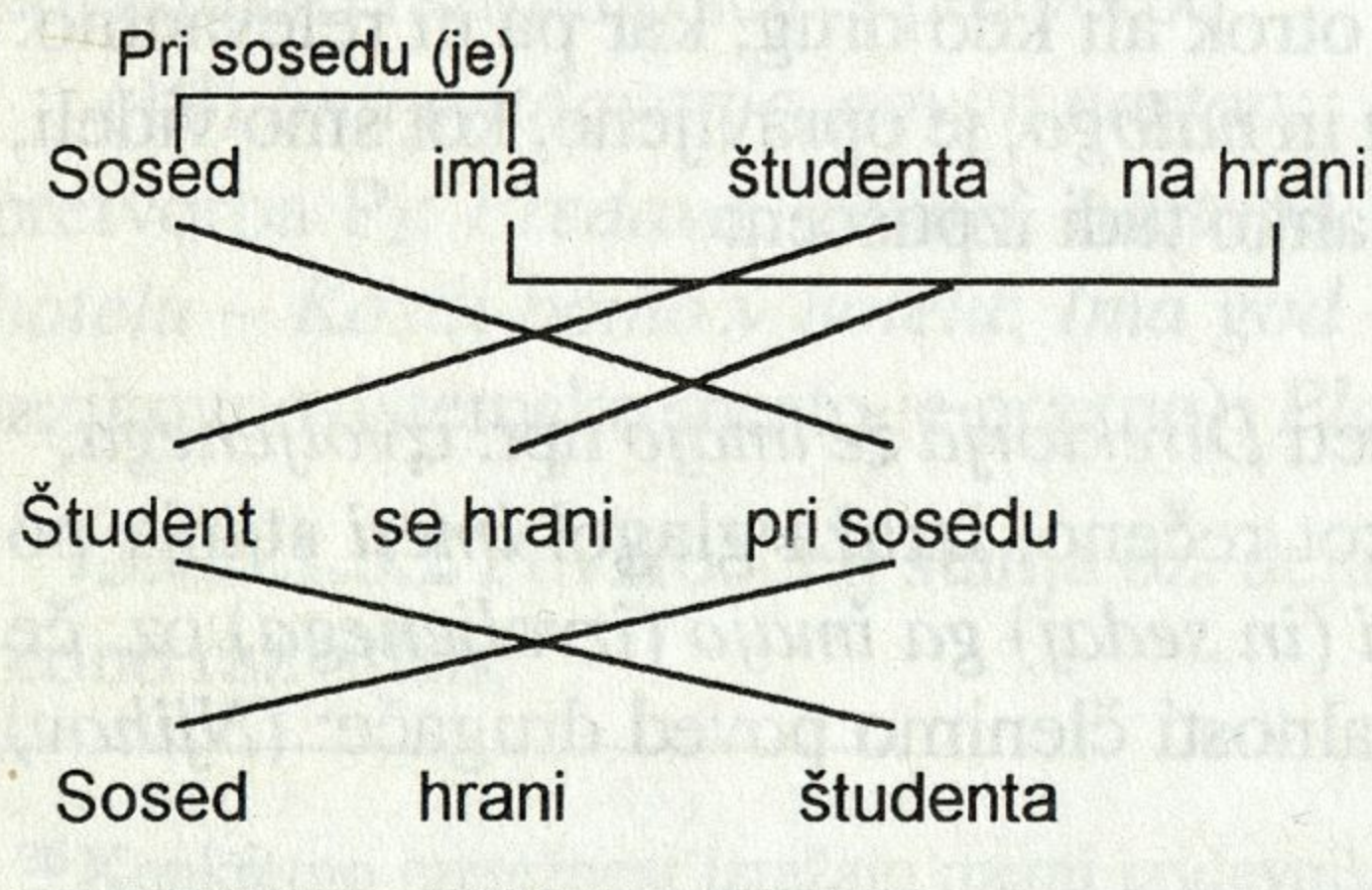
glagol *imeti* se vsebinsko lahko ohranja prek globinske prostorske (umestitvene) vloge prvotnega Sam_1 , razvidno dejansko iz pretvorbe P_2 :

(24_a) *Pri sosеду je študent na hrani, stanovanju*,

(24_b) *Pri sosеду se hrani, stanuje študent*,

kar pa dovoljuje (kot nenujno) prehod Sam_1 iz prvotnega nosilca dejavnosti v zvezi s kom (sosed – študent) prek nosilca okoliščin te dejavnosti (pri sosеду) v (aktivnega) vršilca dejanja.

Preurejanje udeleženskih vlog

²⁹ J. Kačala (1971: 209–211) uvršča obravnavani tip med povedkova dopolnila, določena z dejstvom, da so mogoča ob glagolih, ki so pomensko oslabljeni – pomožniški; povedkov prilastek je seveda le ob polnopomenskih glagolih. – Povedkov prilastek ločuje od povedkovega dopolnilnika glede na polnopomenskost oz. pomožniškost glagola v povedku tudi B. Pogorelec (1972). Zgledi iz obravnavanega pomenskega okvira so iz navedenega Kačalovega dela.

2.1.4 Glagol *imeti* je lahko tudi naklonski. Izraža:

(a) možnost dejanja:

(25) *Ta pa ima s čim plačati,*

kar pomeni *Ta pa lahko plača*; tako še npr.: *Ima se kam umakniti – Lahko se kam umakne*; sem bi lahko uvrstili tudi tip *Ima dokaze – Lahko dokaže*, če *Sam₄ dokazi* razumemo glagolsko (kot povedkovo določilo), sicer seveda kot v pogl. 2.1.2.1: *Pri njem so dokazi*. Kot naklonska v obravnavanem pomenu se nam predstavlja frazeološka zveza *imeti vzrok*, npr. *Ima vzrok za jezo – Lahko se jezi*;

(b) pričakovanost dejanja:

(26) *Vlak ima odpeljati vsak čas,*

čemur ustreza *Vlak naj bi odpeljal/lahko odpelje vsak čas* (morda tudi *mora odpeljati vsak čas*); tudi *Zvečer ima priti – Zvečer naj bi prišel*;

(c) prihodnost; zgled (26) ponuja tudi to možnost razlage: *Vlak ima odpeljati vsak čas – Vlak bo odpeljal vsak čas*. – Enodelni stavek

(27) *Imelo me je, da bi odšel*

izraža željo, nagnjenost: *Želel sem oditi, rad bi odšel*;

(č) nujnost dejanja:

(28) *Njemu se imaš zahvaliti v pomenu Njemu se moraš zahvaliti.*

2.1.5 Frazni glagol *imeti za* izraža lahko pomen namembnosti ali naklonskosti.

2.1.5.1 Pomen namembnosti česa:

Glagol *imeti za* je enovezljiv; namembnost, izražena s T, je vezana na vršilca dejanja (po pretvorbi) oz. nosilca namembnosti – *Sam₁*; *Sam* v T je izglagolski, v določenih okoliščinah lahko tudi izpuščen:

(29) *Klop ima za spanje;*

pretvorbi *P₂* in *P₃*: *Pri njem je klop za spanje* (namenjena za spanje/spanju) – *Spi na klopi*; za obravnavani tip je na splošno aktualna pretvorba s polnopomenskim glagolom v povedku (iz T); tako tudi: *Ribe imamo za večerjo – Večerjali bomo ribe*; *Peso imamo za krave* (za hranjenje krav) – *Krave hranimo s peso*; *Telečje meso ima za zrezke* (delanje zrezkov) – *Dela zrezke iz (telečjega) mesa*; *Koga imate za slovenščino – za učenje slovenščine? Imate kaj za žejo? – Je pri vas kaj za žejo? S čim se odžejate?* V tipih kot

(29_a) *Sosed ima konja za jahanje*

je možno razumeti tudi, da je *Sam* v T podstava za vrstni pridevnik; po pretvorbi *P₁* in *P₂* dobimo pričakovani stavek: *Pri sosedu je konj (ki je) za jahanje – jahalni konj*; gre torej za zvezo *biti za* in ne *imeti za*. V okviru obravnave je pričakovana pretvorba (29_a) *Sosed jaha konja*; če se giblremo na izrazni (površinski) ravni, je podobna dvojna interpretacija možna v primerih kot *Ima vrv za obešanje – obešalna vrv*; *Imamo krompir za jesti – jedilni krompir*. Vendar za nas izhodiščni tip interpretacije teh zgledov je *Obeša na vrv, Jemo krompir*.

2.1.5.2 Pomen naklonskosti pri glagolu *imeti za* je lahko izražen ali zakrit.

2.1.5.2.1 Z izraženo naklonskostjo je mogoče razložiti primer kot

(30) *Trditev imam za resnično,*

kar pomeni *Menim, da je trditev resnična*; tako tudi npr.: *Imajo se za nekaj posebnega – Menijo, da so nekaj posebnega; To imam za pomembno – Menim, da je to pomembno.*

2.1.5.2.2 Pri zakriti (implicitni) naklonskosti gre za nujnost, npr. zaradi obljube komu, ali zaradi lastne namere opraviti dejanje namesto koga, v imenu koga (a) na konkretni ravni, npr. kaj res prenesti, izročiti ipd., ali (b) na verbalni ravni opraviti dejanje z izrekom, kjer gre seveda za dejanja, poimenovana s performativnimi glagoli; v prvem primeri je Sam₄ konkretni, v drugem abstraktni:

(31) *Imam pismo zate,*

po pretvorbi P₂ dobimo *Pri meni je pismo zate* (od nekoga), s čimer dejansko sporočamo: *Moram Ti izročiti pismo oz. Pridi ga iskat (k meni) / Moraš (si) ga vzeti; imeti (za) se* pojavlja v čisti prostorski vlogi, zato je pretvorba P₁ *moje pismo zate* ob ohranjenem pomenu zavajajoča. Tu se kaže smiselna možnost, da se potencialni prejemnik česa, izražen s (predložnim) tožilnikom (T_{za}), pretvori v R_s oz. svojilni pridevnik: *Tvoje pismo je pri meni*; svojilni pridevnik tu seveda izraža šele možno (potencialno) svojino. Glede na realni pomen pa bi bila ev. mogoča še razlaga, da tudi svojilne pridevnike, ki izražajo posamezno, tip *sosedov, materin*, v določenih okoliščinah lahko pretvarjamo v T_{za} – z drugimi besedami: razlaga svojilnih pridevnikov je mogoča tudi v smislu potencialne svojilnosti, ko je v njihovi podstavi T_{za}.³⁰ Upoštevati je potrebno tudi možnost, da je namera izročitve vezana na osebo, izraženo s Sam₁:

(31_a) *Več stvari imam zate,*

dejansko pomeni *Več stvari ti nameravam dati.*

Kot rečeno, Sam₄ poimenuje lahko tudi kaj abstraktnega:

(32) *Za soseda imam pozdrave, novico,*

kar dejansko pomeni: *Soseda moram (zaradi obljube nekemu) pozdraviti, mu sporočiti novico* ipd.; z verbalizacijo pozdrava, novice je bilo storjeno (obljubljeno) dejanje. Tip

(32_a) *Zate imam pravljico*

dovoljuje interpretacijo *Nameravam/Želim ti povedati pravljico*; nosilec namere/želje je v tem primeru seveda oseba, izražena s Sam₁.

2.1.6 Glagol *imeti* se pojavlja tudi z morfemom *se – imeti se*:

(33) *Imamo se dobro, slabo,*

kjer bi *se* ev. lahko razumeli kot povratnoosebni zaimsek torej *Imamo sebe v dobrem/dobro*; po pretvorbi P₂: *(Mi) smo 'se nahajamo' v dobrem, slabem* oz. *Smo dobro, slabo*; tako tudi npr. *Kako se imate? – Kako ste* oz. ev. *V čem ste 'se nahajate?'*;

³⁰ Načeloma nastajajo iz T_{za} vrstni namembni pridevniki tip *hlev (ki je) za konje* ← konjski hlev (Vidovič Muha 1981) s prav tako variantno (vendar ne potencialno) podstavo iz R_s: *hlev (ki je) (od) konj*.

Ima se kot še nikoli. Tu naj omenimo še naklonsko varianto: *Dobro se imej – Želim ti dobro / Naj ti bo dobro / Bodi v dobrem.*

2.1.7 Kot smo videli, ob glagolu *imeti* se pojavljata še frazna glagola *imeti za* in *imeti se*.³¹ Vse tri povezuje npr. dejstvo, da ločijo tudi naklonski pomen; vsi trije so seveda tudi brez razvrstitvene možnosti predponskih obrazil, s tem, posredno, seveda tudi brez formalne možnosti izražanja dovršnosti.

2.1.7.1 Pri daleč najobsežnejšem in pomensko najbolj zapletenem glagolu *imeti* se potrjuje uvodna misel, da ostanejo po izločitvi naklonskosti trije temeljni pomeni, ki jih povezuje spoznanje, da gre pri vseh v najširšem smislu za vprašanje prostorske umestitve česa/koga glede na koga ev. kaj. Temeljno razmerje ustvarjata torej nosilec svojilnosti/prostorsкости, posedovalec (posesor) v najširšem smislu, in kar se mu kot posedovano/pridruženo pripisuje. Pri tem moramo pojem prostorske umestitve razumeti tudi zelo abstraktno tako na ravni pojma prostor (pri kom) kot tudi na ravni prvin, ki v ta prostorska razmerja vstopajo. – Sicer pa je v tem najširšem okviru nujno prepoznati *imeti* kot polnopomenski glagol in *imeti* kot pomožnik. Izkazalo se je, da je pri tem zahtevnem vprašanju lahko v pomoč pretvorjena imenska zveza s svojilnim pridevnikom (P₁): iz imenske zveze, ki je nastala s pretvorbo stavka s polnopomenskim *imeti*, se svojilni pridevnik lahko uporablja v povedkovem določilu (ob nespremenjenem pomenu seveda), se skratka lahko aktualizira v smislu stavčnih kategorialnih lastnosti: *sosedov avto*, *Avto je sosedov*, *urednikovo gradivo*, *Gradivo je urednikovo*; takšna (stavčna) aktualizacija imenske zveze, nastale kot pretvorba stavka s pomožniškim *imeti*, ni mogoča: **Brat je sosedov*; **Vročina je bolnikova*.

Naj povzamemo: glagol *imeti* se torej potrjuje kot polnopomenski in pomožniški; merilo prepoznavanja njegove ene ali druge lastnosti izvira iz možnosti skladijske razvrstitve po pretvorbi P₁ nastalega (načeloma) svojilnega pridevnika: če je ta nastal iz polnopomenskega *imeti*, je mogoč v vseh skladijskih vlogah, če pa je v njegovi podstavi pomensko oslavljeni *imeti*, se ne more pojavljati v povedkovem določilu, se pravi ob veznem *biti* kot nosilec povedkovega pomena, kar je popolnoma smiselno.

Po tem merilu se *imeti* izkazuje kot polnopomenski v tipoloških zgledih (2), *Sosed ima avto – Avto je sosedov*, (11) *Urednik ima gradivo – Gradivo je urednikovo*, (13) *Sosed ima posestvo v hribih – Posestvo v hribih je sosedovo*. V vseh drugih primerih, v veliki večini torej, je pomensko oslavljen, pomožniški. Razloge, ki preprečujejo prehod svojilnega pridevnika v povedkovo določilo – njegovo predi-

³¹ Potrebno je omeniti še frazni glagol *imeti po*, ki se pojavlja samo v zvezi *Kdo ima kaj po kom*, pri čemer je Sam₁ vedno človek (č+), Sam₄ pa telesna ev. tudi duševna lastnost človeka; v bistvu gre za razmerje celota – del: *Postavo/Karakter ima po materi – Njegova postava/Karakter je po materi* 'Postavo/Karakter ima podobno materini (postavi/karakterju) / /.../ ima (takšno), kot (jo ima) mati' – Njegova postava/karakter je podobna materini (postavi/karakterju) / /.../ je kot materina (postava/karakter). Iz povedanega je razvidno, da ostaja razlaga zveze *Otrok je po očetu* (Toporišič 1980: 162) 'Ima njegove lastnosti' nedorečena.

kacijo torej, je mogoče razbrati iz lastnosti po pretvorbi nastale (P_1) imenske zveze; gre za naslednje tipe:

(a) tipični svojilni pridevnik – povezava s posameznim, zato obrazilo z vso končniško informacijo –, se razvršča ob samostalnik, ki poimenuje

- razmerja med ljudmi, npr. *sosedov brat*;
- lastnost, stanje (navadno po dejanju), zakrito dejanje ipd.: *sosedova brada*, *sosedovi dolgi lasje*, *bolnikova vročina* idr.;

(b) vrstni pridevnik tvori že po definiciji stalno besedno zvezo – gre za poimenovanje vrstnega (generičnega) pojma; vrstnost po pretvorbi P_1 nastalih pridevnikov je po izvoru lahko dvojna:

- svojilna: R_s izraža povezavo s splošnim, kar se formalno kaže kot neprepoznavnost spola in števila – nezaznamovanost s teh dveh vidikov, npr. *šolski vrt*; *tovarniški dimnik*, *konjski hlev*;

- svojilna sestavinska, npr. *človeška/človekova glava*.

Iz povedanega lahko tudi povzamemo, da glagol *imeti* nikoli ni samo vezni kot npr. *biti*; vedno ima vsaj pomožno pomensko vlogo, kar SSKJ ustrezno označuje kot pomensko oslabljeni.

Zlasti vsi pretvorbeni postopki, se pravi paradigmatsko-sintagmatska merila, pa tudi sopomenskost in protipomenskost – dve paradigmatski medleksemski merili pomenske členitve, odpirajo predvsem na ravni členitve stavčnih povedi po aktualnosti glede na besedilne zahteve kar nekaj jezikovnosistemskih stilnih variant.

2.1.7.2 Pomen svojilnosti določa v najširšem smislu pretvorba v R_s in iz njega v svojilni pridevnik (P_1). Znotraj tega okvira je bilo smiselno ločiti *pravo svojilnost*, določeno sopomensko 'biti lastnik, posedovati', sintagmatsko – dvovezljivost glagola *imeti*, paradigmatsko-sintagmatsko – pretvorba P_1 je izpeljana v celoti, prek rabe v povedkovem določilu je možna stavčna (skladenjskokategorialna) aktualizacija svojilnega pridevnika: *Avto je sosedom*. – Tako *razmerno* kot *sestavinsko svojilnost* z mnogimi podtipi določa poleg glagolske enovezljivosti – zloženega povedka z imenskim povedkovim določilom (Sam_4), prav nesposobnost prehoda R_s oz. iz njega nastalega svojilnega pridevnika v povedkovo določilo, nesposobnost njegove stavčne aktualizacije (ob ohranjanju pomena seveda): *Sosed ima brata* – *sosedov brat* – **Brat je sosedom*; sestavinsko svojilnost določa razmerje med celoto (Sam_1) in delom (Sam_4); sopomenka je 'biti sestavina, sestavljati': *Človek ima roke*.

2.1.7.3 Pomen prostorske umeščenosti je glede na vrste svojilnosti v svojem jedrnem delu določen sintagmatsko s primarnostjo pretvorbe P_2 , se pravi z izpostavitvijo krajevnega prislovnega določila biti pri kom: *Urednik ima gradivo* – *Pri uredniku je gradivo* / ev. *Gradivo je urednikovo*, *Sosed ima zidarja* – *Pri sosedu je zidar*; za to pomensko skupino je tudi tipična možnost razvrstitve svojilnega pridevnika pred Sam_4 , kar pomeni, da je posedovano (Sam_4) že določeno glede na posedovalca (svojilni pridevnik); v tem primeru se Sam_1 lahko pojavlja le v vlogi prostorskega nosilca: *Urednik ima njegovo gradivo* – *Pri uredniku je /.../*. – Sicer pa

je zlasti na sintagmatski (stavčnoorganizacijski) ravni zaslediti vzporednost s pomeni svojilnosti.

2.1.7.4 Zelo obsežna in znotraj glede na različna pomenska delitvena merila razdrobljena je skupina, ki jo določa poleg glagolske enovezljivosti še s povedkovim določilom (načeloma Sam₄) izražena lastnost v najširšem smislu, tudi stanje, dejanje v zvezi s Sam₁: *Sosed ima brado*; *Bolnik ima vročino* ipd. Glagol *imeti* skupaj s povedkovim določilom se v takšnih stavkih včasih lahko (res ne nujno) pretvarja v ustrezen izraz stanja: *Bolnik je vročičen* oz. polnopomenski glagol – *Ima predavanje* – *Predava* (pretvorba P₃).

2.1.8 Čisto na kratko še o redakciji glagola *imeti* v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. Lahko ugotovimo, da pomensko, skladenjsko, tudi slogovno izjemno zahtevnemu glagolu redakcija ni bila v celoti kos: sedemindvajset pomenskih enot, od tega osemnajst pomenov (pomenske enote, zaznamovane s številkami) in devet podpomenov (pomenske enote, zaznamovane z dvema poševnicama) s podgesli *imeti se*, *imaje* in *imajoč* – vse s premnogi količki (ena poševnica) ne izkazujejo temeljne pomenskočlenitvene logike oz. natančneje – ta logika je prepoznavna samo v prvem pomenu, ko gre za pravo svojilnost. Pojdimo po vrsti:

– Na oblikovni ravni je zabrisana razvidnost frazemskega glagola *imeti za*; dva pomena (7, 8), ki ju uvaja pojasnilo v zvezi z *za*, sta umeščena brez vidne smiselne povezave med druge pomene. – Pri vseh treh glagolih *imeti*, *imeti za* in *imeti se*, bi bilo potrebno že v izhodišču izločiti naklonskost in jo predstaviti za drugimi (nenaklonskimi) pomeni.

– Znotraj glagola *imeti* bi bilo potrebno na podlagi razvidnih meril ločiti polnopomenski *imeti*, ki je, kot smo videli vedno dvovezljiv, od pomožniškega – oslabljenega pomena, kot navaja Slovar, ki je seveda enovezljiv; kot pomembno merilo tega, vedno res ne preprostega ločevanja se nam je izkazala možnost stavčne aktualizacije svojilnega pridevnika iz imenske zveze, nastale s pretvorbo stavka z glagolom *imeti*: *Sosed ima avto* – *sosedov avto* – *Avto je sosedov*; *Bolnik ima vročino* – *Bolnikova vročina* ← **Vročina je bolnikova*.

– Nadaljnja pomenska členitev je vsaj deloma odprta: za merilo lahko vzamemo pomen pretvorjenega R_s oz. iz njega nastalega svojilnega pridevnika v smislu izražanja posebne vrste (svojilne) krajevne umestitve česa/koga – poudarek na (*od*) *koga* –, ali pa njegovega čistega krajevnega pomena – poudarek na *pri kom* –, gre za postopek, ki smo ga skušali izpeljati v naši razčlenitvi; druga možnost bi bila predstaviti skupaj najprej pomene polnopomenskega *imeti*, sledili bi jim pomeni s pomožniškim *imeti*; slednji tip redakcije bi temeljil predvsem na sintagmatiki. Vendar zaradi izhodiščne nejasnosti pomenske strategije je izgubljena tudi omenjena izbirna možnost.

2.2 Pomenska razčlenitev glagola *biti* kot kritika redakcije tega glagola v SSKJ je bila že opravljena (Toporišič 1980). Nam gre predvsem za predstavitev razmerja med glagolom *biti* in pravkar razčlenjenim glagolom *imeti*.

Izhajamo iz znane temeljne ločitve glagola *biti* na njegov leksikalni (slovarski) pomen in skladenjskokategorialno vlogo – gre za nosilca stavčnosti, za izražanje časa, naklona in načina oz. nezaznamovanosti katere od teh lastnosti. Formalno merilo ločitve med obema danostma, temelječe na prehodu imenovalnika v zanikani rodilnik pri polnopomenskem *biti* ($biti_1$) tip *Oče je na vrtu* – *Očeta ni na vrtu* oz. ohranitve imenovalnika pri zanikanju, ko gre samo za skladenjskokategorialno vlogo glagola *biti* ($biti_2$) tip *Oče je učitelj* – *Oče ni učitelj*, je izpostavljeno pri Toporišičevi pomenski razčlenitvi tega glagola. V okviru te razčlenitve je posebej pomembna izpostavitve tistih formalnih lastnosti, ki ločujejo prave povedkovnike od drugotnih, izvorno pripadajočim drugim besednim vrstam; gre predvsem za ločitev tipov *Bil je (velik) mraz* od *Bilo je (zelo) mraz*.

2.2.1 Kot je bilo v naši analizi že ugotovljeno, sta glagola *biti* in *imeti* v svojem izhodiščnem pomenu v nad- oz. podpomenskem razmerju: $biti_1$ izraža lahko samo zavzemanje prostora brez kakršnihkoli dodatnih opredelitev:

(34) *Nekdo/Nekaj je.*

Kot tak je temeljni glagolski primitiv, pomensko, kot rečeno, ga ni mogoče nadalje členiti, natančneje – ni ga mogoče uvrstiti v pojmovno višji razred; ubeseditev njegovega pomena – slovarska razlaga, ostaja brez uvrščevalne pomenske sestavine, kar je dosledno izpeljal tudi SSKJ s tipom razlag *izraža*, npr. *navzočnost v stvarnosti*. Izhodiščno sintagmatsko merilo za obravnavani pomen je enovezljivost, na paradigmatski ravni, kot je bilo že ugotovljeno, pa sopomenskost z glagolom *obstajati*. V tem pomenskem okviru glagola *biti* se je *imeti* izkazal kot podrejen: zavzemanje oz. zasedanje prostora, ki ga, kot smo videli, izraža tudi *imeti* – kaj ev. kdo zavzema prostor –, je možno vedno glede na koga ev. kaj: *kaj ev. kdo je od koga ev. česa* oz. *kaj/kdo je pri kom/čem*, načeloma *Kdo ima kaj* seveda ne nujno kot svojo lastnino. Glagol *imeti* vnaša torej v razmerje med kom/čem v prostoru, ki ga izraža *biti*, še temeljno prostorsko orientacijsko točko – osebo ev. tudi neosebo (kdo/kaj). Na formalni sintagmatski ravni se ta lastnost kaže kot izhodiščna dvovezljivost glagola *imeti*, na paradigmatski kot nad- ali sopomenskost z glagolom *nahajati se*, nikakor pa ne z *obstajati*, kot je to pri *biti* (34). Prostorsko razsežnost glagola *imeti* smo dokazovali s pretvorbo P_2 :

(35) *Pri sosedu je avto;*

ko je šlo pri glagolu *imeti* za pravo svojilnost, smo to razmerje označevali kot podpomensko: $imeti \leq biti (pri)$.

Razmerje med glagoloma *imeti* in *biti (pri)* je seveda lahko tudi sopomensko (z upoštevanjem že znanih preurejanj udeleženskih vlog) v primerih kot *Pri uredniku je (moje) gradivo* – *Urednik ima (moje) gradivo*; oba glagola sta polnopomenska. Vsaj navidez se nekoliko zaplete v primerih, ko imamo stavčni vzorec že zapolnjen s prislovnim določilom, npr. *Sosed ima očetov avto pred hišo*, kjer je mogoče izhodiščno krajevnost glagola *imeti* in prek njega svojilnost sploh dokazovati postopno: *Pri sosedu je očetov avto pred hišo* – *Pri sosedu je avto, ki je očetov 'pri očetu', pred hišo*. – Če vzamemo za izhodišče pretvorbene povezave polnopomenskega glagola *biti*, lahko rečemo, da je temeljni pogoj za vstop v pretvorbena zvezo

z *imeti* struktura *biti* + *Sam_p/Zaim_p*³² *Sam_p* → č+: *Kaj je pri kom.* – Prostorskost v najširšem smislu, splošno izraženo z *biti pri kom/čem* – pretvorba P₂ –, je mogoče v določenih primerih konkretizirati npr. z *biti v*: *V vodi je kalcij – Voda ima (v sebi) kalcij.* Tu se odpirajo sopomenske povezave med fraznima glagoloma *biti v* in *imeti v sebi* ter glagolom *vsebovati*.

2.2.2 Pretvorbena zveza med *imeti* in *biti*, zaznamovana s P₁ – poimenjenje stavka prek R_s v svojilni pridevnik –, odpira zvezo z veznim *biti*: pomenska (leksikalna) prvina glagola *imeti* se pretvori v svojilni pridevnik, stavčnokategorialne lastnosti pa prevzame vezni *biti*: *Avto je sosedov – sosedov avto.* Kot smo že zapisali, vezni *biti* v pretvorbeni zvezi po P₁ z *imeti* je mogoč samo v primeru pomenske polnosti glagola *imeti*. – Lahko torej povzamemo, da pri pretvorbi P₂ glagola *imeti* je glagol *biti* vedno polnopomenski, pri pretvorbi P₁ pa vedno vezni. Kaj iz tega sledi? Potrjuje se spoznanje, da je svojilnost samo vrsta prostorskega razporejanja: *Kaj je pri kom* kot (njegova) lastnina; pretvorba P₁ *Sosed ima avto – Avto je sosedov* je samo neke vrste modifikacija pretvorbe P₂ *Sosed ima avto ≤ Pri sosedu je avto*,³³ iz česar sledi, da če je mogoča pretvorba P₁, mora biti mogoča tudi pretvorba P₂, obratno ni nujno: pretvorba P₂ ne pogojuje nujno celovite (tudi stavčne – z *biti*) pretvorbe P₁.

2.2.3 Kot vezni glagol po pretvorbi P₃ se pojavlja *biti* v naslednjih primerih:

(a) ob neizraženem povzročitelju gre za pripisovanje lastnosti, stanja, dejanja komu ev. čemu; pretvorba P₃ ne vpliva na spreminjanje udeleženskih vlog: samostalniki, ki se pojavljajo kot povedkovo določilo ob pomožniku *imeti*, se ob veznem *biti* dosledno pretvarjajo v lastnostni (stanjski) pridevnik; *Sosed ima brado – Sosed je bradat; Sosed ima dolge lase – Sosed je dolgolas, Bolnik ima vročino – Bolnik je vročičen; Ima ugled, veljavo, srečo – Je ugleden, veljaven, srečen;*

(b) ob izraženem povzročitelju gre za preureditev udeleženskih vlog kot pri razmerju med tvornikom in trpnikom: *Država ima podporo naprednega sveta – Država je podpirana (od naprednega sveta) – Napredni svet podpira državo;* podobno tudi, ko gre za izražanje stanja po dejanju: *Otrok ima že napisano nalogo – Naloga je napisana (od otroka) / Otrokova naloga je napisana – Otrok je napisal nalogo/Otroku so napisali nalogo;*

(c) zanimiva vzročno-posledična povezava med glagoloma se pojavlja pri eni izmed pretvorb P₃: *Če ima sosed/soseda brata/sestro, je tudi sam(a) brat/sestra oz. Sosed je brat/soseda je sestra, ker ima brata/sestro;* Glagol *biti* je vezni.

Naj povzamemo:

(a) Samo pretvorba P₂ pri glagolu *imeti* se je izkazala kot tista, ki povezuje ta glagol s polnopomenskim *biti*, pri čemer prihaja do obveznega preurejanja udeleženskih vlog; ta se pojavlja ob prislovnem določilu kraja, izraženim s

³² *Sam_p/Zaim_p* = predložni samostalnik/zaimek v vlogi prislovnega določila kraja.

³³ Seveda se moramo zavedati, da razumevanje prostora oz. pripisovanje le-tega glagolu *imeti* temelji na zelo širokem oz. abstraktnem pojmovanju prostorsosti: gre (tudi), kot smo videli, npr. za pripisovanje lastnosti, stanja ipd. komu.

predložnim samostalnikom ali samostalniškim osebnim zaimkom, ki ga določa podspol č+: *imeti* – *biti pri kom* (lahko kot svojina).

(b) Pretvorbi P₁ in P₃ pri glagolu *imeti* odpirata povezavo z vezno vlogo *biti*: P₁ ob obveznem zmanjševanju udeleženskih vlog spreminja tudi dvovezljivi *imeti* v enovezljivi *biti*: *imeti kaj* – *biti od koga*. – Tudi vse pretvorbe *imeti* tipa P₃ vzpostavljajo, kot smo videli, povezavo z veznim *biti*. V tem okviru velja izpostaviti frazna glagola *biti iz in biti v*: v prvem primeru gre za izražanje pomena sestavinske – 'sestavljati', v drugem vsebovanosti – 'vsebovati', npr. – *Človek ima trup in ude* – *Človek je (sestavljeno) iz trupa in udov* – *Človeka sestavljajo /.../*; *Voda ima kalcij* – *V vodi je kalcij* – *Voda vsebuje kalcij*.

2.2.4 Zdi se, da v pretvorbeno razmerje z glagolom *imeti* ne more vstopati *biti*, ko je v povedkovem določilu večina pravih povedkovnikov;³⁴ ta lastnost ločuje tudi tip *Pri nas je bilo mraz* : *Pri nas je bil mraz*: pretvorbena zveza z *imeti* je mogoča samo v drugem primeru: *Pri nas smo imeli (velik) mraz*.

Z vezljivostnega vidika so zanimivi frazni glagoli, ki jih tvori *biti* s prvotnimi povedkovniki: *biti prav*, *biti všeč*, *biti mar*, *biti po volji* in morda še kateri; gre za pomen izražanja (osebne) razmerja do česa, kar je povzročilo dvovezljivost teh frazskih glagolov in s tem njihovo sintagmatsko ločljivost od enovezljivega *biti*: *Obleka mi je prav*; *Soseda mu je bila všeč*; *Zanjo mu ni bilo mar*; *Vse mu je bilo po volji*. Zgled *(To) je prav* sicer sili v povezavo s *(To) imaš prav*, vendar je razmerje zapleteno: *imeti prav* – *(To) imam prav* 'Se ne motim', temelji na posedovalcu prav(a) – Sam₁, v vrednostno razmerje do denotata je vnesena osebna prvina; *biti prav* – *(To) je prav* te prvine ne vsebuje; npr. zveza *biti res* – *(To) je res* posedovalca sploh ne prenese, zato nima variante z *imeti*; kar sama se vsiljuje misel, da *Kar je prav, ni nujno res* oz. natančneje *To imam prav* ni nujno, da *Je to res*.³⁵ – *Sicer pa je vezni biti* glede na pomen povedkovega določila veliko bolj odprt kot pomensko (leksikalno) vsaj delno obremenjen *imeti*. Če že velja, da so stavki z *imeti* v povedku v celoti pretvorljivi v stavke z veznim ali polnopomenskim *biti*, in sicer po pretvorbi P₁ in P₂, deloma tudi P₃, obratno ne velja: *biti* v svojem temeljnem pomenu 'obstajati', pa tudi npr. kot dvovezljivi frazni glagol s prvotnimi povedkovniki, ki jih ni mogoče povezovati s svojilnostjo (v najširšem smislu), ne vstopa v pretvorbeno zvezo z *imeti*.

3 Pomenska razčlenitev glagola *imeti* je odprla temeljno pomensko razmerje z glagolom *biti*: dve pretvorbni možnosti, ki zajemata glagol *imeti* v celoti – pretvorba v svojilni rodilnik (ev. dalje v svojilni pridevnik) in v prostorsko prislovno

³⁴ Ustaviti se velja ob primeru *Koliko je ura*, ki ga J. Toporišič (1980, 156) izpeljuje iz *Koliko je bilo ura*, to pa »verjetno« iz *Kolika je (bila) ura*, kjer je *koliko* po tej razlagi povedkovo določilo. Ponuja pa se tudi variantna razlaga, kjer je mogoče tip *Koliko je ura?* razumeti eliptično v smislu *Koliko časa* (angl. *the time*) 'časovnih enot' je 'se nahaja' na uri (angl. *a clock*)?, pri čemer v slovenščini sovpada *ura* s pojmom časovna enota in priprava, ki s časovnimi enotami meri čas; *Koliko je ura?* *Ura je tri* dejansko torej pomeni 'Koliko časovnih enot je na uri' oz. 'Na uri so tri ure'.

³⁵ Omeniti je potrebno tudi par *Je rad (doma)* : *Ima rad (dom)*, kjer se trznemu glagolu *imeti rad* (*koga/kaj*) pojavlja sopomenka *ljubiti*.

zvezo –, ga povezujeta z glagolom *biti*. Na podlagi teh dveh pretvorb se je potrdil glagol *imeti* kot poseben način prostorskega česa – bivanja česa ev. koga v prostoru glede na temeljno orientacijsko točko – nosilca svojilnosti, t. i. posedovalca (posesorja).

4 Pomenske skupine glagola *imeti* z delitvenimi merili

1 nefrazeološkost: *imeti*

1.1 nenaklonskost: pretvorba P_1 (svojilnost) – dosledna, pogojna; pretvorba P_2 (prostorskost) v širšem smislu; *biti* in *imeti* v nad-/podpomenskem ali sopomenskem razmerju

1.1.1 svojilnost: doslednost pretvorbe P_1 ; P_2 (prostorskost) v ožjem smislu; *biti* in *imeti* v nad- oz. podpomenskem razmerju

1.1.1.1 prava: $Sam_1 \rightarrow \check{+}$, $Sam_4 \rightarrow \check{-}$, dvovezljivost glagola *imeti*; $Prid_s$ po pretvorbi P_1 v vseh skladenjskih vlogah; sopomenskost 'posedovati, biti lastnik': *Sosed ima avto*

1.1.1.2 neprava: enovezljivost glagola *imeti*; $Prid_s$, nastal s pretvorbo P_1 , razvrstitveno omejen na položaj ob samostalniškem jedru

1.1.1.2.1 razmerna: $Sam_4 \rightarrow \check{+}$; tipična P_3 izloči pri rodovnih (družinskih) povezavah dvosmernost razmerja med Sam_1 in Sam_4 , kar utemeljuje dopolnjevalno protipomenskost: *Sosed ima nečaka – Sosed je stric* (nečak – stric)

1.1.1.2.2 sestavinska, celota – del: pretvorba (tudi) v sestavinski rodilnik (R_{iz}); po P_1 nastali pridevnik je vrstni; sopomenka 'biti (sestavljeno) iz, sestavljati'

1.1.1.2.2.1 vrstna (generična)

1.1.1.2.2.1.1 celota vrste (vse v vrsti)

1.1.1.2.2.1.1.1 prvotna: *Človek ima roke; Jež ima bodice; Celica ima jedro*

1.1.1.2.2.1.1.2 posledična: *Teden ima sedem dni*

1.1.1.2.2.1.2 posamezne sestavine (pod)vrste: *Hiša ima tri nadstropja*

1.1.2 prostorskost: P_2 – *biti* in *imeti* v (pretvorbenem) sopomenskem razmerju; pogojnost pretvorbe P_1 (odsotnost $Prid_s$ v stavku s povedkom *imeti*); sopomenka 'pripadati'

1.1.2.1 zakrita ali zakrita in izražena: $Sam_4 \rightarrow \check{-}$; dvovezljivost glagola *imeti*; ev. $Prid_s$ po pretvorbi P_1 v vseh skladenjskih vlogah: *Urednik ima (njegovo) gradivo – Gradivo je urednikovo – Njegovo gradivo je pri uredniku; (Tvoje) ključe imam v žepu – Ključi v žepu so moji – Tvoji ključi so pri meni v žepu/v mojem žepu*

1.1.2.2 razmerna: $Sam_4 \rightarrow \check{+}$: *Sosed ima zidarje – Pri sosеду so zidarji/sose-dovi zidarji*

1.1.3 lastnostnost: enovezljivost glagola *imeti*; uveljavljanje različnih možnosti pretvorb P_3

1.1.3.1 videz, (telesna) lastnost: *Sosed ima brado – Sosed je bradat*

1.1.3.2 posledično stanje, (implicitno) dejanje: *Bolnik ima vročino – Bolnik je vročičen; Otrok ima napisano nalogo – Otrokova naloga je napisana; Sosed ima študenta na hrani – Študent se hrani pri sosеду – Sosed hrani študenta*

2 frazeološkost:

2.1 *imeti* za

2.1.1 nenaklonskost – namembnost; enovezljivost glagola *imeti*: *Klop ima za spanje – Spi na klopi*

2.1.2 naklonskost

2.1.2.1 izražena: *Trditev imam za resnično – Menim, da je trditev resnična*

2.1.2.2 zakrita: *Pozdrave imam zate – Moram te pozdraviti / Naročeno mi je, naj te pozdravim*

2.2 *imeti se*: pretvorba P₃: *Imamo se dobro 'Smo v dobrem'*.

LITERATURA

- FILIPEC, J., 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Československá akademie věd.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- KAČALA, J., 1971: *Doplnok v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.
- KOŘENSKÝ, J., 1972: Funkce českých sloves být a mít ve větněsémantické »struktuře« situace. *Jazykovedný časopis* 23/2. 159–168.
- KUNST GNAMUŠ, O., 1995: *Teorija sporazumevanja*. Ljubljana: Center za diskurzivne študije.
- LUBOCHA-KRUGLIK, J., 1998: *Mieć czy bycz – to jest pytanie*. Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- LYONS, J., 1975 (1968): *Einführung in die moderne Linguistik*. München: Verlag C. H. Beck.
- 1980 (1977): *Semantik* (Band I). München: Verlag C. H. Beck.
- 1983 (1977): *Semantik* (Band II). München: Verlag C. H. Beck.
- MARCEL, G., 1962: *Być i Mieć*. Warszawa.
- MIKUŠ, R. F., 1960: Prostorni podatak događaja: teorija i govorni izraz. *Radovi* 1/1. Zadar: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet. 7–30.
- PIPER, P., 1997: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- PIŤHA, P., 1972: K sémanticko-syntaktické charakteristice slovesa m í t. *Slavica pragensia* XIV. Praha: Universita Karlova.
- 1991: K popisu přivlastnovacích adjektiv II. *Slovo a slovesnost* LII/2.
- POGORELEC, B., 1972: Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji. *Linguistica*.
- QUIRK, R. /.../, 1995: *A comprehensive grammar of the English language*. London, New York: Longman.
- ŠTĚPÁN, J., 1985: Ke kategorii posesivity a jejímu ztvárnění v jazycích. *Slovo a slovesnost* XLVI/1. 20–27.
- TOPOLIŇSKA, Z., 1985: *Autour de la notion de relation possessive*. Prilozi X 1 – Oddelenie za lingvistika i literaturna nauka. Makedonska akademija na naukite i umetnostite. Skopje.
- TOPORIŠIČ, J., 1980: O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu *biti*). *Linguistica*.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1981: Pomenske skupine nekovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* 29. 19–42.
- 1985: Primeri tvorbenih vzorcev glagolov. XXI. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- – 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana: Partizanska knjiga (Znanstveni tisk), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- – 1988a: Kontrastive slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition. *Wiener slawistischer Almanach* (Band 22). Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien. Wien. 311–323.
- – 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika. *Obdobja 15. Kopitarjev zbornik*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 115–131.
- – 1997: Razmerja med leksemi in homonimija. J. Balić: *Slovar slovenskih homonimov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

SUMMARY

1 The verbs *imeti* ('to have') and *biti* ('to be') belong to the so-called class of verbal primitives or primary verbs, defined, as is well known, by the fact that they cannot undergo further semantic analysis. Also common to both verbs is the expression of spatial location; however, only *biti* is spatially open and indefinite, while *imeti* ties the spatial orientation point to the possessor. – The point of departure of the present semantic analysis is the verb *imeti*. Through transformations into possessive adjective (T₁), adverbial of location (T₂), and through all other non-possessive and non-spatial ones (T₃) it displays a close semantic relationship to the verb *biti*. The rich linguo-systemic stylistics derived from these transformational relationships between the two verbs is based on the question of the theme and or rheme in the sentence, i.e., on textually-based functional sentence perspective. – The criteria used in this semantic analysis are paradigmatic, i.e., particularly synonymy, hyper- and/or hyponymy and antonymy; syntagmatic, i.e., particularly verbal government; and paradigmatic-syntagmatic, i.e., the distribution of participants around the verb, particularly with respect to the sub-category of gender +/- human, and transformational possibilities.

2 The verb *imeti* and verbal phrases *imeti za* and *imeti se* are related by the lack of possibility of having prefixes, i.e., they are without the formal possibility of expressing perfectiveness. The verbs *imeti* and *imeti za* have, among others, modal meaning: *imeti* as expression of possibility, e.g., *Ta pa ima s čim plačati* [He/she has something to pay with] 'Ta lahko plača' [He/she can pay]; necessity, e.g., *Sedaj imaš delati* 'Sedaj moraš delati' [You have to/must work now]; expectancy, e.g., *Vlak ima odpeljati vsak čas* [The train must leave any minute] 'Vlak naj bi odpeljal / (ev.) bo odpeljal vsak čas' [The train should/will leave any minute]; *imeti za* as an expression of probability, e.g., *Trditev imam za resnično* [I consider the statement true] 'Menim, da je resnična' [In my opinion the statement is true], desire, inclination – *Ima me, da bi odšel* [I am inclined to leave] 'Želim oditi' [I want to leave].

2.1 The verb *imeti* can be autosemantic or synsemantic; the recognition of the former or latter character is based on the possibilities of syntactic distribution of the possessive adjective resulting from the transformation (T₁). This criterion leads to the logical conclusion: if a possessive adjective is derived from an autosemantic verb *imeti*, it can be used in all syntactic functions, i.e., it is fully functional; if its semantic base consists of the semantically weakened *imeti*, it cannot be used as a predicate nominal. The reasons forbidding the predication of possessive adjective are evident from the characteristics of the nominal phrase resulting from the transformation. This phrase is either (a) a possessive adjective with the suffix *-ov* or *-in* used with a noun denoting kinship relations, e.g., *sosedov brat* [the neighbor's brother], or the characteristic, state (after an act) of a person, e.g., *sosedini dolgi lasje* [the neighbor's long hair], *bolnikova vročina* [patient's fever], or (b) a generic adjective meaning common possession, e.g., *šolski vrt*, and possession of parts, e.g., *človeški možgani*. Generic adjectives as lexical items (lexemes), by definition cannot be

predicate nominals and as such they can only form a set phrase with a nominal nucleus. – According to this criterion *imeti* is autosemantic when it expresses *real possessiveness*, e.g., *Sosed ima avto* [The neighbor has a car] – *Avto je sosedov* [The car is the neighbor's/The car belongs to the neighbor], and *real locality*, e.g., *Urednik ima gradivo* [The editor has the material] – *Gradivo je urednikovo/pri uredniku* [The material is the editor's/with the editor]. In all other cases, that is, in most cases, it is semantically weakened, auxiliary. – Both semantic groups with the autosemantic *imeti* are defined by a different priority of the transformational relationships with *biti*: the transformation of the possessed (N₄) into possessive adjective (A₁), which is primary to (real) possessiveness, plays a role in the non-semantic nature of *biti*, in its exclusively copulative function, e.g., *Sosed ima avto* – *Avto je sosedov*. The transformation of the sociative, not necessarily possessed (N₄), into an adverbial of location, which is primary to (real) spatiality, preserves the autosemantic nature of the verb *biti*. The initially mentioned hierarchy of the spatial meaning expressed by these two verbs has thus been confirmed on the formal plane.

2.1.1 In the semantic group of *possessiveness*, which is defined, as previously shown, by the transformation (through G_p) into possessive adjective (T₁), another characteristic of the *real possessiveness* is the synonymy with *biti lastnik, posedovati* [to be the owner, to own] and the dual valency. – The possessiveness of the relationship and component and their many sub-types are defined (besides by the single valency) by the fact that the possessive adjective resulting from the transformation T₁ is limited to the position next to a noun, e.g., *Sosed ima nečaka* – *sosedov nečak* – **Nečak je sosedov* [The neighbor has a nephew – the neighbor's nephew – *Nephew is the neighbor's]. A typical transformation T₃ eliminates (consistently) bi-directionality in the relationship between N₁ and N₄ in kinship relations, which justifies complementary antonymy: *Sosed ima nečaka* [The neighbor has a nephew], therefore *Sosed je stric* [The neighbor is an uncle] (cause and effect: nephew – uncle). – *Possessiveness of parts* is defined by the relationship of whole (N₁) vs. part (N₄). A typical transformation is (also) into genitive of parts (G_{iz}), which results in the synonym *sestavljati* 'biti (sestavljen) iz' [to consist of].

2.1.2 The meaning of *spatial location* shows particularly on syntagmatic plane shows parallelism with the meanings of possession. The meaning of *real spatiality*, too, has dual valency, but the primary transformation T₂ puts forth the phrase with *imeti* in its spatial meaning. The transformation into possessive adjective (A₁) is not at all possible if the possessed already has the possessor, i.e., if N₄ is already has an attribute in a form of a possessive adjective: *(Tvoje) ključe imam v žepu* [I have (your) keys in my pocket] – *Ključki so pri meni v žepu / Moji ključki so v žepu* [The keys are in my pocket/ My keys are in the pocket] – *Tvoji ključki so pri meni v žepu* [Your keys are in my pocket].

2.1.3 A very large and, with respect to various semantic criteria, highly fragmented group is defined by single valency and a semantically weakened verb (auxiliary) as well as the abstract nature of the possessed (N₄); it involves the characteristic, state after an act, (obscured) act, e.g., *Sosed ima brado* [The neighbor has a beard]; *Bolnik ima vročino* [Patient has fever]. In principle the transformation into a corresponding expression of state, e.g., *Sosed je bradat* [The neighbor is *beardy], *Bolnik je vročičen* [Patient is feverish], act, e.g., *Ima predavanje* – *Predava* [He/she has a lecture – He/she is lecturing] is possible.

2.2 With regard to the transformational relationship between the verbs *imeti* and *biti* it becomes evident that only the transformation T₂ (spatiality) in the verb *imeti* relates this verb to autosemantic *biti*. The transformation includes the mandatory rearrangement of participants' roles: the first actant – the possessor, expressed with N₁ in a sentence with a predicate *imeti* becomes in a sentence with a predicate *biti* an adverbial with the meaning of

local circumstance, e.g., *Kdo ima kaj – Kaj je pri kom* [One has something – Something is with one]. The connection with the copulative role of *biti* is established by transformations T_1 and T_3 : along with reducing the number of participant roles T_1 changes *imeti* with dual valency into *biti* with singular valency, e.g., *Kdo ima kaj – Kaj je od koga* [One has something – Something belongs to one]. – All non-possessive and non-spatial transformations of *imeti* (T_3) establish the connection with the copulative *biti* as well, and in predictable circumstances with some other autosemantic verb, e.g., *Ima dolge lase – Je dolgolasa* [She has long hair – She is long-haired], *Delo ima opravljeno – Delo je opravil* [He has his work finished – He has finished his work], however, *Ima delo – Dela* [He has work – He is working] (besides *njegovo delo* [his work]).

3 The semantic analysis of the verb *imeti* based on syntagmatic and paradigmatic criteria has opened a fundamental semantic relationship with the verb *biti*: two transformational options, which entirely cover the verb *imeti* – the transformation into possessive adjective and into spatial adverbial phrase – relate it to the verb *biti*. Based on these two transformations, the verb *imeti* establishes itself as a specific way in which something or somebody exists in space with respect to the basic orientation point – the bearer of the possession, i.e., the possessor.

SVOBODNI VERZ SLOVANSKIH NARODOV

(Ob varšavski konferenci o svobodnem verzu)¹

Svobodni verz slovanskih narodov se začne na prelomu stoletja (izolirano se lahko pojavi že v stari romantiki), kontinuiteto pa ima od drugega in tretjega desetletja 20. stoletja naprej (s premorom med in takoj po drugi vojni). Koncepti svobodnega verza so nacionalni, čeprav je pojav internacionalni. Pogojeni so s posameznimi nacionalnimi tradicijami, ker je svobodni verz predvsem ob nastanku vezan na sistem, od katerega se osvobaja.

The beginnings of the Slavic free verse date back to the *fin de siècle* (isolated cases can be found as early as in Romanticism), but continuity in its production began in 1920's and 1930's (with a hiatus during and immediately after World War II). The conceptions of free verse are national, even if the concept itself is international. They are rooted in individual national traditions, since particularly at its inception free verse is linked to the system from which it frees itself.

22. in 23. septembra 1997 je bila v Varšavi konferenca o svobodnem verzu v slovanskih verzifikacijah. To je bilo redno vsakoletno srečanje delovne skupine za primerjalno slovansko metriko, ki je začela delovati konec šestdesetih let. Gre za skupino verzologov iz Češke, Poljske, Rusije, Bolgarije, Srbije in Hrvaške, Slovenije in od predlani tudi iz Ukrajine, ki obravnava iste, v naprej izbrane probleme v naštetih nacionalnih verzifikacijah in o rezultatih poroča na septembrskih konferencah. Kadar problematika dopušča, izhajajo iz enakih teorijskih izhodišč in uporabljajo enake metode. Tema zadnjih treh let je bila svobodni verz v prvih štirih desetletjih tega stoletja (teme prejšnjih konferenc so bile ritmika, skladnja in semantika verza 19. stoletja, metrika prevoda, sonet, evropski metrični vzorci v slovanskih literaturah; podrobneje sem jih opisal v *32. seminarju slovenskega jezika, literature in kulture*, 1996). Naslednja varšavska konferenca (1998, 1999) je bila oz. bo namenjena osmercu v ljudski in literarni poeziji. V raziskavi o svobodnem verzu so sodelovali Miroslav Červenka in Květa Sgallova, Lucylla Pszczołowska in Dorota Urbańska, Mihail J. Lotman in Tatjana V. Skulačeva (sodelavka Mihaila L. Gasparova), Raja Kunčeva, Svetozar Petrović in Mirjana Stefanović, Aleksander Bjelčevič ter Nina Čamatova. Rezultati bodo objavljeni v 7. zborniku *Słowiańskie metryke porównawcze*, ki bo izšel 1999.

Svobodni verz je najmanj obdelano področje metrike oz. verzologije. Verzologija se večinoma ukvarja s t. i. numeričnim (silabičnim, silabotoničnim, toničnim) verzom, kjer so verzne vrstice zgrajene po enakem številskem načelu, ki je ponovljivo (npr. v trohejskem osmercu se ponavljajo osemzložni verzi, naglašeni zlogi pa so večinoma na neparnih zlogih). V svobodnem verzu se ne ponavljajo ele-

¹ V prispevku (sprva je bil zamišljen kot poročilo) želim na kratko prikazati proces osvobajanja slovanskega verza od klasičnih, tj. silabičnih, toničnih in silabotoničnih vzorcev. Za vir so mi služili konferenčni prispevki in v seznamu literature navedena dela.

menti, ki bi bili številsko merljivi. Če definiramo verz (vsak verz, ne le svobodnega) kot leposlovno besedilo, v katerem so vrstice enake glede na neko lastnost L, potem je zato, da bi prišli do definicije svobodnega verza (in njegove nadaljnje klasifikacije), treba ugotoviti, za kakšno ekvivalenco oz. za katero lastnost L gre (kar je očitno zelo težko, saj je svobodni verz star že sto let, pa o njegovi zgradbi še ni konsenza in ne verjamem, da sploh kdaj bo). Ker se v svobodnem verzu ne ponavlja isto število zlogov ali enaka razporeditev naglašanih zlogov, je ekvivalenca svobodnih verzov slabo dojemljiva.

Definiranje svobodnega verza povzroča težave zato, ker v njem iščemo neki ritem, ki pa ga v svobodnem verzu pogosto ni ali vsaj ni očiten. Pri tem pa se zastavlja vprašanje, kakšno je potem razmerje med ekvivalenčnostjo verza (verza nasploh) in njegovo ritmičnostjo? Ritmičnost numeričnega verza je posledica njegove ekvivalence. Seveda ne izhaja vsa ritmičnost poezije iz ekvivalence verzov; ritem pesmi ni omejen le na urejeno ponavljanje, recimo, naglašanih in nenaglašanih zlogov, ampak deluje ritmično tudi rima, paralelizem itd. Toda prozodični ritem, ki ga v njegovi abstraktni obliki imenujemo meter, je neločljivo zvezan z ekvivalenco. V svobodnem verzu pa ni več zlogovnega in prozodičnega ritma v taki meri kot v numeričnem verzu. Kaj zdaj, zakaj še vedno dojemamo svobodni verz kot verz, kaj je zanj (oz. za bralce in pisce) primarno – to, da je v njem neki ritem, ali to, da so vrstice ekvivalentne glede na neko lastnost? Ali vsaka ekvivalenca povzroča tudi ritem? Ali je treba opustiti pojem ekvivalence?

Z drugimi besedami: ali je svobodni verz samostojni sistem, tj. ali so vrstice v pesmih ekvivalentne glede na lastnost L, ki za ostale verzne sisteme ni specifična? To tezo zagovarjajo predvsem Poljaki. Ali pa ne obstaja taka L in je svobodni verz zgolj ena od oblik iregularnega verza? To tezo zagovarja Červenka (1999): svobodni verz ni samostojni sistem, ker je edini znak verznosti celotnega svobodnega verza le njegova intonacija; ta pa je že takointako skupna vsem verznim sistemom. Zato je bralčeva pozornost usmerjena na lokalne ritmične faktorje, ki svobodni verz vežejo z numeričnim. Ti faktorji pa niso samo tisti, ki so v numeričnem verzu temelj ekvivalence; to so tudi t. i. sekundarni metrični znaki kot rima, kitica, ali pa nemetrični znaki kot geminacija, paralelizmi raznih vrst ipd.²

Naslednja, sicer nekoliko manjša težava je, da se (je) izraz svobodni verz uporablja(l) v različnih pomenih:

1) kot skupni izraz za spremembe starih verzni oblik, ki nastajajo v obdobjih individualizma (romantika in nova romantika: naglasni verz Jarnika in Prešerna je bil za Borisa Merharja (1969) romantični svobodni verz; tudi Kettejeva *Na trgu* ali Murnova *Zima* sta za A. Ocvirka oz. B. A. Novaka svobodni verz)

² To torej ne pomeni, da morajo biti ti lokalni faktorji v pesmi prevladujoči: ni treba, da se posamezna pesem, ki jo dojemamo kot svobodni verz, z nekaterimi bistvenimi lastnostmi navezuje na enega od v nacionalni tradiciji obstoječih verzni sistemov, kakršna sta pri nas silabotonika in tonika. S tem pa pridemo v paradoksen položaj, da svobodni verzi obenem so in niso podmnožice numeričnih, tj. niso samostojni sistem (če so podmnožica kakšnega od numeričnih) in obenem so samostojni (če niso podmnožice numeričnih). Dodatni problem za hipotezo o nesamostojnosti svobodnega verza so tiste pesmi, ki nimajo nobenega od naštetih metričnih ali ritmičnih znakov.

2) kot izraz za iregularni verz (francoski in poljski iregularni silabizem, slovenski in ruski iregularni silabotonizem)

3) v ožjem smislu kot »pravi« svobodni verz 20. stoletja, ki ne temelji na rušenju starih pravil, ampak ima lastna, nova pravila.

Enotnega odgovora na vsa ta vprašanja udeleženci konference niso dali.³ Toda namen raziskav slovanskega svobodnega verza ni bil podati enotno teorijo svobodnega verza, njihov namen je bil historičen: prikazati začetke oz. razvoj svobodnega verza v posameznih slovanskih književnostih, kljub neenotnosti uporabljenih teorijskih izhodišč in metod. Pokazati, kako se je svobodni verz ob nastanku navezoval na numerično tradicijo in kako se je pozneje, večinoma v obdobju avantgard, osamosvojil. To pomeni, da so raziskovalci izhajali iz lastne verzološke tradicije in imeli različna mnenja o tem, kaj v njihovi poeziji šteje za svobodni verz in kateri verzotvorni dejavniki so v ospredju. Večinoma smo se strinjali, da gre za dejavnike, ki obvladujejo celotno pesem in obenem ne le eno, ampak množico pesmi. Menili smo, da paralelizem, anafora ipd. (kar se v starih teorijah šteje za surogat ritmičnosti v svobodnem verzu) ne spadajo med te dejavnike. Jasno je bilo tudi, da t. i. poezija za oko (likovna poezija, konkretna poezija) ni verz, ker v njej ni ekvivalence in ponavljanja. Večina udeležencev projekta je svobodni verz raziskovala po naslednjih parametrih: elementi numeričnega oz. metričnega verza (silabizma, silabotonizma in tonizma) v svobodnem verzu, rima, dolžina verza, tip skladenjskih vezi na koncu verzov.

Različno pojmovanje svobodnosti verza izhaja iz razlik v verzifikacijski tradiciji posameznih književnosti. Razlike so v prozodiji, npr. stalno naglasno mesto v češčini (na začetku besede) in poljščini (na predzadnjem zlogu), neoksitonični naglas v štokavščini (ni naglasa na zadnjem zlogu), premični v ruščini, bolgarščini in slovenščini. Različni so bili kulturni oz. pesniški vplivi na nacionalne verzifikacije (npr. pri Poljaki in Rusih francoski, pri Slovencih nemški, pri Bolgari, Srbih in Hrvatih močan vpliv ljudske pesmi) ipd. To je vodilo do tega, da so bili v 19. stoletju kot obdobju, s katerim je potem polemizirala moderna literatura prve tretjine 20. stoletja, dominantni različni verzifikacijski sistemi: pri Poljaki silabizem, pri Slovencih in Rusih silabotonizem, pri Čehih in Slovaki tudi silabotonizem (ob sporadičnih poskusih v kvantitativnem verzu, t. i. časomirnici), pri Srbih in Hrvatih je silabotonizem izhajal iz močne navezanosti na silabični verz ljudske pesmi, pri Bolgari pa je do druge polovice 19. stoletja še prevladoval vpliv ljudske silabične pesmi, silabotonizem pa je zaživel šele v drugi polovici 19. stoletja.

Svobodni verz, ki se je v vseh slovanskih verzifikacijah pojavil na koncu 19. ali v začetku 20. stoletja, pogosto inspiriran s podobnimi pojavi v francoski in angleški poeziji, je torej rasel iz omenjenih tradicij. Ker so bile tradicije različne, je bilo različne tudi pojmovanje svobodnosti v verzu. Odstopanja od ustaljenih verzni oblik so se pojavljala v vseh evropskih literaturah že od nekdaj, posebej v obdobjih s poudarjenim individualizmom (romantika, nova romantika). Mednje štejeta t. i.

³ Obširno teorijo svobodnega verza podajam v *Jeziku in slovstvu* 43/6, 1997/98 in 44/1, 1998/99.

iregularni verz 18. in 19. stoletja in naglasni (tonični) verz 19. stoletja. Iregularni verz je prepletanje verzov različnih dolžin v nepredvidljivem zaporedju. V poljski (podobno menda v francoski) verzifikaciji je vezan na silabizem (v pesmi se prepletajo recimo tradicionalni 7-, 8-, 11-, 13-zložni verzi, pa tudi osamosvojena polstišja cezurnih verzov), pri Slovencih, Čehih in Rusih na silabotonizem (prepletajo se različno dolgi verzi istega metruma, recimo 3- do 13-zložni jambi). Tej podvrsti silabizma oz. silabotonizma so dajali v zgodovini različna imena: pri Francozih vers libre, pri Poljakihi iregularni verz, pri Rusih vol'nyj jamb, vol'nyj horej itd. (za svobodni verz v ožjem smislu, torej verz brez metruma in brez rime, imajo Rusi naziv »svobodnyj stih«), pri nas bodisi prosti bodisi iregularni verz, v večini slovan-skih literatur pa pogosto kar svobodni verz.

Druga svobodnejša oblika je naglasni verz, ki je znan mnogim evropskim literaturam: angleški, nemški (včasih pod imenom Knittelvers, kar je bilo prejkone skupno ime za nepravilne oblike ljudske poezije), slovenski, ruski, poljski. Nastal je na koncu 18. in začetku 19. stoletja (Coleridge, Goethe in Schiller, Urban Jarnik in Prešeren, Puškin) kot imitacija ljudskega verza. Pri Angležih, Nemcih in Slovencih je včasih blizu silabotonizmu, pri Rusih se je močno osamosvojil in doživljal mnoge modifikacije, pri Poljakihi se je pojavil na začetku 20. stoletja in je omejen samo na dve obliki (tri- in šestiktini). Pri Angležih, Nemcih in Slovencih je naglasni verz tak verz, ki ima stalno število iktov (najpogostejša sta tri- in štiriiktini verz ter šestiktini heksameter in pentameter, ki sta v slovenski priredbi tudi naglasna verza), število nenaglašenih zlogov med njimi pa je spremenljivo, največkrat eden ali dva zloga. Spremenljivo pomeni, da je v isti vrstici med dvema iktoma enkrat en zlog, drugič dva, kakor nanese. V slovenskem in ruskem naglasnem verzu se pogosto zgodi, da so posamezne vrstice amfibraške (ok. polovica verzov), redko daktilske, jambске ali trohejske. Pri Nemcih in Angležih pa je obratno: pri Nemcih je tretjina do polovica jambov, pri Angležih je jambov četrtnina do tretjina, amfibrahi so redki. Ostale vrstice v naglasnem verzu pa niso podobne silabotoničnim verzom. Rusi imajo še širši repertoar naglasnega verza ali doljnika, kot mu pravijo. V ruskem doljniku izotonizem ni pogoj: vrstice v pesmi so lahko različno dolge, imajo lahko različno število naglasov, važno je le, da med naglasi večinoma ni več kot dveh in manj kot en nenaglašeni zlog. Murnova *Pomladanska romanca* bi bila tako za Ruse heterotonični doljnik, za Slovence pa je že svobodni verz. Pri Rusih se je poleg doljnika pojavil še taktovik: to je tak naglasni verz, kjer ima okoli 20 % – 40 % verzov nič ali tri nenaglašene zloge med dvema naglašenima. Tako kot doljnik tudi taktovik ni nujno izotonični (nima istega števila iktov oz. naglasov v vrsticah).

Drugačen je naglasni verz pri Poljakihi. Pojavil se je pozno, šele v začetku 20. stoletja (pri nas sto let prej), omejen je na dve merili: na tri- in šestiktini verz. Posamezne vrstice v teh verzih so redko podobne silabotoničnim merilom (amfibrahom, jambom ipd.), ker je pri njih tudi silabotonizem redkejši. Pri Čehih in Slovakihi pa naglasnega verza skoraj ni.

Pri tem je treba poudariti, da so te kategorije pravzaprav nacionalne kategorije. Kaj hočem reči? Slovenci, Poljaki in Čehi dojemajo ruski doljnik z različnim številom naglasov kot svobodni verz; zame so Puškinove *Pesmi Zahodnih Slovanov*

nekakšen razrahljani štirinaglasni doljnik, ruski verzologi pa jih imajo za triiktni taktovik (njihova predloga, južnoslovanski asimetrični deseterec ima namreč pogosto po tri frazne naglase v vrstici, enega v prvem, dva v drugem polverzu); tudi češke imitacije antičnega verza se zdijo podobne naglasnemu verzu, oni pa pravijo, da naglasnega verza nimajo.

Ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja so začele nastajati različne modifikacije tradicionalnih verzih oblik: regularnega in iregularnega silabizma in silabotonizma ter naglasnega verza. Pri Čehih, Slovencih in Ukrajincih se je pojavil poseben tip iregularnega silabotonizma, zasnovan na dvo- in na trizložnih merilih. V eni pesmi se menjavajo jamske in trohejske vrstice različnih dolžin (temeljni ritem je torej dvozložni), ali pa amfibraške, daktilske in anapestne vrstice različnih dolžin (temeljni ritem je torej trizložni), tu in tam pa je kakšen verz tudi nesilabotoniziran. Tudi poljski iregularni verz se je spremenil: če je bil do takrat narejen iz različnih klasičnih meril, je bil po novem lahko tudi iz zelo redkih klasičnih verzni vzorcev, ali pa je bil sestavljen iz različnih, po dolžini zelo podobnih verzov, npr. trinajsterca s cezuro za 7. in trinajsterca s cezuro za 8. zlogom, štirinajsterca s cezuro za 7. in s cezuro za 8. zlogom, štirinajsterca brez cezure ipd. Drugi pojav osamosvajanja verza je vezan na drugačen zapis tradicionalnih vzorcev. Tradicionalni vzorci se lahko razlomijo na več vrstic (npr. v Kettejevi *Na trgu* se 11-zložni amfibrah piše čez štiri verze: »Noč trudna/ molči,/ nezamudna/ beži«), ali pa se kar združujejo v prozni zapis (tako je Podbevška interpretiral Tone Pretnar, 1984).

Svobodni verz v ožjem smislu, verz, ki je v večini slovanskih verzifikacij brez metruma (neizosilabični in neizotonični) in pogosto brez rime, je nastal večinoma v simbolizmu in se ustalil, kanoniziral v okviru raznih avantgard. Po slovenskem, češkem in poljskem pojmovanju je svobodni verz lahko riman, po ruskem ne. Šele nerimani akcentni verz je svobodni verz (akcentni verz je rimani verz različnih dolžin, kjer so trizložni mednaglasni intervali pogostejši kot pri doljniku). Tak verz se je pri Rusih začel s Kuzminom (*Aleksandrijske pesmi*, 1905–1908) in Hlebnikovom. Poljaki datirajo začetek svojega svobodnega verza v Krakovsko avantgardo dvajsetih let (po predhodnikih v moderni oz. Mladi Poljski), Čehi v simbolizmu in proletarsko poezijo iz časov okoli prve vojne, hrvaški in srbski ima kontinuiteto od 1918 (Krleža, Cesarec, M. Crnjanski idr.). Pri nas so predhodniki v moderni (Murn, predvsem pa Župančič), kontinuiteto pa ima šele od Lovrenčiča do Kocbeka in potem po drugi vojni.

Čehi in Srbi so mnenja, da dojemamo svobodni verz kot verz zato, ker so v njem lokalni »metrični« dejavniki (npr. pasaže, ki ustrezajo silabotonizmu) in ritmični dejavniki (rima, anaforična in druga ponavljanja, stavčni paralelizem ipd.) ter zaradi delovanja neverznih faktorjev⁴ (vsaj v začetnem obdobju). Neverzni faktorji so po Červenki (1999) mdr. objava knjige v ediciji, ki objavlja poezijo, izvajanje teksta na pesniškem večeru ipd., avtor je znani pesnik, naslov teksta, tipično pesniška tematika, »pesniški« stil (paralelizmi, inverzije ipd.), grafična oz. vizualna oblika be-

⁴ Nekateri od teh reči je obravnaval že S. Petrović (1976).

sedila. Te reči nam omogočajo, da prepoznamo pesem, da postanemo pozorni na njeno ritmičnost (ki pa lahko izostane). Ti dejavniki so posebej pomembni v začetnem stadiju svobodnega verza, manj danes, ko je svobodni verz že kanonizirana oblika.

Kljub temu, pravi Červenka, da je grafika važen dejavnik v svobodnem verzu, je osnova vsakega pesniškega ritma njegova zvočnost. Najbolj osnovna med njimi je intonacija: sprememba melodije govora, suprasegmentalne spremembe glasovne jakosti, pavze, spremembe tempa ipd. Teh reči oz. njihovih abstraktnih shem se zavedamo tudi takrat, kadar beremo po tihem. Ena od funkcij intonacije je tudi ritmična, tj. ponavljanje nekakšne intonacijske figure. V primeru verza gre za modificirano intonacijo. Kaj to pomeni, Červenka ne razlaga: pravi, da zadošča osebna izkušnja, da se verzi realizirajo z drugačnim tonom, kot bi se tekst brez ritmične intence. Gre torej za spremenjeno, ritmično modificirano, verzno intonacijo. Kakor je stavčna intonacija primarni znak stavka, tj. kaže na to, da hoče govorec tvoriti stavek (v govorjenem jeziku prepoznamo za stavek tudi tak niz, ki je gramatično nepopoln), tako je tudi verzna intonacija znak, da gre za verz.

To pa po Červenki ne pomeni, da je svobodni verz samostojni verzni sistem (kot so samostojni silabizem, tonizem in silabotonizem), ki bi temeljil na intonaciji ali grafiki. Specifična, verzna intonacija je *genus proximum* vsega verza in je na delu tudi v klasičnih, metričnih sistemih. Gre za nekaj drugega: svobodnemu verzu, ki je osvobojen prozodičnih in silabičnih ritmičnih dejavnikov, ostane zgolj intonacija kot zadnji ritmični dejavnik. Intonacija je bila v klasičnem verzu redundantna, v svobodnem pa stopi v ospredje.

Sicer pa konferenca ni bila namenjena teoriji svobodnega verza, ampak njegovi zgodovini. Splošni konsenz je bil, da so oblike svobodnega verza odvisne tudi od domače verzne zgodovine. Svobodni verz se povsod začne na prelomu stoletja. Praviloma ni povezan s posebno programsko aktivnostjo, ni verzni manifestov. V svobodnem verzu so vsaj na začetku tudi sledovi tistega sistema, od katerega se je osvobodil. Pri Poljakih je to silabizem, pri Srbih silabizem in silabotonizem, pri Rusih, Ukrajincih, Čehih in Slovencih silabotonizem.

Po Pszczołowski (1997, 1999) je pri Poljakih silabizem na začetku stoletja še vedno močno prevladujoč, odstopi od klasike pa so: pogosteje se pojavlja polimetrija (včasih v kombinaciji s poetično prozo), pojavlja se tendenca k daljšim verzom (remeniscenca na antiko, Whitmana, arabsko in indijsko poezijo), povečal se je interes za nerimane pesmi. Pojavljajo se nove oblike iregularnega silabizma (ki je sicer pri Poljakih prisoten od baroka naprej), predvsem kontrastiranje dolgih in kratkih verzov, pojavi se celo iregularni jamb (silabotonizem je pri Poljakih redek), v dramah Wispiańskiego pa je iregularni silabizem že na meji s svobodnim verzom (pojav zelo dolgih vrstic, svoboda v pojmovanju verznega konca, tj. prepletanje nerimanih moških, ženskih, daktilskih verznih koncev, potem so tu močni enjambeamenti, osamitev ene besede v verz in podobno). Tudi v medvojnem obdobju je tradicionalna verzifikacija v večini. To obdobje prinese mnoge mutacije regularnega silabizma in nove oblike iregularnega silabizma: lomljenje cezurnih verzov na dva dela, včasih se vrivajo tudi silabotonične (jamske in amfibraške) vrstice, občasno

se pojavlja iregularni jamb. S pravim svobodnim verzom pa so začeli pesniki Krakovske avantgarde: Tadeusz Peiper, Julian Przybos, Adam Wazyk, Józef Chechowicz itd. Ta svobodni verz ni vezan na predhodne eksperimente znotraj iregularnega silabizma, ampak predstavlja nov način pisanja verzov, ki ga je Przybos tudi programsko upravičeval. Prva oblika svobodnega verza je stavčni verz T. Peiperja: to je verz brez metra, kjer so na koncu verzov vedno tudi stavčne meje, intonacija je kadenčna. Verz je lahko rimani. Przybos je glavni tvorec sintagmatskega svobodnega verza: verz je pogosto dolg eno sintagmo, ki je včasih sestavljena le iz ene besede, včasih pa iz enega stavka. Večinoma pa se stavek razteza čez več verzov, na koncu verzov so praviloma šibke skladenjske meje. Pri Czechowiczu nastane poseben tip sintagmatskega verza, ki je osvobojen interpunkcije in velikih črk, kar povzroča neenopomenskost, slabljenje pomenskih vezi med besedami. Antiskladenjski verz (verz se konča znotraj besednih zvez ali na sredi besede, meje stavka pa so znotraj verza) ima v tem času sicer nekaj predhodnikov, razvije pa se šele v šestdesetih letih (pri Slovencih že v tridesetih s Kocbekom).

Razvoj je šel pri Čehih, kjer se je verz osvobajal predvsem od silabotonizma in ne od silabizma, nekoliko drugače (Červenka 1999); podoben je bil razvoju slovenskega svobodnega verza. Začel se je na začetku devetdesetih let 19. stoletja, ideološka motivacija zanj je, kot drugod, individualizem. Njegovega nastanka ni spremljala posebna programska aktivnosti, tj. nihče ga ni imel za edino pesniško možnost. Parametri, ki jih opazuje Červenka, so dolžina verza, rima in strofika. Ker je verz vedno pomenska enota, tvorijo različno dolgi verzi različne pomenske enote (različno razvite, bolj ali manj kompleksne reference itd.). V obdobju simbolizma so po Červenki nastali trije tipi svobodnega verza: dolgi rimani strofični verz, dolgi nerimani verz (strofični in nestrofični) ter nerimani verz s spremenljivim obsegom (kontrastiranje dolgih in kratkih vrstic), redka pa sta bila kratki verz brez kitice in rime ter rimani verz različnega obsega. Dolgi rimani strofični verz so pisali mdr. Otokar Březina, Antonin Sova, Stanislav Neumann. Verzi so dolgi od štiri do osem naglasnih enot (beseda plus morebitne klitike), največkrat pet ali šest. Očitna je tendenca k izravnavanju dolžine, mogoče jih je brati kot šestiktini verz z daktilsko tendenco, tj. mednaglasni interval je pogosto dvozložni oz. drugače rečeno, prevladujejo trizložne naglasne enote (Červenka jih razlaga kot reakcijo na prevlado jambov in trohejev v 19. stoletju). Glavna varianta verlibrizma pa je dolgi nerimani verz, nestrofični in strofični, z daktilsko stilizacijo, ki spominja na antični heksameter (pri nas mdr. Jože Pogačnik). Drugi tip svobodnega verza je verz, kjer kontrastirajo kratke in dolge vrstice, osamosvajanje začetnega ali končnega dela stavka v samostojni verz ipd., kar ima svojo lokalno semantiko (pri nas npr. pri Jarcu, v okviru iregularnega silabotonizma pa pri Župančiču). V prvem desetletju 20. stoletja se je češki svobodni verz začasno umaknil klasičnemu verzu (kot pri nas po Župančičevih *Samogovorih*, 1904). Pred vojno svobodni verz ni več zbujaal asociacij na simbolizem. Oživili so ga Stanislav Neumann ter Otokar Theer, Karel Čapek in drugi okoli *Almanacha na rok 1914* (za njih je pesnik občan tehnične civilizacije), za katere svobodni verz ni povsem svoboden, ampak sledi valovanju življenja, v njem je enotnost bistva in izraza (podobno so pri nas razmišljali ekspresionisti).

Svobodni verz so rabili tudi povojni proletarski pesniki (Josef Hora, Jindřich Horejší, Jiří Wolker, Jaroslav Seifert idr.). V času pred in med prvo vojno ter takoj po njej je iz svobodnega verza izginil dolgi verz, v ospredju je bil kratki svobodni verz, predvsem pa verz spremenljive dolžine z daktilsko ritmizacijo (po Červenki eden od znakov patetične stilizacije). Rima je prišla ponovno do izraza. V medvojnem času svobodni verz ni bil več pglavitna forma, tako kot je bil v proletarski poeziji. Še vedno prevladujejo pesmi z različno dolgimi verzi, dolgi verz se veže z epskimi temami, ritmizacijo povzroča litanjsko ponavljanje. Izgubi se daktilizacija, naglasni ritem svobodnega verza se približa proznemu naglasnemu ritmu. Zato pa je opazna tendenca k ujemanju skladenjskega in verznege členjenja oz. k izogibanju enjambementa, tudi takrat, ko se opušča interpunkcija. Konec verza se ujema bodisi s koncem stavka bodisi s koncem besedne zveze (glede na poljsko tipologijo bi to ustrezalo stavčnemu in sintagmatskemu verzu). Ker ni inverzije, ima večina vrstic remo in s tem intonacijski vrh na koncu verza. Na koncu verza je zato tudi jedro poetističnih asociacij (poetizem se je zavzemal za neangažirano literaturo spontanosti, asociacij) in surrealističnih apelov. Ker manjkajo prozodični znaki členitve na verze (rima, naglasni ritem), je svobodni verz namenjen predvsem tihemu branju. Novost medvojne poetistične poezije so pesmi, kjer se prepletajo jamske in trohejske vrstice (takšne je pri nas pisal Anton Vodnik).

Drugačen koncept svobodnega verza imajo ruski verzologi. Pri njih je marsikaj, kar je za Slovence, Poljake in Čehe že svobodni verz, še doljnik (strožja oblika naglasnega verza) ali njegove variante. Tam je namreč drugačno pojmovanje naglasnega verza in vloge rime pri tvorjenju metra. Ruski doljnik je definiran kot nesilabotonični verz, kjer sta med dvema naglašenima zlogoma večinoma eden ali dva nenaglašena, redko trije ali nobeden. Ta urejenost omogoča, da glavne naglase v verzu dojemamo kot ikte, tj. v bralcu se zbudi ritmično pričakovanje naglašanih in nenaglašanih zlogov; mediktni interval je v doljniku eno- ali dvozložni. Ker pa prevladujejo 2-zložni intervali (tako kot v slovenskem naglasnem verzu 19. stoletja in moderne, izjema je Murn, in nasprotno kot v nemškem,⁵ kjer so pri Goetheju in Heineju večinoma enozložni intervali), so ga večinoma razlagali kot amfibraški (redko daktilski ali anapestni) verz z izpuščenimi nenaglašnimi zlogi (tako je Prešernov tonizem pojmoval Isačenko v monografiji *Slovenski verz*). Ruski doljnik

⁵ Ruska, slovenska, nemška, angleška idr. literarn(ovedn)a tradicija so vsaka po svoje obravnavale t. i. doljnik in našle za, lingvistično gledano, isti pojav različne izraze: slovenski doljnik so imenovali »svobodni verz« (Merhar 1969; pri tem gre za nazor, da je to romantična varianta svobodnega verza) in »naglasni verz« (Kidrič, Pretnar); Nemci so svojega povezovali s »Freie Rhythmen«, včasih z akcentnim verzom (»taktiger Vers«, »Viertakter mit wechselnder Kadenz« (Frank, *Handbuch der deutschen Strophenformen*, 4.20)), Angleži mu pravijo »ballad verse«, »stress verse«, v zadnjem času pa »strict stress-meter« ali kar »doljnik«. Pojemovna zadrega izhaja iz različne tradicije te vrste verza: verz, ki nima stalnega mediktnega intervala (v jambih in trohejih je stalno en zlog, v daktilih in amfibrah pa dva), ampak omejeno spremenljivega (včasih eno-, včasih dvozložnega), ima pri Germanih zelo dolgo zgodovino, pri Slovanih pa kratko. Ko se je pri Slovencih in Rusih pojavil na začetku 19. stoletja pod vplivom nemške (pred)romantične poezije (najprej v prevodih), je bilo očitno, da gre za drugačno obliko – »nepravilnost« nove oblike se je na ozadju »pravilne« silabotonike jasno kazala. Pri Germanih je bil razvoj nasproten: »ohlapne« oblike so postopoma postajale vse bolj jamske, amfibraške ipd. in morda je bil kontrast zaradi tega manj jase (Tarlinskaja 1993).

ni nujno izotonični, vrstice imajo lahko različno število iktov (najpogostejši doljnik pa je vendarle tri- in štiriiktni). Poleg tega pa poznajo Rusi še čisto tonični verz (doljnik je prehod med silabotoniko in čisto toniko). Na splošno je čista tonika tak verz, kjer je obseg mednaglasnih intervalov pogosto več kot dvozložni. Čista tonika ima dve obliki: ena je taktovik, verz z eno-, dvo- in trizložnim mediktnim intervalom, redkeje z 0-, 1-, 2-zložnim; najpogostejši taktovik je tri- in štiriiktni. Verz, kjer je število tri-, štiri-, pet- ali večzložnih mednaglasnih intervalov občutno večje, imenujejo akcentni verz (recimo pri Majakovskem). To je verz, kjer mera dolžine ni več število zlogov ali iktov, ampak število besed, s tendenco k različnemu številu besed v verzih. (Akcentni verz s parno rimo AABB se imenuje raešnik.) Tak verz torej nima metra, ampak po besedah Žirmunskega (1966: 171) le še ritem (verjetno v smislu, da dinamični naglas v jezikih s premičnim naglasnim položajem (slovenščina, ruščina) pripomore k temu, da individualizira eno naglasno enoto napram drugi v isti izjavi, tj. da opravlja kulminativno oz. ritmično funkcijo). Prehodne pravilnosti, ki se včasih pojavljajo v nemetričnih verzih in zbujaajo asociacijo na silabotonična merila, nimajo značaja metra.

Svobodni verz pa je za Ruse šele tak verz, ki je svoboden od metra in hkrati od rime, torej nerimani akcentni verz. V verzu, ki nima metra, se pozornost beročega in pišočega usmerja v občutenje verzni mej. Po Gasparovu in Skulačevi (1984; 1993) so bile v očeh ruskih bralcev *Aleksandrijske pesmi* M. Kuzmina (1905–1908) dolgo glavni predstavnik svobodnega verza. Žirmunski je menda iz analize teh pesmi sklepal (napačno, po mnenju Gasparova), da je znak svobodnega verza sintaktični paralelizem (izguba metričnosti naj bi se kompenzirala s skladenjsko strogostjo). V *Aleksanderijskih pesmih* pa so poleg pesmi, zasnovanih na paralelizmu, še pesmi brez njega, tj. pesmi z linearno razporeditvijo stavkov (s tako skladenjsko členitvijo, da intonacija poudarja pomembne motive), večinoma pa gre za kombinacijo paralelizma in linearnosti. Klasifikacija, ki jo predlagata Gasparov in Skulačeva (1993), je enaka kot pri Poljaki: obstajata dva temeljna tipa svobodnega verza, sintakični in antisintaktični (zasnovan na nemotiviranih enjambementih, pri čemer je enjambement taka divergenca verzne in stavčne členitve, da je znotraj verza močnejša skladenjska meja kot na koncu verza), ki se dalje delita na tip, kjer stavčna in verzna intonacija sovpadata, na tip, kjer sta obe intonaciji v ostrem nasprotju in srednji, vmesni tip, ki je najredkejši.

Začetki osvobajanja verza segajo v prevodno poezijo romantikov (prevodi nemškega doljnika in svobodnih ritmov, Puškinov taktovik v *Pesmih Zahodnih Slovanov*.) Prvi eksperimentator s svobodnim verzom (svobodnim v današnjem smislu) je bil Afanasij Fet sredi 19. stoletja. Kontinuiteta v osvobajanju verza pa se v Rusiji začne na prelomu stoletja, in sicer z doljnikom Brjusova in Bloka. Sprva je imel doljnik stalno število iktov (tri in štiri), pozneje pa nastane neizotonični doljnik, ki pa je riman (Majakovski). Slednji se je najprej pojavil v prevodih sicer izotoničnih Heinejevih doljnikov sredi 19. stoletja (to pri nas ustreza Levstikovim in Stritarjevim eksperimentom z raznoiktnim doljnikom). Naslednji korak je akcentni stih (mdr. pri Majakovskem), tj. verz z nepredvidljivim mednaglasnim intervalom, zaradi česar se izgubi občutenje metra (tj. njegovih krepkih in šibkih

položajev). Verzi so različno dolgi (merjeno v besedah), prevladujejo pa tri- in štiribesedni. Kot zaporedno rimani verz je obstajal že v ljudski poeziji (raešni verz), rabil je za humoristično stilizacijo, simbolisti pa so ga rabili predvsem v resni poeziji. Pri futuristih in njihovih vrstnikih je postal ena glavnih verzni oblik. Iz doljnika se je z razširjanjem mednaglasnih intervalov iz ena do dve na ena, dve in tri nena-glašene zloge razvil taktovik, nekakšna naglasno regulirana forma čisto toničnega verza. S taktovikom so v prvi polovici 19. stoletja že eksperimentirali romantiki, ki so to obliko našli v ljudski pesmi (Puškinove *Pesni Zapadnyh Slavjan* (1834), priredba francoske priredbe šestnajstih nerimanih južnoslovanskih narodnih pesmi). Taktovik 20. stoletja pa se je razvil samostojno, brez aluzij na ljudsko pesem. Romantični taktovik je bil triiktni, literarni taktovik 20. stoletja pa štiriiktni. Taktovik se je prijel v naslednjem obdobju – za svojega so ga sprejeli predvsem konstruktivisti. Taktovik je pogost pri Hlebnikovu, zgodnjem Majakovskem, Erenburgu, Jeseninu. Za simboliste je bil torej značilen doljnik, za futuriste akcentni verz, za konstruktiviste taktovik.⁶

V istem času, tj. na začetku 20. stoletja, se je v Rusiji začel pojavljati tudi svobodni verz, tj. verz brez ritma in brez rime, neregulirana oblika čiste tonike (pri nas bi temu verjetno ustrezal nerimani Seliškarjev, Jarčev in Kocbekov verz). Tak verz ni bil množični pojav. Protipol svobodnemu verzu pa je bila metrična proza (npr. pri Andreju Belem, o čemer je pisal Aleksander Skaza, 1994). Svobodni verz, čeprav je to neritmični (nemetrični) tekst, je še vedno verz zato, ker je členjen na verze, ritmična proza pa je proza zato, ker tekst, kljub temu da je metriziran, ni členjen na verze.

V poeziji sovjetskega časa se je ohranil predvsem doljnik, periferni pa so postali taktovik, akcentni verz in svobodni verz. Sovjetski pesniki so iz tradicije modernizma izbirali tako, da so se vračali k pesemskim postopkom 19. stoletja (modernizem jim je bil socialno, morda tudi umetniško tuj), nastopila je tradicionalizacija in stabilizacija verzni oblik. Taktovik je bil omejen na imitacije ljudskega verza (štiriiktni taktovik konstruktivistov se je umaknil dvoiktni imitaciji častušek), svobodni na imitacije zahodnoevropske poezije. Doljnik je obsegal v času 1890–1925 do 50 % vsega repertoarja, v sovjetskem času pa ok. 80 %. Tu in tam so se pojavljali logaedi (obseg položaja med ikti je različen, vendar tako, da so isti položaji v posameznih verzih vedno enaki, tj. stalno nič-, eno- in dvozložni; največkrat gre za imitacije antičnih oblik, v slovenski poeziji imamo logaede večinoma le v razsvetljenstvu, v 20. stoletju pri Vojeslavu Moletu in nekaj pri Hribovšku); take imitacije antičnega verza so omejene predvsem na prevode. Poleg stroge silabotonike pa se v bolj pesemskih besedilih pojavlja tudi posebna oblika, prepletanje različnih silabotoničnih meril, recimo jambov, amfibrahov, trohejev v eni pesmi (t. i. pesemski logaedi). Kot že rečeno, akcentni verz ni užival popularnosti, zamenjal ga je ne-

⁶ Zato je Boštjan M. Turk v SR 44/4 (1996) sklepal, da je Kosovelov verz taktovik. Toda pojem taktovik je za slovenski verz po mojem neuporaben. Pri Kosovelu najdemo npr. doljnik. Verz, ki je svobodnejši od doljnika, pa je za nas že svobodni verz.

izotonični doljnik. Svobodni verz (kot nekakšen buržoazni verz) je po l. 1920 (Hlebnikov, Jesenin) skoraj izginil.

Podobno pot je imel ukrajinski svobodni verz. Začel se je na prelomu stoletja v prevodih, potem v originalni poeziji, najprej kot parodija zahodne poezije. Še prej je nastal doljnik, taktovika pa pri Ukrajincih ni, ker so besede v ukrajinščini krajše kot v ruščini. Silabotonizem je šel skozi podobne modifikacije kot slovenski in ruski. Svobodni verz je nastal (podobno kot pri Rusih) iz doljnika z opustitvijo rime in stalnega števila iktov. Razcvet je doživel v dvajsetih letih, v štirideskih pa je zatonil in se, kot v Rusiji, spet pojavil v šestdesetih letih. Pojavljajo se vse tri oblike svobodnega verza: stavčni, sintagmatski in antiskladenjski.

V srbski in hrvaški književnosti se je svobodni verz sporadično pojavljal na začetku tega stoletja, v zreli obliki pa sistematsko v zbirkah po letu 1918, predvsem v delih Miroslava Krleže, Gustava Krkleca, Augusta Cesarca, Antuna Branka Šimića, Julija Benešića, Ljubomirja Micića, Miloša Crnjanskega (programsko navezujoč se na nerimano ljudsko pesem) in Rastka Petrovića. Po mnenju Mirjane Stefanović (1999) je edina skupna lastnost pesmi v svobodnem verzu verzna segmentacija (podobno trdi Červenka). V svobodnem verzu se občasno pojavljajo tudi posamezne tradicionalne oblike verza, ki pa znotraj svobodnega verza izgubijo svojo specifičnost. Posamezni avtorji se med seboj precej ločijo glede na tip skladenjskih mej na koncu verzov. Krležev zgodnji svobodni verz se pogosto končuje s krepkimi skladenjskimi mejami, pozneje pa je obratno – prevladujejo šibke meje. Pri Šimiću in Miciću prevladuje verz, kjer v klavzuli ni ločil, pri Petroviću pa je najpogostejši verz s krepkimi skladenjskimi mejami na koncu verzov. Med lokalne ritmične dejavnike šteje Stefanovićevo rimo in razna ponavljanja. V tem času so redke take pesmi, ki so skozinskoz rime (pri nas je to očitno npr. pri Lovrenčiču). Rimanih je od četrte do dveh tretjin verzov v posameznih avtorskih opusih, pogosteje pri Krleži, Crnjanskem in Petroviću, zelo redko pa pri Benešiću (2 %) in Šimiću. Na koncu verzov se pri Krleži in Miciću večkrat pojavljajo istozložne silabične skupine, največkrat šestzložne, značilne za klasični cezurni verz (deseterec 4+6, enajsterec 5+6, dvanajsterec 6+6). Anafora je postala najpogostejši znak začetka verza.

Tudi slovenski svobodni verz se je začel na prelomu stoletja, v moderni. Najprej so se pojavile različne mutacije iregularnega silabotoničnega in toničnega verza, npr.: klasična merila so zapisana čez več vrstic, v isti pesmi se nepredvidljivo prepletata jamb in trohej ter amfibrah in daktil (A. Vodnik, Jarc, Albrecht), Župančič eksperimentira z naglasnim verzom, v katerem se nepredvidljivo prepletajo vrstice z različnim številom iktov, toda s stalnim začetkom (vedno le krepki ali vedno le enozložni šibki začetek; *Duma, Jerala*), J. Pogačnik, J. Glazer in še kdo so v pesmih z antično tematiko eksperimentirali z dolgim nerimanim verzom (5 do 7 besed), ki spominja na heksameter. Ob tem pa se je sporadično pojavljal tudi svobodni verz, predvsem pri Župančiču. Kontinuiteta svobodnega verza se je začela z Lovrenčičem v drugem desetletju tega stoletja in je trajala do Kocbekove *Zemlje*. Po tem se svobodni verz umakne numeričnemu, ponovno pa zaživi konec petdesetih let (o zgodovini slovenskega svobodnega verza pišem v *Primerjalni književnosti* 21/2).

LITERATURA

- Europejskie wzorce metryczne w literaturach słowiańskich. *Słowiańska metryka porównawcza* VI., 1995. Warszawa: IBL.
- Miroslav ČERVENKA, 1999: Český volný verš: principy a promeny. *Słowiańska metryka porównawcza* VII. Warszawa (v tisku).
- Mihail L. GASPAROV, 1984: *Očerki istorii russkogo stiha*. Moskva: Nauka.
- Mihail L. GASPAROV, Tatjana V. SKULAČEVA, 1993: Ritm i sintaksis v svobodnom stihe. *Očerki istorii jazyka russkoj poezii XX. veka. Grammatičeskie kategorii. Sintaksis teksta*. Moskva: Nauka.
- Boris MERHAR, 1969: K zgodovini svobodnega verza v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 14/7, 15/7–8.
- Svetozar PETROVIĆ, 1976: Stih A. B. Šimića i pitanje o komparativnoj tipologiji slobodnog stiha. *Croatica* VII/7–8.
- Tone PRETNAR, 1984 (1997): Podbevškov verz med tradicijo in avantgardističnim eksperimentom. *Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1984. Ponatis: Tone Pretnar: *Iz zgodovine slovenskega verzne oblikovanja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1997.
- Lucylla PSZCZOŁOWSKA, 1997: *Wiersz Polski. Zarys historyczny*. Wrocław: FNP.
- – 1999: Polski wiersz wolny Dwudziestolecia międzywojennego. *Słowiańska metryka porównawcza* VII. Warszawa (v tisku).
- Mirjana D. STEFANOVIĆ, 1999: Slobodni stih u srpskoj i hrvatskoj poeziji dvadesetih godina XX. stoleća. *Słowiańska metryka porównawcza* VII. Warszawa (v tisku).
- Aleksander SKAZA, 1994: Ritmizacija proze v romanu Peterburg Andreja Belega. *Slavistična revija* 42/1.
- Marina TARLINSKAJA, 1993: *Strict Stress-Meter in English Poetry*. Calgary: Univ. of Calgary Press.
- Viktor B. ŽIRMUNSKI, 1966: *Introduction to Metrics*. Mouton: The Hague.

SUMMARY

In the paper author reports on the Warsaw versological conference on free verse (the results will be published in the 7th volume of *Słowiańska metryka porównawcza*), while expanding the report with findings from other publications by the conference participants. The concept of free verse (FV) is not uniform, i.e., every national versology defines it in its own way, since it depends on the tradition of the individual national versification. Moreover, there is even no agreement on the question to what extent FV is an independent versification system with its unique characteristics and to what extent it forms sub-groups of various numerical systems. Since the views on FV differ, the historical presentations differ as well and agree only in most general terms, such as: At the end of the 19th and at the beginning of the 20th cc. modifications of the traditional numerical systems began almost everywhere (Slovene, Czech, and Ukrainian poetry combines in the same poem iambic and trochaic lines of various lengths or dactyl, amphibrach, and anapest lines of various lengths, etc.). Most Slavic nations began using FV in the narrower sense (verse without meter and often without a rhyme; in Russian tradition FV is by definition non-rhymed) at the beginning of the 20th c.: sporadically even in the first half of the 19th c., but continually in the avant-garde era. – In Poland syllabic verse was predominant even between the two World Wars, while FV was established by the poets of the Cracow avant-garde: T. Peiper, J. Przyboś, A. Ważyk, J. Chechowicz, etc. FV is not linked to previous experiments within irregular syllabism, but it

represents a new method of writing verse that was programmatically justified by Przyboś. The first form of FV is T. Peiper's sentential verse: a verse without meter, in which line endings coincide with sentence boundaries, the intonation is cadential. The verse can be rhymed. Przyboś is the main author of syntagmatic FV: verse is often one syntagm long; the syntagm can consist of one word or of one sentence. But in most cases a sentence spans several lines and at the end of the lines there are weak syntactic boundaries. Although antisyntactic verse (the line ends in the middle of a phrase or a word, sentence boundaries are in the middle of the line) at the time had some precursors, it fully developed only in the 1960's. – In Czech poetry, where verse was becoming liberated from the syllabotonic system, FV developed in several phases. In Symbolism (O. Březina, A. Sova, S. Neumann) three types of FV developed: long rhymed strophic verse, long non-rhymed verse (strophic and non-strophic, with dactylic stylization reminiscent of antique hexameter), and non-rhymed verse of varying length (contrasting of long and short lines); short verse without strophe and rhyme and rhymed verse of varying length are rare. FV was also employed by post-War proletarian poets (J. Hora, J. Hořejší, J. Wolker, J. Seifert, etc.). Some time around World War I long verse disappeared; short FV and verse of varying length with dactyl rhythmization were in the forefront. Once again rhyme gained importance. In the era between the Wars form was not the main concern of FV: poems commonly had lines of various length, rhythmization was achieved by litany-like repetition, and dactylization vanished. There was a tendency towards the agreement between syntactic and verse division. – Russian conception of FV is different: besides the *dol'nik* (tonic verse with 1- to 2-syllable intervals between ictuses) they also have the *taktovik* (more than 0- to 3-syllable interval between ictuses) and accentual verse (*akcentnyj stix*), i.e., accentually irregular rhymed verse. When accentual verse loses rhyme, the result is FV. The first one to experiment with FV in the 19th c. was A. Fet, the *dol'nik* appeared in the 20th c. (Brjusov, Blok), in Mayakovski's poetry non-isotonic *dol'nik*, followed by accentual verse by Mayakovski and the Futurists, which tended to be 3- and 4-accentual, Constructivists' *taktovik*, and real FV (begun by Kuz'min, Khlebnikov). Ukrainian verse (but without the *taktovik*) followed similar path. – Serbian and Croatian FV appeared in the 1920's in Krleža's, Krklec's, Cesarec's, Šimić's, Crnjanski's, etc. poetry. Krleža's early FV often ends with strong syntactic boundaries, but later weak boundaries are more prevalent. Šimić's and Micić's verse is mostly without punctuation in the clausula, while Petrović's verse most often has strong syntactic boundaries at the end. Local rhythmical factors are rhymes and various types of repetition. At that time poems with consistent rhyming are rare. – Slovene FV was introduced at the beginning of this century. Along with various mutations of irregular syllabotonic and tonic verse, there are sporadic examples of free verse, particularly in Župančič. Syntactic FV was introduced between 1913 and 1917 (J. Lovrenčič), syntagmatic FV in the 1920's, and antisyntactic FV in the 1930's (E. Kocbek).

O SLOVENSKIH SAMOGLASNIŠKIH SESTAVIH ZADNJIH 45 LET

Članek vsebuje pregled slovenskih samoglasniških sestavov za knjižno slovenščino, kot sta jih podala Jože Toporišič in Jakob Šolar v zadnjih 45 letih, in predlaga novo interpretacijo, ki temelji na knjižni slovenščini, kot se dejansko govori v Ljubljani.

The paper gives a survey of the Slovene vowel systems in Standard Slovene as described by Jože Toporišič and Jakob Šolar in the last 45 years, and proposes a new interpretation based on Standard Slovene as it is actually spoken in Ljubljana.

V naslednjem se nameravam ukvarjati predvsem s slovenskimi samoglasniškimi sestavi, kot sta jih v svojih delih prikazala naša dva najbolj znana fonetika tega obdobja Jože Toporišič in Jakob Šolar.¹ Ker sta oba rojena govorca slovenskega jezika, lahko pričakujemo, da nimata samo teoretičnega in fonološkega znanja, ampak tudi posluh za lastnosti slovenskih samoglasnikov. Od fonetikov tujcev lahko pričakujemo zanimive fonološke rešitve, fonetična slušna plat glasov pa jim je teže dostopna.

Prvi meni znani Toporišičev prikaz slovenskih samoglasnikov v sicer samo naštevalni obliki je izšel leta 1960 v Scandoslavici v njegovi nemško pisani oceni glasoslovnega dela Bajec-Rupel-Kolaričeve Slovenske slovnice iz leta 1956. Njen slovenski prevod je objavljen v Toporišičevi zbirki glasoslovnih razprav (Toporišič 1978: 14–20). Ko je naštel 22 soglasniških fonemov, nadaljuje:

Poleg tega je od samoglasniških fonemov 7 dolgih naglašanih /i:/, /e:/, /ɛ:/, /a:/, /ɔ:/, /o:/ in /u:/, 6 kratkih naglašanih: /i/, /e-ɛ/, /a/, /ɔ-o/, /u/, /ə/ ter 6 nenaglašanih: /i/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /u/ in /ə/. Na dolgih samoglasnikih sta še dva tonema, od katerih je eden rastoč /ˊ/, drugi padajoč /ˋ/. Tako je v slovenščini 34 razločevalnih prvin.

To se pravi: 22 soglasnikov, 8 samoglasnikov, 2 tonema, dolžina in naglas. Glede na možne kombinacije prozodičnih lastnosti dolžine in naglasa, ki jima obema priznava fonološko veljavo, razvršča torej Toporišič v skladu s tradicionalno slovnico slovenske samoglasnike v tri sestave: naglašene dolge, naglašene kratke in nenaglašene kratke. Oba tonema pri tej razvrstitvi nista upoštevana.

V Toporišičevem delu Slovenski jezik na pločama, ki je izšlo naslednje leto v Zagrebu (Toporišič 1961: 19), ima naslednjo skico slovenskih samoglasniških sestavov:

[i:]		[u:]	[ɪ]		[ʊ]	[ɪ]	[ʊ]
[e:]		[o:]	[e]	[ə]	[o]		[ə]
[ɛ:]	[ɔ:]		[ɛ]	[ɔ]		[ɛ]	[ɔ]
	[a:]			[a]			[a]

¹ Zahvaljujem se Janezu Orešniku, da je prebral članek.

Vsi glasovi so v oglatih oklepajih, kar pomeni fonetičen zapis. Iz komentarja je razvidno, da imamo pri naglašanih dolgih in nenaglašanih opraviti hkrati s fonemi, medtem ko zapisi [e], [ɛ] in [o], [ɔ] v sestavu naglašanih kratkih samoglasnikov označujejo, kot pravi Toporišič v komentarju, samo dva fonema, ker sta *e* in *ɛ* ter *o* in *ɔ* v komplementarni distribuciji. Znaka *I* in *U* v tem prikazu mu pomenita znižan *i* in *u*. Hkrati razloži, da sta naglas in dolžina fonološkega značaja.

V Slovenskem knjižnem jeziku 1 (Toporišič 1965: 121) prikazuje Toporišič tri samoglasniške sestave slovenskega knjižnega jezika takole:

Samoglasniki

Dolgi naglašeni			Kratki naglašeni			Nenaglašeni		
í		ú	ì/I		ù/U	i/I		u/U
é	ó		è	ə	ò	ə		
ê	ô		è	ə	ò	e	o	
á			à			a		

Ker glasovi niso v nikakršnih oklepajih, je odprto, ali so fonemi ali alofoni oziroma, kateri so fonemi in kateri alofoni. Iz besedila na str. 126 pa je razvidno, da sta *è* in *ò* srednje ozka ali nevtralna alofona širokega *è* in *ò*, ki se pojavita le pred istožložnim *j* oziroma *u*. Prav tako dve varianti ima tudi *à*, povsem odprto *à* in nekoliko zvišano *à*, ki je položajna varianta, kot zvedemo na strani 126. Alofonski status obeh *i*-jev in *u*-jev v obeh sestavih kratkih samoglasnikov pa je prikazan s poševno črto med variantama in torej oba skupaj sestavljata fonema /i/ in /u/. Znaka *e* in *o* v nenaglašenem sestavu označujeta izrazito odprta samoglasnika, kot je razvidno že iz lege v samoglasniškem trikotniku in kot Toporišič izrecno omenja na strani 127.

V Toporišičevi Slovenski slovnici (Toporišič 1991: 65) so trije samoglasniški sestavi prikazani takole:

N a g l a š e n i				Nenaglašeni	
Dolgi		K r a t k i			
í	ú	ì	ù	i	u
é	ó		ə	ə	
ê	ô	è	ò	e	o
á		à		a	

Potrditev sestavov z besedami:

píti	púti	sìt	kùp	izíti	umíku
péti	póti	kàs		temáčen	
pêti pôti		zèt tòk		jezíke	kosílo
páti		bràt		pazíta	

Iz besed k tem sestavom je jasno razvidno, da imajo vsi glasovi fonemsko veljavo. Kratki, naglašeni in nenaglašeni, vsebujejo iste foneme.

Če sedaj povzamemo: V vseh prikazih loči med tremi sestavi.

1. Sestav naglašanih dolgih samoglasnikov je v vseh prikazih vseskozi enak in vsebuje 7 glasov (brez *ə*-ja), najsi so fonetično ali fonemsko označeni ali pa sploh niso označeni.

2. V zapisih sestava kratkih naglašanih samoglasnikov je nekaj sprememb: v nizu iz leta 1960 vsebujeta fonema /i/ in /u/ samo eno vrsto glasu (= visoki *i* in *u*). V zapisu iz leta 1961 sta oba kratka *i*-ja in *u*-ja (naglašena in nenaglašena) prikazana samo v znižani varianti, v prikazu iz leta 1965 sta podani obe varianti *i*/*I* in *u*/*U* v obeh sestavih; zožena alofona kratkega naglašenege *è* in *ò* sta v Toporišič 1960, 1961, 1965; v 1965 še varianta *à*-ja $\wedge$. V fonemsko zastavljenem prikazu (Toporišič 1991) vsi ti alofoni odpadejo. V komentarju pa jih vse dopušča kot alternativni izgovor v določenih fonetičnih realizacijah. O aktualnosti oziroma neaktualnosti teh alofonov pa govori v predavanju tujim slavistom v (Toporišič 1973: 15).

3. V vseh zapisih nenaglašenih samoglasnikov obstaja od srednjih le nizki odprti par, čeprav je včasih označen z ϵ , ɔ ali pa z e , o . Glede kvalitete obeh glasov pa posebej poudarja njuno izredno odprtost (Toporišič 1965: 127), da celo večjo odprtost nenaglašenih kot naglašenih (Toporišič 1991: 43).

T.M.S. Priestly (1993: 392) se v svojem prikazu slovenskega glasovnega sestava povsem drži Toporišiča (Toporišič 1991).

Zanimive so rešitve Roberta Hammela in Wernerja Lehfelda v njuni razpravi Sestav tvorbe sedanjiških oblik v slovenščini (1995) v zvezi s premenjavanjem med *e – ε* in nenaglašenim *e* ter med *o – ɔ* in nenaglašenim *o*, ki je tako zelo splošno pri slovenskem glagolu. Seveda v svojem prikazu slovenskega samoglasniškega sestava zajemata iz Toporišiča. Če navedem njune pasuse, ki se dotikajo tega (306):

Na večje težave zadevamo pri zapisovanju slovenskih glagolov glede fonološke razlage samoglasniških fonemov. Samoglasniški sestav se da deliti na tri podsestave:

1. dolgi samoglasniki, ki se pojavijo le naglašeni: /i:/, /e:/, /ɛ:/, /a:/, /o:/, /ɔ:/, /u:/.

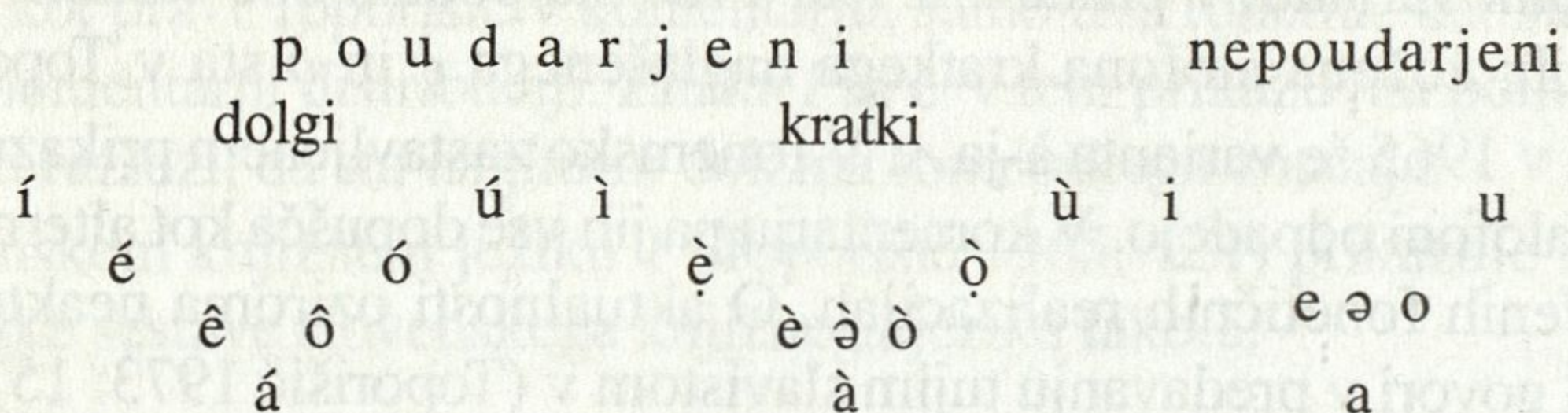
2. Kratki naglašeni samoglasniki, tu najprej v fonetičnem prikazu: [i], [ɛ], [a], [ɔ], [u], [ə]. Če to razlagamo fonološko, vidimo, da gre za nasprotje v odprtostni stopnji pri /e:/ in /ɛ:/ oz. /ɔ:/ in /o:/, ki se pri kratkih samoglasnikih nevtralizira. Toporišič (1978: 19) to predstavlja kot: /i/, /e-ɛ/, /a/, /o-ɔ/, /u/, /ə/.

3. Kratki nenaglašeni samoglasniki fonetično: [i], [ɛ], [a], [ɔ], [u], [ə], torej enako kot pri kratkih naglašениh, in ista je tudi fonološka razlaga: /i/, /e-ɛ/, /a/, /o-ɔ/, /u/, /ə/. Glede na pri 2. in 3. opisane razmere iz pravopisnega prikaza ni mogoče ugotoviti, za kateri fonem gre /.../ Primeri kot *peljáti*, fonetično [pɛlj'a:ti], fonološko (po Toporišiču, glej zgoraj) /p(e-ɛ)lj'a:ti/, 1.os.ed.sed. /p'e:lj(e-ɛ)m, toda velelnik /p'ɛ:lji/ in deležnik /p'ɛ:ljal/, ali /.../ h(o-ɔ)t'e:ti/ /.../ /h'o:č(e-ɛ)m/, toda velelnik /h'ɔ:ti/, kažejo, da ni mogoče na podlagi *e* in *o* velelnika ali sedanjika sklepati o ustreznem fonemu v nedoločniku. /.../ Z naslonitvijo na nekatere zastopnike moskovske fonološke šole, ki vzpostavljajo t. i. nadfonem, če se na podlagi absolutne fonološke nevtralizacije ustrezni fonem ne more določiti, bomo za nevtralizacijo e in o fonemov v slovenščini nastavili nadfoneme E in O (podčrtala T. S. R.). V bistvu gre tu za grafično konvencijo: lahko bi jih po Toporišiču tudi zapisovali kot /e-ɛ/ oz. /o-ɔ/ ali pa na kak drug način.

Poleg Toporišiča se je z istimi problemi ukvarjal od Toporišiča znatno starejši Jakob Šolar med drugim tudi v uvodu v Slovenski pravopis 1950 (54–56) in še izčrpnije v izdaji leta 1962 (14–19). Tako kot Toporišič razvršča glasove v tri sestave in jih navaja brez uvrstitve v foneme ali alofone. V izdaji iz leta 1950 navaja

med kratkimi naglašeni tudi položajno zožena *è* in *ò*, in med nenaglašeni sta *e* in *o* v višini *ə*-ja, na pol poti med *i* – *a* in *á* – *u*.

Samoglasniki knjižne izreke so torej:

Grafično še bolj drastično prikaže kvalitetne razlike med samoglasniki vseh treh sestavov v izdaji iz leta 1962:

visoki	í	é	ó	ú	ì	ù	i	u
srednji						à	e	ə
nizki		ê	ô		è	ò	a	o
			á			à		
po trajanju	dolgi				kratki			
po poudarku	poudarjeni						nepoudarjeni	

Največjo izrazitost dolгих, manjšo kratkih naglašeni in najmanjšo nenaglašeni pripisuje postopnemu zmanjšanju odzvočnega prostora v ustih pri njihovi artikulaciji. Tako v drugem sestavu pomika samoglasnike proti sredini, kar še stopnjuje v tretjem ter pri tem pomakne nenaglašene *e* in *o* proti srednji legi. O njuni kvaliteti pravi:

Nepoudarjeni samoglasniki so prav tako po večini široki. Na njihovo kakovost ni treba posebej paziti. Zato jih tudi posebej ne označujemo, čeprav so v različnih glasovnih legah in v zlogih pred poudarkom nekaj ožji. (Podčrtala T. S. R.) (1950: 54).

Pri opisu samoglasnikov iz leta 1962 pravi, da sta nenaglašena *e* in *o* srednja glasova (1962: 16, 18). S tem izrazom hoče povedati, da sta v nasprotju z *é* in *ó*, ki sta visoka in z *ê* in *ô*, ki sta nizka. Toporišič tega ni sprejel in v (Toporišič 1965: 127) nastopa proti zoževanju srednjih nenaglašeni samoglasnikov pod vplivom gorenjskega narečja. Šolar je bil namreč Gorenjec. Izraz *srednji* mu pomeni samoglasnike med visokima *i*, *u* in nizkim *a*.

Akustična raziskava o trajanju samoglasnikov v knjižni slovenščini (Srebot Rejec 1988: 19–33, 211–227)², kot se govori v Ljubljani, mi je pokazala, da govorci ne

² Povzetek ugotovitev v zvezi z dolžino samoglasnikov v tej raziskavi: Naglašeni samoglasniki trajajo dalj kot nenaglašeni, ker naglas močno podaljša trajanje samoglasnika. Podaljšanje samoglasnika je posledica ne pa vzrok naglasa. Naglašeni samoglasniki so dolgi, ker so naglašeni, niso pa naglašeni zato, ker so dolgi. Naglašeni samoglasniki v enakih pogojih (n.pr. v isti okolici) ne trajajo enako dolgo. Razmerje trajanja med njimi je odvisno od kvalitete samoglasnika; /a/ n.pr. traja dalj kot /i/ ali /ə/ v istih pogojih. Primeri *pas*, *piš*, *pəs*. Ta lastnost samoglasnikov je predvidljiva in spada zato v fonetiko, ne pa

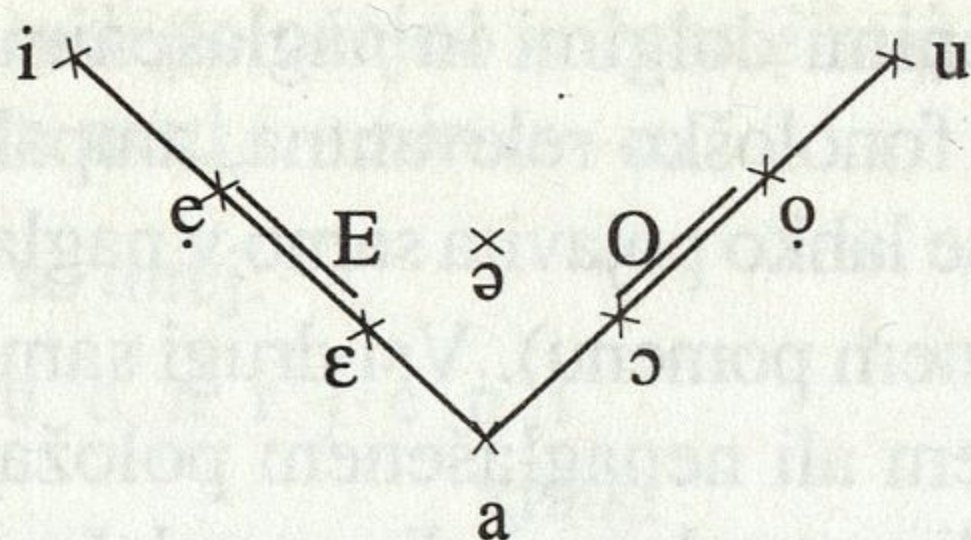
delajo razlike med naglašeni dolgimi in naglašeni kratkimi samoglasniki v končnih zlogih. Dolžina ni fonološko relevantna, ampak samo naglas. Rezultat te raziskave je: ozka /ɐ/ in /ɔ/ se lahko pojavita samo v naglašenem položaju in sta zato vedno »dolga« (= v fonetičnem pomenu). Vsi drugi samoglasniki /i, ε, a, ɔ, u, ə/ se lahko pojavijo v naglašenem ali nenaglašenem položaju in so lahko »dolgi« ali »kratki«, odvisno od tega ali so naglašeni ali nenaglašeni.

Na podlagi teh ugotovitev imamo torej v knjižni slovenščini, kot se govori v Ljubljani, dva sestava slovenskih samoglasnikov: naglašene in nenaglašene. Naglašeni je lahko vseh osem samoglasnikov /i, ɛ, ε, a, ɔ, ɔ, u, ə/. Nenaglašeni pa je samo šest, ker sta /ɐ/ in /ɔ/ lahko samo naglašena. V nenaglašenem položaju imamo fonološko samo en *e* in *o*, to se pravi, da je razlika med ozkim in širokim *e* in *o* v tem položaju ukinjena. Tu ni več besedno razlikovalne funkcije med ozkim in širokim izgovorom. Ker so nenaglašeni glasovi manj izraziti kot naglašeni, niso tako periferni (obrobni), ohlapnejši izgovor jih »vleče« v centralnejšo (osrednejšo) lego. To je n.pr. lepo razvidno iz formantne slike slovenskih naglašeni in nenaglašeni samoglasnikov, ki sem jo napravila na podlagi Toporišičevega izračuna formantnih frekvenc (Srebot Rejec 1988/89, na notranji platnici po strani 128), čeprav ni nujno, da se razvrstitev formantnih stičišč vedno ujema s slušnim vtisom. Fonetična realizacija nenaglašeni *e*-jev in *o*-jev torej iz dveh razlogov ni več tako jasna: 1. Ker nenaglašene samoglasnike izgovarjamo ohlapneje. 2. Ker nimamo več dveh fonemov v sprednjem in zadnjem srednjem artikulacijskem območju samoglasniškega trikotnika. Fonetično se nenaglašeni *e*-ji in *o*-ji v izgovoru govorcev knjižne slovenščine gibljejo v območju med ozkim in širokim *e*-jem oz. *o*-jem naglašeni zlogov in ne dosegajo izrazitosti nobenega od obeh.

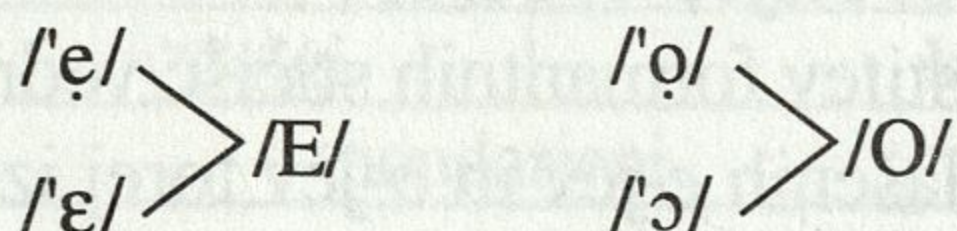
v fonologijo. – V slovenščini so odprti zlogi na splošno daljši kot zaprti, n.pr. *žep* – *žepa*, *miš* – *miši*, *sok* – *soka*, *grd* – *grda*. Tudi ta lastnost je predvidljiva. So še druge predvidljive lastnosti, ki vplivajo na trajanje samoglasnikov a imajo manjšo težo.

Fonološko razlikovanje med dolgimi in kratkimi samoglasniki je v tradicionalni slovnici omejeno na zadnji ali edini naglašeni zlog. Po tej teoriji ima torej tukaj trajanje samoglasnikov besedno razlikovalno funkcijo, imamo minimalne pare besed, ki se pomensko ločijo samo po trajanju. Take besedne pare najdemo s samoglasniki /i/, /u/ in /a/. Z /ɛ:/-/*ε*/ in /ɔ:/-/*ɔ*/ ni minimalnih parov. Dolžina/kračina tu s fonetičnega stališča ni predvidljiva, v istem položaju je lahko kratek ali dolg samoglasnik, odvisno pač od pomena besede.

Kako velika mora biti razlika v trajanju? Tako velika, da je za vsakega uporabnika jezika (tudi za fonetično »naivnega«) zaznavna in da jo v skladu s pomenom besede dela sam. Primerjaj nemško *Bann*, *alle* (kratko) z *Bahn*, *Aale* (dolgo). Taki pričakovani minimalni pari v knjižni slovenščini so n.pr. *sít* (sem te) – (pet) *sít*; *kúp* (gnoja) – (na) *kúp* (v trgovini); (moj) *bràt* – (grem jagode) *brát*. Narečni refleksi *sàt*, *kàp*, *bràt* dokazujejo, da je tu nekda bil kratek samoglasnik. Da pa dokažemo fonemsko (besedno razlikovalno) funkcijo trajanja slovenskih samoglasnikov v današnji slovenščini, jo morajo v svojem govoru delati današnji uporabniki knjižne slovenščine v *po kvaliteti enakih samoglasnikih*; torej *moj bràt* s kratkim *a*-jem in *jagode brát* z dolgim itd. Meritve izgovora mojih treh govorcev (Jernej Pikl, Slobodan Kaloper, Nace Junkar) so mi pokazale, da v njihovem govoru v tem pogledu ni sistema. V knjižni slovenščini, kot se govori v Ljubljani, ne razlikujemo več med dolgimi in kratkimi samoglasniki.

e (oz. *o*) v nenaglašenem položaju ni po kvaliteti identičen niti z ozkim niti s širokim *e*-jem (oz. *o*-jem); deli pa z njima, oz. vežeta ga nanju skupni lastnosti srednjost in sprednjost (oz. zadnjost), ki jih imajo samo ti glasovi in noben drug. Ker širina oz. ožina izgovora ni pomensko razlikovalna in ker tudi kot nenaglašen glas ne dosega take izrazitosti kot naglašen, je tudi vseeno, kako ju izgovarjamo in njuni kvaliteti posvečamo manj pozornosti, saj je brez vpliva na pomen besede. Dobili smo vmesni glas, ki vsebuje lastnosti obeh, nadfonem, ali kot pravi temu Trubetzkoy, arhifonem (Trubetzkoy 1938 oz. 1971: 71). Da gre tukaj za širši pojav kot je morfofonemsko premenjavanje, nam dokazujejo taki minimalni pari povsem nesorodnih besed kot so /pɛta/ in /pɐta/ ali /mɔra/ in /mɐra/.

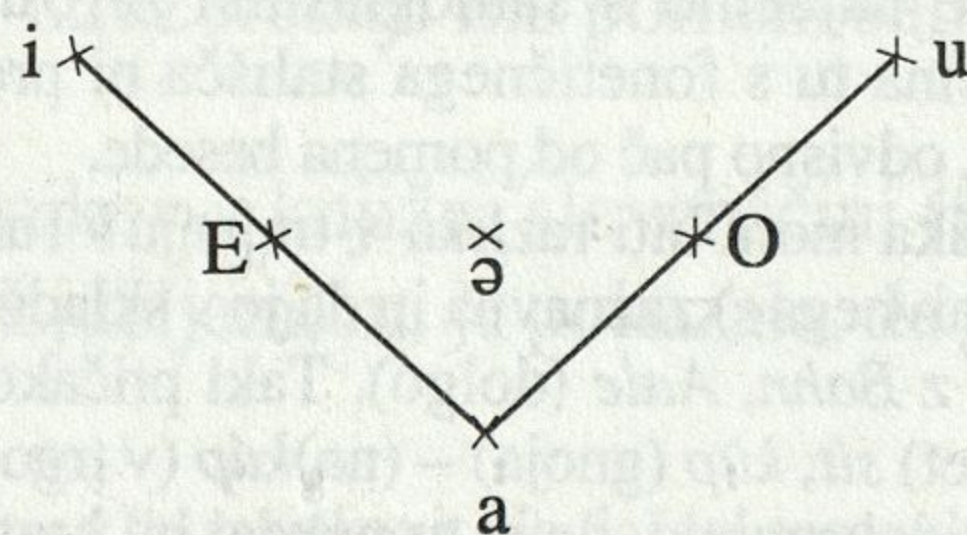
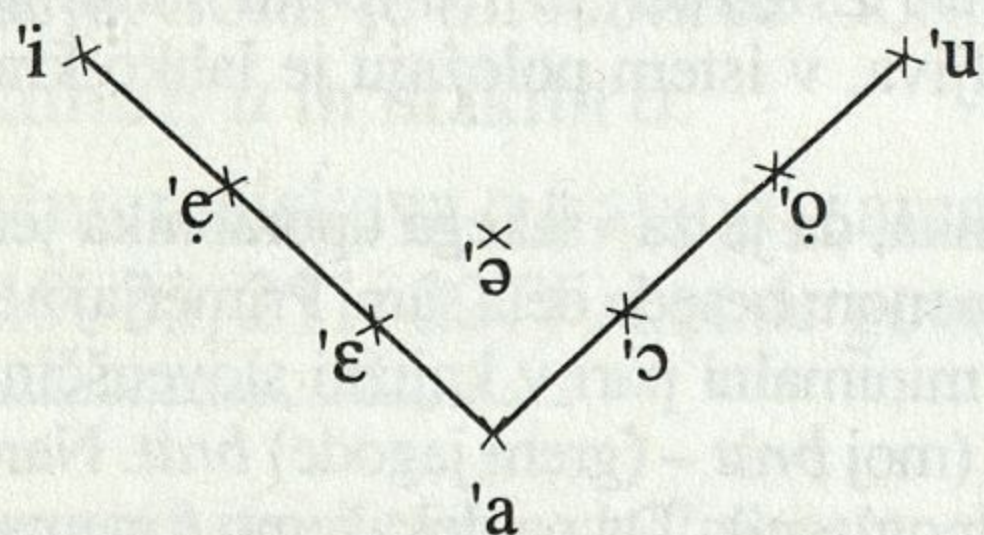
Do teh dveh arhifonemov pride po ukinitvi kontrasta med fonemskima paroma. Rezultanta je glas, ki po svoji kvaliteti ne sovпада, ni identičen, z nobenim od obeh fonemov, ampak je nekaj vmesnega (Trubetzkoy 1971: 72).

Primerjaj naglašene ozke in široke *e*-je in *o*-je z nenaglašenimi v naslednjih primerih. Fonetično označeni so samo izrazito ozki *e*-ji in *o*-ji [ɛ, ɔ]: *pɛt*, *pɛtɛrɔ*, *pɛtɪca*, *ɛna*, *ɛnɪca*, *ɛnotɛn*, *sɛdɛm*, *sɛdɛmɛrɔ*, *sɛdɛmɪca*, *ʒɛna*, *ʒɛnɪski*, *ʒɛnɪca*, *kɛmɛt*, *kɛmɛtɪca*, *lɛp*, *lɛpɔta*, *lɛpɔtɪca*, *mɔra*, *mɐra*, *mɔ'rala*, *sɔdɪm*, *sɔdɔba*, *sɔdɪnɪk*, *ɔbla*, *ɔbala*, *ɔbliʒ*, *pɔgovɔr*, *govɔrɪnɪk*, *govɔrɪca*, *sɔk*, *sɔkovɪnɪk*. V prednaglasju so realizacije bližje zaprtima /ɛ/, /ɔ/, v ponaglasju pa odprtima /E/, /O/, kot je to že ugotovil Šolar.

Realen, z dejstvi usklajen zapis današnjega slovenskega knjižnega samoglasniškega sistema, kot se govori v Ljubljani, bi po vsem tem bil:³

1. Naglašeni samoglasniki

2. nenaglašeni samoglasniki

³Ta prikaz pa je še vedno stiliziran, kot so vsi samoglasniški trikotniki mojih prednikov. V realnejšem bi se slovenski *ɔ* znatno znižal, saj je knjižni *ɔ*, kot se govori v Ljubljani, avditivno bližje *a*-ju kot *o*-ju. (Glej tudi Srebot Rejec 1988/89: 61.)

Če se ozremo širše po Sloveniji, je iz samoglasniških sestavov slovenskih narečij razvidno, da se je pogosto kvantitetna opozicija (naglašeni dolgi : naglašeni kratki) zlasti v osrednjih slovenskih narečjih z redukcijo kratkih naglašanih samoglasnikov v /ə/ spremenila v kvaliteto. Tako ne moremo več govoriti o kvantitetni opoziciji, čeprav je /ə/ po svojem inherentnem trajanju izrazito kratek, kar pa je povezano z njegovo kvaliteto in ni več samostojna spremenljivka. Po drugi strani pa je zlasti v mnogih štajerskih govorih samoglasniška kvaliteta sicer ohranjena v zadnjih zlogih, dolžinska opozicija pa je ukinjena:

Najbolj razširjena dialektična kvantitetna sprememba pa je podaljšanje kratkoakcentuiranih končnih vokalov (bràt>brât). Značilna je zlasti za velik del štajerskih govorov, vsaj deloma pa se uveljavlja tudi drugod posebno v primorskih in istrskih govorih. (Logar 1993: 12).

To velja tudi za večino prebivalstva drugega največjega mesta Slovenije, za Maribor, kot je zapisala Zorkova v svoji knjigi *Narečna podoba Dravske doline* (1995: 346).

To pomeni, da izgovorne težave s predpisanim razlikovanjem med dolgimi in kratkimi po kvaliteti enakimi samoglasniki v zadnjem zlogu niso omejene samo na govorce knjižnega jezika v Ljubljani, ampak zajemajo večji del Slovencev. Čim globlje v podzavesti govorcev so značilnosti takega jezikovnega sistema, tem težje je teoretično ex cathedra nanje vplivati. Ker spada kvantiteta med prozodične lastnosti, ki so posebej globoko zakoreninjene v zavesti govorca, se jih je praktično nemogoče otresti. Zato se vprašamo, kakšen smisel ima predpisovati nekaj, kar govorec ne more (ne zna) upoštevati (uresničiti)?

NAVEDENKE

- A. BAJEC, R. KOLARIČ, M. RUPEL, J. ŠOLAR, 1968: *Slovenska slovnica*. Ljubljana.
- R. HAMMEL, W. LEHFELDT, 1995: Sestav tvorbe sedanjiških oblik v slovenščini. *Slavistična revija* 43. 303–318.
- T. LOGAR, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana.
- PRAVOPIS, 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana. F. Ramovš et al.
- PRAVOPIS, 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana. A. Bajec et al.
- T. M. S. PRIESTLY, 1993: Slovene. B. Comrie, G.G. Corbett, eds. *The Slavonic Languages*. London – New York. 388–451.
- T. SREBOT REJEC, 1988: *Word Accent and Vowel Duration in Standard Slovene. An Acoustic and Linguistic Investigation*. München.
- – 1988/89: Kakovost slovenskih in angleških samoglasnikov (kontrastivna analiza obeh sestavov po njihovi kakovosti s stališča akustične, artikulacijske in avditivne fonetike). *Jezik in slovstvo* 34. 57–64 in na platnicah po strani 128.
- J. TOPORIŠIČ, 1961: *Slovenski jezik na pločama. Izgovor i intonacija s recitacijama*. Zagreb.
- – 1965: *Slovenski knjižni jezik I*. Maribor.
- – 1973: Stilna vrednost glasovnih, (pravo)pisnih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika. *IX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja*. Ljubljana. 15–27.
- – 1976, 1984, 1991: *Slovenska slovnica*. Maribor.

- – 1978: Problemi slovenskega knjižnega jezika. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor. 14–20.
- – 1978: Samoglasniški formanti slovenskega knjižnega jezika. *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor. 122–140.
- N. S. TRUBETZKOY, 1971: *Grundzüge der Phonologie*. 5.izd. Göttingen.
- Z. ZORKO, 1995: *Narečna podoba Dravske doline*. Maribor.

SUMMARY

Standard Slovene has 8 vowel phonemes /i/, /e/, /ɛ/, /a/, /ɔ/, /o/, /u/, /ə/. According to traditional grammar they form three vowel groups because word stress and vowel length are phonologically relevant: (1) Stressed long vowels (7 phonemes: /í:, é:, ê:, á:, ó:, ô:, ú:/; no ə). (2) Stressed short vowels: (6 phonemes: /î, è, à, ò, ù, ò/; no ɛ and o). (3) Unstressed short vowels (the same vowels as in group 2). In non final position stressed vowels are always long (except /ə/), while in final position or in monosyllabic words they can be either long or short: vowel length is distinctive here. According to Toporišič /ɛ/ and /ɔ/ are of a more open quality in unstressed position than when stressed, while Šolar asserts just the opposite. Since the phonemic distinction between /e/ and /ɛ/, and /o/ and /ɔ/ is abolished in unstressed position it does not matter how open or close they are pronounced.

The author agrees with Jakob Šolar that in unstressed position the difference between close and open mid vowels disappears. They are neutralized into the archiphonemes /E/ and /O/, which are neutral with respect to open/close. They can be realized anywhere within the vowel range open/close without ever reaching the two extreme values. It is also wrong to assert that /ə/ behaves unsystematically. It is true that it is shorter than any other vowel, this being an inherent and typical property of /ə/, a consequence of its quality, predictable, and thus pertaining to phonetics and not to phonology. But just as any other vowel /ə/ is also lengthened when stressed.

The author's experimental phonetic analysis (Srebot Rejec 1988) has proved that in Standard Slovene as spoken in Ljubljana, length in final syllables is no longer distinctive. In the central Slovene dialects the old phonologically relevant quantity distinction has often developed into a qualitative one. On the other hand, in many Styrian dialects even nowadays there exists no quality difference between the historically long and short vowels, while the quantity distinction has been lost. So these speakers are also unable to produce the prescribed quantity difference in their speech. Thus it is only logical to ask what sense there is in prescribing such a difference if the majority of Slovene speakers are unable to produce it?

A realistic representation of the current Slovene vowel system would thus contain only two groups: (1) stressed vowels, which are automatically long (/í/, /é/, /ê/, /á/, /ó/, /ô/, /ú/, /ə/); and (2) unstressed vowels, which are automatically short (/i/, /E/, /a/, /O/, /u/, /ə/).

ALEŠ UŠENIČNIK IN IZIDOR CANKAR: SOOČENJE NJUNIH
LITERARNOESTETSKIH POGLEDОВ OB *DOMU IN SVETU* L. 1916

Članek analizira načelne poglede Aleša Ušeničnika in Izidorja Cankarja na slovensko literaturo; najprej prikaže njuno pojmovanje kulture in umetnosti v širšem filozofskem in estetskem pogledu. V tej luči drugi del članka predstavi soočenje njunih idej v polemiki o *Domu in svetu* l. 1916.

The article analyzes the fundamental views of Aleš Ušeničnik and Izidor Cankar on Slovene literature. First it describes their understanding of culture and art in a broader philosophical and esthetical respect. In view of this the second part of the article presents the confrontation of their ideas in their polemic on *Dom in svet* in 1916.

Leto 1998 povezuje 130. obletnico rojstva Aleša Ušeničnika (1868–1952) in 40. obletnico smrti Izidorja Cankarja (1886–1958). Oba sta bila, vsak na svoj način, tesno povezana s slovensko literaturo svojega časa; ti obletnici nam dajeta povod za ponoven premislek njunih vrednostnih pogledov na literaturo, ki so se glede nekaterih vprašanj skladno ujemali in se spet glede drugih srečevali v napetih, polemičnih nasprotjih. Ta nasprotja so povezana z veliko razliko v njunih duševnih profilih in življenjski usmeritvi.

Ušeničnik je bil v celoti predan filozofski refleksiji, introspekciji in meditaciji, duhovniškemu poklicu in Cerkvi; njegovo praktično delo v tokovih katoliške kulture je bilo predvsem prenos njegovih načelnih spoznanj, do katerih se je primarno dokopal kot filozof in teolog, na kulturne pojave njegovega časa. V njem je živel tudi pesnik, saj je do konca študija pisal izpovedno in refleksivno liriko in pri tem v elegičnih pesmih pokazal presenetljivo mojstrenje heksametra. Kljub temu je v Ušeničniku prevladal filozof in zagovornik krščanske misli, ki skuša vsak pojav premisliti po temeljnih načelih in glede na čvrsto hierarhijo etičnih vrednot. Vseeno pa velja poudariti, da je verjetno prav pesniška prvina Ušeničnikovega značaja pripomogla, da je do literature kljub nekaterim kritičnim poudarkom pogosto ujel zelo pozitiven odnos. Te poetične odlike njegovega duha je zaznal tudi Župančič, ki je v eseju *Ritem in metrum* navkljub nekaterim Ušeničnikovim ostrim sodbam zapisal, da je njegova duša »vendarle ritmičnega rodu«.¹

Izidor Cankar je bil v nasprotju s tem v prvi vrsti občudovalec umetnosti, a ne kot filozof estetik, marveč bolj kot pisatelj in kritik. Vse do tridesetega leta se je umetnosti posvečal s študijem umetnostne zgodovine in še bolj osebno s pisanjem kratke proze. Vendar svojega odnosa do umetnosti ni zavestno osvetlil s filozofsko mislijo, zato tudi ni napisal kake razprave, v kateri bi pojasnil svojo »estetiko«. Mnogo bolj kakor teološka in filozofska misel so ga zaposlovale sprotna kulturna publicistika in kritika, pozneje pa umetnostna zgodovina in likovna teorija. In

¹ Prim. Oton Župančič, *Ritem in metrum*, ZD 7, Ljubljana, DZS, 1978, 147.

naposled: ne le da ob svoji duhovniški službi ni bil tako usmerjen k filozofskemu in teološkemu premišljevanju kakor Ušeničnik, marveč so ga vse od vstopa v bogoslovje mučili resni dvomi o njegovem duhovništvu, in kakor daje slutiti njegova proza, tudi o veljavnosti nekaterih etičnih postulatov, ki so za krščanstvo velikega pomena; vse to je privedlo do njegovega izstopa iz duhovniškega poklica l. 1926.

Te razlike je koristno imeti pred očmi, ko začenjamo s primerjavo njunih pogledov na sodobno slovensko literaturo. Primerjava je namreč težavna že zato, ker so Ušeničnikovi umetnostni nazori izpeljani iz preciznih estetskih in filozofskih principov, temeljito argumentirani in analitično pojasnjeni; Izidor Cankar pa je svoja stališča – če se je z Ušeničnikom bodisi strinjal bodisi mu nasprotoval – dojemal bolj intuitivno in jih zajemal iz neposrednega pisateljskega doživljanja in praktičnih uredniških nagibov. Kljub težavnosti takšne primerjave se bomo držali namena, da najprej osvetlimo poglobitve poudarke njunega pojmovanja kulture in umetnosti, iz česar bo razvidneje sledil prikaz njunega polemičnega srečanja ob Domu in svetu l. 1916.

I

Okvir, ki je za adekvatno razumevanje Ušeničnikovih vrednostnih presoj ključnega pomena, je njegova vizija kulture. Vprašanje o bistvu in smislu kulture ga je zaposlovalo skozi štiri desetletja in razvijal ga je v vrsti razprav;² dotaknili se bomo le nekaj osrednjih misli.

Začel je z mislijo, da je skrb za življenje prva človekova potreba in prvi vzgib h kulturnemu delu. Iz človekove skrbi za različne ravni in vidike življenja nastajajo različni segmenti kulture, od materialne, ki nam omogoča gmotno blagostanje, do intelektualne, etične, estetske in naposled religiozne kulture, ki nastajajo iz človekovega stremljenja po spoznanju, pravici, lepoti in neskončnosti. Kultura je torej večstranska. Ideal kulturnega razvoja družbe je Ušeničnik videl v harmoniji vsestranskega razvoja vseh kulturnih sil. Pravi razvoj kulture se torej giblje proti takšni harmoniji, ki pa jo lahko zagotavlja le enotni cilj. »Brez enotnega cilja ni enotnega teženja, a kjer je disharmonija v teženju, mora biti tudi disharmonija v kulturnem delu in v kulturi.«³ Bistveno za harmonični razvoj je, da je materialna kultura podrejena intelektualni in etični kulturi. Harmonija med obema sferama pa je odvisna od ciljev in idej, ki vodijo celotno individualno in socialno življenje. Te cilje, pravi Ušeničnik, daje narodom religija. Na dnu vseh kulturnih vprašanj odkrijemo po njegovem prepričanju religiozno vprašanje. Krščanstvo je edina moč, ki zagotavlja harmonijo kulturnega razvoja, ker vodi narode k napredku glede na večnostni cilj človeštva, *sub specie aeterni*.

Tako je v zagovoru kulturne in civilizacijske perspektivnosti katolištva Ušeničnik pokazal na notranjo vez med kulturo in transcendenco. To stališče je pozneje

² Objavljene so v *KO* in *Č*; glavne je zbral Aleš Ušeničnik, *Izbrani spisi I*, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1939.

³ A. Ušeničnik, Ali je katolicizem princip napredka? *KO* VI, 1902, 251.

razvijal z mislijo o univerzalnosti religiozne ideje, ki ne nasprotuje avtonomnosti kulture. Med vero in kulturo po njegovem prepričanju ni notranjega konflikta, kar utemeljuje takole:

Bog je alfa, početek vsega. V vsaki, tudi najneznatnejši bitnosti, v vsaki stvarci in v vsakem pojavu, v vsakem dejanju in v vsakem dogodku je transcendentalna relacija, je biten odnos k Bogu, vse se vrši le s hotenjem ali dopuščanjem božjim. [...] Bog je omega, smoter vsega. V vsem je smotrnost; vse se vrši v razmerju z božjim zakonom, v soglasju ali v hotenem svobodnem nasprotju z božjimi zakoni. Zato ni nobenega pojava in nobenega dogodka v vesoljstvu, ki se ne bi v tem oziru dvigal nad čas in prostor in bi bil brez odnosa k večnosti.⁴

V globini vse kulture se torej skriva notranje razmerje do absolutnega; vse človekovo delovanje je v določenem odnosu »s smotrom življenja, ki je Bog«. Tu se seveda zastavlja vprašanje, kako naj bi ob vsem tem kultura še obdržala avtonomnost. Ušeničnikov odgovor je, da bi bilo nasprotje med vero in kulturo resnično le, če bi bila avtonomnost kulture absolutna. Kaj takega pa ne obstaja, zato ni nobenega nasprotja, če je nekaj svobodno, a ne v vseh ozirih, če je v tem pogledu samostojno, a v onem podrejeno. Politika denimo mora delovati po svojih imanentnih zakonitostih, v tem pogledu je avtonomna, a kot celota mora biti podrejena, in sicer skupnemu dobremu ljudi. Tako je kultura svobodna na svojih specifičnih področjih, a podrejena v svoji celotni usmerjenosti in namenu. Avtonomnost kulturnih pojavov je vedno delna, je avtonomnost *pod* višjo oblastjo. Ta oblast je naravni moralni zakon.

To po Ušeničnikovem mnenju pomeni, da v kulturi ne bi smelo biti ničesar, kar človeka odvrča od moralnega zakona. Tu se začneja Ušeničnikovo dolgoletno premišljevanje o razmerju med umetnostjo in npravnostjo. Prepričan je bil, da umetnost globoko vpliva na duševno življenje posameznikov in narodov. Umetnik mora zato upoštevati, kako lahko njegovo delo vpliva na bralce v moralnem pogledu. Ta vpliv nedvomno obstaja, razviden je iz zgodovine umetnosti in ga ni potrebno dokazovati. Delo, ki vzbuja nemoralna občutja, seveda ne prisili človekove volje v slabo dejanje. Toda ker je človeška narava ena, čustvena plat deluje na umsko. »Močno čuvstvovanje vpliva na domišljijo, da se ne more obrniti od predmeta, ki je vzbudil čutno valovanje in teženje. Kar pa je čuvstvovanju in domišljiji ljubo, temu le prerad in navadno prepusti razum, da vpliva tudi na voljo. 'Zato,' pravi Akvinski (I. 77. 1), 'pamet večinoma sodi po čutnem teženju in čuvstvovanju, sodbi pameti pa sledi volja.'«⁵ Kolikor umetniško delo v človeku vzbudi takšno *neurejeno* teženje, ki voljo nagiba k nemoralnemu ravnanju, je nemoralno, saj človeka odvrča od njegovega končnega, »nadnaravnega cilja«. Pri tem ne gre le za umetnikov namen, pravi Ušeničnik, ampak za realne, dejanske posledice, s katerimi delo kasneje učinkuje. »Naj bodo ideje prvo in čuvstva le posledice, ali pa čuvstva prvo in ideje le pomočki, to je izvestno, da umetnost močno vpliva na um in moderna umetnost

⁴ A. Ušeničnik, Za krščansko kulturo, Č VIII, 1914, 339.

⁵ A. Ušeničnik, Umetnost pa morala, KO II, 1898, 92.

zlasti na svetovno naziranje. Zveza med naziranjem in čustvovanjem je tako tesna, da drugo vpliva na drugo. Ideje porajajo čuvstva in čuvstva zopet delujejo na ideje.«⁶ Ta dogajanja v človeku seveda niso brez družbene razsežnosti, zato Ušeničnik pravi, da umetniška dela ne vplivajo le na posameznikovo nravnost, marveč tudi na občo »socialno nravstvenost«.

Razprava, iz katere je zadnji navedek, je eno od treh besedil, v katerih je Ušeničnik l. 1898 zavrnil naturalizem v literaturi, kajti v njem je videl literarno aplikacijo naturalizma kot življenjske drže, ki zanika vsako nadnaravno razsežnost človeka. Te razprave izzvenijo predvsem v »negativno« določilo o tem, da umetnost ne sme škodovati morali in verskemu življenju človeka. Nikdar ni predpisoval, kakšna naj bi bila »pozitivna« nravstvena norma umetniškega ustvarjanja. Držal se je le načela *nihil contra* – naj v literarnem delu ne bo ničesar, kar je proti nravnosti. V tem smislu pušča celo v svoji zgodnji, najbolj borbeni in polemični fazi kot urednik Katoliškega obzornika (1897–1906) umetnikom ustvarjalno svobodo, zato ni mogoče trditi, da je od umetnosti zahteval versko-moralično in poučno vsebino in zavračal vse, kar se s tem ni skladalo. »Imejte torej vse življenje, a priznajte '*moralnosti večne meje*',«⁷ se tu in drugod sklicuje na Stritarja, ki v pismu Govekarju pravi: »Samo ne prestopi naj [nova struja], sosebnost glede moralnosti, neke, rekel bi, večne meje, čez katere ne sme. [...] 'Umetnik sme vse!' – to se meni zdi nevaren nauk, pravo dvorezno orožje.«⁸

Ušeničnik je bil prepričan, da je določeno delo lahko literarna umetnina najvišje vrednosti, tudi če po vsebini ni verska ali moralična ali poučna, ker je človeška duša po naravi krščanska, *kar* za umetnost pomeni, da je vse, kar je nravno dobrega obstajalo že pred krščanstvom ali zunaj njega, tudi krščansko.⁹ Prav na to argumentacijo iz leta 1897 se je Ušeničnik skliceval še štirideset let pozneje, ko je vnovič pojasnjeval, da poeziji ni potrebno, da bi izrecno kazala pot »kvišku«;¹⁰ res pa je, kot bomo pokazali, da je bila praktična aplikacija njegovih idej glede moralnosti v literarni kritiki pogosto preostra. Poznejši razvoj je Ušeničnika vodil k spoznanju, da se mora bolj posvetiti temu, kar je v umetnosti specifično umetniškega oziroma bistvenega, bolje dognati temelje umetniške svobode in avtonomnosti, tudi zato, da bi lahko jasneje razumel njene nravstvene meje.

Pet let pred polemiko z Izidorjem Cankarjem, l. 1911, je Ušeničnik objavil zanimivo razpravo *Umetnost in kritika*; v njej najdemo že odločnejši poudarek glede umetniške avtonomnosti. Iztočnico za razpravo mu je dal pogovor Izidorja Cankarja z Župančičem v *Obiskih*. Župančič je rekel: »Kritik, ki stoji na drugem stališču kot umetnik, sme in mora konstatirati, da se umetnik v svojih umskih rezul-

⁶ Prav tam, 104.

⁷ KO 1898, 76; prim. še str. 101, 109; KO 1897, 206.

⁸ F. Govekar, Stritar in nova literarna struja, II, *Edinost* 1898, št. 8 (večerna izdaja!). Za Stritarjev odnos do slovenske »nove struje« prim. pismo Pavlini Pajkovi, J. Stritar, *ZD* 10, 168–171; glede njegovega stališča do francoskega naturalizma prim. *ZD* 7, 39–49.

⁹ Prim. A. Ušeničnik, Aškerčeva estetika, KO I, 1897, 205.

¹⁰ Prim. A. Ušeničnik, *Izbrani spisi VI*, Ljubljana, Jugoslovanska knjigarna, 1940, 256, 257.

tatih moti. Toda zaradi tega ne sme odreči knjigi estetske vrednosti.«¹¹ Ušeničnik skorajda pozdravlja to Župančičevo stališče, saj v nasprotju z večino sodobnikov priznava, da je literarno delo zaradi svoje idejne vsebine relevanten predmet idejne kritike; a Župančičeva misel gre za tem, da mimo »umskih rezultatov« v literarnem delu obstaja še nedotaknjena estetska vrednost, ne glede na morebitno sporno idejo; ob tem Ušeničnik izoblikuje svoje vprašanje: ali naj torej kritika literarnemu delu prizna estetsko in umetniško vrednost in obenem konstatira, da je ideja zmotna in vsebina etično vprašljiva ali nemoralna? Prvo z zgolj umetniškega stališča, drugo s splošno kulturnega stališča, dvoje neodvisnih sodb, ki si lahko nasprotujeta?

Ušeničnikov odgovor se začneja s stališčem, da je ljubezen do lepega, estetskega predmeta, kolikor je lep, »nesebična«, ali kakor danes rečemo, brezinteresna. »Umetniški užitek je čist in veder. Kot spoznan je umetniški predmet v idealnem svetu, kamor ne segajo ne strasti, ne boli, ne prevare dejanskega življenja. [...] Lepota je neko svojstvo, ki so po njem spoznani lepi predmeti v harmoniji z našim bitjem. Mi smo pa čutno-duhovna bitja. Zato je za nas lepo le to, kar je čutno-duhovno in kar kot čutno-duhovno spoznamo.«¹² To, kar nam v literarnem delu ugaja, je harmonija misli, čustev in njihovega čutnega izraza. Elementi harmonije, kakor ritem in razne podobe, so tudi čutni, a izražajo nadčutne misli oziroma občutja; celotno harmonijo med vsemi temi prvinami more obseči le človekov um. To stran umetniškega doživljanja imenuje Ušeničnik subjektivni moment v lepem. Ker je umetniški užitek po svoji naravi lahko le čist in veder, mora umetnik odstraniti vse, kar bo to čistost in vedrost motilo, kakor tudi vse, kar bo razdiralo harmonijo med idejo in čutno obliko.

Tu vpelje Ušeničnik svoj koncept t. i. kulturne kritike. Kjer namreč umetniška kritika, ki upošteva zgolj estetska merila, ne zadošča, jo mora po njegovem mnenju dopolniti kulturna kritika: če tega, kar je v literarnem delu moralno grdo, ne obsodijo estetski zakoni, morajo to storiti kulturni zakoni in interesi. Umetnost je sicer najvišji in najlepši izraz kulture, a je vendar njen del, ki ni nad celoto, in celota sama mora biti podrejena nramnosti. Kulturna kritika torej upošteva umetniško vrednost, vendar znotraj hierarhije vrednot, v kateri je nramno nad umetniškim. Kolikor je umetniško uperjeno v škodo nramnemu in s tem splošni kulturi, mora kulturna kritika to obsoditi. »Brez umetnosti bi človeštvo živelo, brez resnice in nramnosti ne more.«¹³

S tem je Ušeničnik ločil med idejo in obliko v umetniškem delu, med *kaj* in *kako*, in molče dopustil podmeno, da je vsa lepota v formi, točneje, v harmoniji oblike z idejo. Prav tukaj pa postavi svoje glavno vprašanje: ali je ideja za umetniška dela v resnici povsem indiferentna? Ali umetnost in etika nimata prav nobene notranje povezave? Na to veliko vprašanje odgovori s tremi podmenami, ki so za naše razpravljanje zelo važne.

¹¹ Izidor Cankar, Obiski, *DS*, XXIV, 1911, 77.

¹² A. Ušeničnik, Umetnost in kritika. Č V, 1911, 372.

¹³ Prav tam, 375.

»Troje tu najprej postavimo, kar je prav za prav že samo po sebi umevno. Prvo je, da ne moremo od lepe umetnosti kot take nič drugega zahtevati kakor to, da ustvarja lepe umotvore. Lahko ima umetnik še druge namene, a tistih nima kot umetnik. Od umetnosti kot take ne moremo zahtevati, da bi 'moralizirala', niti ne da bi 'vzgajala'.

Drugo je, da sme umetnost brez dvoma upodabljati tudi npravne in religiozne ideje. Seveda umetniško, v harmonični čutni obliki. Ne le sme, temveč so take ideje najbolj vzvišen predmet umetnosti. [...]

Tretje je, da sme upodabljati umetnost tudi nenpravne in protiverske elemente vsaj kot sence, kot kontraste, kot motive konfliktov.«¹⁴

Ko se tako nedvoumno izrazi za avtonomijo umetnosti, pa hoče videti tudi, kje so njene meje. Zato se končno vprašanje razprave glasi takole: ali more biti nenpravna ideja sama zase predmet lepe umetnosti? Ušeničnik meni, da je za delo s takšno idejo potrebne prav toliko umetniške spretnosti v tehničnem pogledu kakor za umetnino z npravno idejo. Zato lahko govorimo o formalni lepoti tega dela, o lepi harmoniji oblike z idejo, predstave s problemom. »Harmonično se strinja v njih oblika z mislijo, misel s čustvom in ta harmonija ugaja naši duši, a misel sama in izraženo čustvo se nam upira, ideja je v nasprotju z našim srcem in umom. Odtod je v nas disharmonija, ni popolne harmonije.«¹⁵ Zato Ušeničnik delom z nenpravno idejo priznava, da so umetniška dela, a ker nam ne morejo dati popolnega, neskajjenega umetniškega užitka, ki bi prevzel vso našo dušo, niso popolne umetnine. Iz vsega tega, sklene Ušeničnik razpravo *Umetnost in kritika*, sledi, prvič, da delom, v katerih so utelešene npravne zmote, »ne moremo prisoditi odlike popolnoma lepih umotvorov. [...] Drugič pa to, da je kritika, ki presoja tudi npravnost in resničnost umetninskih idej, lahko še vedno umetniška, a da je kritika, ki presoja na umotvorih le formalno lepoto, enostranska.«¹⁶

To stališče je precej široko, saj literarnim umetninam, katerih ideja oziroma vsebina je moralno sporna, odreka le oznako popolne umetnine, ne zametuje pa njene formalne harmonije in lepote. Po drugi strani pa vsem umetniškim delom, ki jim nenpravna vsebina ni predmet sam na sebi, priznava znotraj te omejitve nesporno avtonomijo. V tem pogledu stoji Ušeničnik na črti, ki jo je v nasprotju z Mahničem prvi zarisal Frančišek Lampe: od umetnosti, ponavlja z njim, ne moremo zahtevati nič drugega, kakor da ustvarja lepe umetnine.

Z Ušeničnikovega gledišča je torej kultura navznoter hierarhično urejena, podobno kakor tudi vrednote sestavljajo hierarhijo, v kateri je umetniško podrejeno etičnemu. V vsakem kulturnem fenomenu pa je transcendentalna relacija k absolutnemu. Kot celota je zato vsa kultura teleološko naravnana k poslednjemu, nadnaravnemu cilju, ki je v krščanski transcendenci. V tej postavitvi ima umetnost sicer avtonomno mesto, vendar *pod* oblastjo npravnega zakona; ni ji mogoče predpisovati, kakšna naj bo, marveč le, naj v njej ni ničesar, kar nasprotuje npravnosti.

¹⁴ Prav tam, 375, 376.

¹⁵ Prav tam, 377.

¹⁶ Prav tam, 378.

Pogledi Izidorja Cankarja na ta vprašanja so se razvijali drugače. Nekaterih se ni dotaknil, druga je reševal v precej večji skladnosti z neotomistično mislijo, kakor bi pričakovali, zopet tretja pa je rešil na prelomno nov način. Predvsem zaznamuje celotno esejistično delo Izidorja Cankarja do konca 1. svetovne vojne to, da si je prizadeval za modernizacijo slovenske katoliške kulture na področju umetnosti. To prizadevanje je potekalo v njegovi publicistični in uredniški, celo umetniški praksi, vendar zunaj vsakršne teološke in filozofske utemeljitve, kar je imelo za katoliško kulturo po mnenju Janka Kosa pozneje negativne posledice,¹⁷ ker se znotraj predvojnega katolištva zato ni utegnila razviti sredinska politična, kulturna in morda z njima povezana umetnostna opredelitev.

Kolikor je Izidor Cankar svoj odnos do umetnosti skušal tudi filozofsko premisliti, velja to le za njegovo zgodnje obdobje, ko je bil še v veliki meri povezan s tomistično mislijo. Nasproti relativističnemu zanikanju objektivne umetniške vrednosti je že kot bogoslovec l. 1908 zagovarjal objektivno veljavnost lepote, ki je pogojena z nespremenljivimi estetskimi principi, kakor so zakoni enovitosti v mnogoterosti in mnogovrstnosti v enoti, proporcije in simetrije, zveza med lepim in resničnim itn.¹⁸ Drugo pojmovanje, ki povezuje mladega Cankarja s starejšim izročilom, je misel, da je bistvo umetniškega doživetja red, ki ga umsko abstrahiramo iz razmerja med posameznimi čutnimi zaznavami in celoto umetnine.¹⁹ Te in druge prvine njegove zgodnje misli kažejo zanimivo razvojno pot, ki verjetno ni bila brez vpliva Frančiška Lampeta, a jih je Izidor Cankar pozneje deloma ohranil, deloma zavrgel. Kar pa se že v teh zgodnjih letih pokaže kot njegova individualna posebnost, kot ideja, ki se je porodila iz njega samega in ga tudi pozneje vedno spremljala, je prepričanje, da med elitno umetnostno kulturo in t. i. ljudsko kulturo teče globoka ločnica. To stališče je formuliral v članku *Ljudsko gledališče* že l. 1908; z njim se je v katoliškem kulturnem kontekstu pojavilo povsem novo pojmovanje razmerja med okusom in potrebami ljudskega občinstva na eni in pretanjenimi, visoko kultiviranimi umetnostnimi zahtevami umetnikov in izobraženih posameznikov na drugi strani. Cankarjevo mnenje je, da med ljudstvom in izobraženimi krogi v tem pogledu vlada tako velika razlika, da je nemogoče zahtevati kakršno koli ljudsko gledališče in hkrati pričakovati, da bo to tudi umetniško gledališče. Vzrok za to je videl v veliki gmotni in kulturni razslojenosti družbe, v kateri ima vsak sloj svojo kulturo, z njo pa svoje želje in pričakovanja; nasilno stapljanje višjih ravni z nižjimi je po njegovem mnenju nesmiseln poskus. V takšnem položaju je namreč edina alternativa: ali naj se umetnik poniža k ljudstvu, ali pa se mora ljudstvo kulturno povzpeti do umetnika. »Razdalja med inteligenco in ljudstvom je preširoka, da bi postala umetnost inteligence čez noč ljudska umetnost. Dve kulturi si stojita nasproti in vprašanje je, katera se začne drugi približevati. Zame ni dvoma, da mora ljudstvo k umetniku.«²⁰

¹⁷ Prim. Janko Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*, Ljubljana, Slovenska matica, 1996, 142, 143.

¹⁸ Prim. Franc Bregar [Izidor Cankar], *Evolucionizem v estetiki*, Č 1908, 43–45.

¹⁹ Prim. Pogovori o umetnosti, Izidor Cankar, *Leposlovje – eseji – kritika 1*, uredil in pojasnil France Koblar, Ljubljana, Slovenska matica, 1968, 233.

S tem stališčem je dvaindvajsetletni Izidor Cankar ostro zavrnil zahtevo, ki so jo katoliški ocenjevalci literature znova in znova postavljali – in jo je najti tudi pri Ušeničniku – da naj bi namreč slovenska literatura upoštevala »ljudskega duha« ali iz njega po možnosti celo izhajala. Tako se je nedvoumno postavil na stran elitne umetnosti, hkrati pa izrecno pokazal, da problem kulturne delitve dejansko obstaja, a je iz njega mogoča le ena pot: postopna omika in dvig ljudske kulture.

To stališče je za ves nadaljnji intelektualni razvoj Izidorja Cankarja velikega pomena; pozneje ga je še zaostрил s prehodom v estetski formalizem: bistvo umetniškega dela je od l. 1916 videl predvsem v obliki, mnogo manj je nositeljica tega bistva vsebina, kar je še dodaten korak v smer umetniškega elitizma. Takšna drža zahteva seveda čedalje večjo stopnjo umetniške svobode. Pri tem Cankarja, kakor smo že opozorili, ni vodila filozofsko-estetska refleksija, marveč individualna pisateljska izkušnja in spoznanja, ki so se porajala iz neposrednega uredniškega snovanja ob Domu in svetu v letih 1914–1918. Ko piše prijateljem, da so njegova uredniška prizadevanja usmerjena k dvigu katoliške kulture, ima očitno v mislih predvsem ali skoraj izključno literarno, likovno in druge umetnosti. Umetnost je za Cankarja vrh kulture, zato je verjetno mislil, da lahko postane tudi vrh katoliške kulture. Po vsem videzu si je močno želel, da bi katoličani po desetletjih umetniške pasivnosti nastopili z živo in vodilno ustvarjalnostjo in tako prvič v zgodovini naroda postali vodilni nosilci nacionalne kulture.

Če vse to upoštevamo, izstopijo globoke razlike med težnjami, s katerimi sta h kulturi in literaturi pristopala Aleš Ušeničnik in Izidor Cankar. Za Ušeničnika je vsa kultura po svoji transcendentalni relaciji v zadnji posledici usmerjena k absolutnemu. Znotraj nje pa obstaja hierarhična razvrstitev vseh segmentov kulture, razvrstitev, ki bi se morala ravnati po idealni harmoniji kulturnega razvoja, ki jo določa religiozna ideja. Najvišji segment kulture sta tako nesporno etična in religiozna kultura. Pod njuno oblastjo ima svojo ne-absolutno svobodo tudi delna, podrejena avtonomija umetnosti. Kljub številnim in pomembnim načelnim podobnostim ima Cankar glede tega povsem drugačno prepričanje. Kultura mu je skorajda sinonim za umetniško omikanost in občutljivost, z eno besedo, za umetnost. Po drugi strani je sicer brezpogojno priznaval primat moralnega zakona nad estetskim, vendar je to le težko uskladiti z vizijo kulture, ki naj ima svoj vrh v umetnosti. V tem ni konsistence; vzrok za to pa je prav dejstvo, da Izidor Cankar svoje preнове katoliške kulture ni filozofsko in teološko zasnoval oziroma utemeljil. To nejasnost je z jasnim filozofskim pogledom opazil Ušeničnik. Toliko bolj, kajti če je hotel Cankar začeti s svojim prenovitvenim podjetjem, je moral najprej obračunati z »idealistično kritiko«, kakor je imenoval Mahničovo dediščino v presojanju literature.

II

Po tem daljšem uvodu se nemara jasneje odpira pogled na Ušeničnikovo in Cankarjevo soočenje v debati ob Domu in svetu l. 1916. Odprl se je problem

²⁰ Franc Bregar [Izidor Cankar], Ljudsko gledališče, *DS* 1908, 375.

presoje, kako in kje naj katoliški literarni kritik potegne mejo med umetniško in kulturno kritiko (slednja, kot vemo, vsebuje moralno presojo). Ta polemika je svoje vrste, saj je potekala v katoliškem taboru, med dvema duhovnikoma in urednikoma najvplivnejših katoliških kulturnih revij, Časa ter Doma in sveta. Kontekst te debate so sestavljale številne in po naravi različne silnice, od kulturnopolitičnih do cerkvenoupravnih. Med različnimi kulturnozgodovinskimi prvinami, ki bi jih bilo v tej obsežni polemiki mogoče raziskati, bomo nanizali le nekaj poudarkov, ki so pomembni za vrednostni odnos obeh sogovornikov do literature. Kar zadeva sam kontekst, naj rečemo le, da je bila Ušeničnikova vloga v tem spletu sil še najbolj verjetno takšna, kakor jo je sam označil v razpravi *Umetniki in pedagogi*, s katero se polemika končuje: to je bila vloga posrednika, »sredníka« v trenju med dvema skupinama. Na eni strani je bila vplivna skupina starejših moralističnih ocenjevalcev umetnosti iz duhovniških vrst,²¹ ki so bili hkrati predstavniki izdajatelja (Katoliško tiskovno društvo); na drugi strani pa je bila skupina mlajših avtorjev ob Domu in svetu, ki so bili, vsaj nekateri, tudi sami umetniki.²² Izidor Cankar, ki je prevzel uredništvo l. 1914, je revijo, ki je bila poprej namenjena predvsem dijakom in družinam, spremenil v precej zahtevno revijo za umetnost in visoko kulturo. Med uredništvom in izdajateljem so nastale napetosti, ki so za takšen zasuk v usmeritvi revije običajne, pridružila pa so se še moralistična spotikanja zaradi nekaterih proznih besedil.

Ušeničnik je v tem sporu nastopil kot nevtralen posrednik, ki je skušal razumeti ene in druge; »nisem vsiljeval svojih načel in svojih sodb, [...] marveč sem samo iskal tistih točk, kjer bi se lahko za gotovo reklo: to smeš zahtevati ti, to pa ti.«²³ Zato je napisal štiri razprave,²⁴ v katerih je želel določno zarisati meje svobode in nesvobode. Toda debata z Izidorjem Cankarjem se je začela kot konstruktiven intelektualen pogovor, v katerem se je Ušeničnik v marsičem s Cankarjem ne le strinjal, marveč se je nanj tudi opiral. Šele proti koncu je njun dialog zazvenel tudi polemično (s Cankarjevim člankom *Trideset let*), a še vedno tako, da navkljub ostrim besedam mladega Cankarja Ušeničnik svoje razprave začneja z navedki njegovih misli, da izpostavi tisto poglobitno, kar jima je skupno in kar ju povezuje.

²¹ Prim. pismo Iz. Cankarja Finžgarju dne 10. okt. 1913, ki govori o duhovniški konferenci, ki je razpravljala o DS in ga hotela spremeniti (prav tedaj je izhajala Finžgarjeva novela *Dekla Ančka*): »Zvedel sem, da je duhovska konferenca hotela reformirati tudi DS. [...] nezadovoljnost se bo morda razpasla in bo dobila več trobil. [...] ne morem tajiti, da me je tista konferenčna novica pretresla. Huda je zato, ker mi jemlje upanje, da bi mogla v takem miljeju vzrasti krepka literatura, ki gre nemotena za svojimi smotri.« Izidor Cankar, *Leposlovje – eseji – kritika 2*, Slovenska matica, 1969, 403, 404.

²² Takšno postavitev nasprotnih strani v sporu glede Doma in sveta l. 1916 zagovarja tudi Jožko Pirc v monografiji *Aleš Ušeničnik in znamenja časov*, Ljubljana, Družina, 1986, 188–190. Verjetno pa je neupravičeno pripisovati Ušeničniku politično motivacijo pri odločitvi za udeležbo v tej debati, kakor bi bilo moč razumeti Koblarja iz stika med tretjim in četrtem odstavkom na str. 407. Izidor Cankar, *Leposlovje – eseji – kritika 2*.

²³ A. Ušeničnik, *Umetniki in pedagogi*, Č 1917, 38.

²⁴ Umetnik pa npravna odgovornost; Večnostni pomen umetnosti; Leposlovje in leposlovna kritika, vse Č 1916; Umetniki in pedagogi, Č 1917. Zbrano v *Izbrani spisi II*.

1. Pogovor se je začel z Ušeničnikovim člankom *Umetnik pa npravna odgovornost*. Že njegov začetek priča, da želi posredovati med umetniki, ki tožijo, da so mnogi duhovniki preozkosrčni in povsod iščejo pohujšljivosti, in slednjimi, ki sodijo, da se umetniki »premalo menijo za neomadeževano ljudsko npravnost«. Takšne medsebojne tožbe niso nikdar povsem neopravičene, pravi Ušeničnik; pač pa bi odpravili marsikateri nesporazum, če bi bila jasna načela. »Načela sicer niso vse. Življenje je mnogo prebujno, da bi se dalo preprosto z načeli premeriti. Toda to je gotovo, da brez načel sporazum sploh ni mogoč.«²⁵

Zato najprej pove, kaj mu pomeni pojem *ideja* v umetniškem delu: v širšem smislu je lahko ideja bodisi motiv ali razvoj značajev ali določena slika kulturne dobe, lahko je le neka samostojna predstava ali celo le občutje, ki spet nastane v nas po neki skupini predstav itn. Vse to v širšem ali ožjem smislu vzame Ušeničnik kot *idejo*. Seveda naj bo ideja »brez vsiljive tendence, ni dvoma; brez te celo mora biti, če naj bo umetnina. Estetični užitek je počivanje v lepoti, počitek pa se ne da izsiliti.«²⁶ Tudi v stanju takšne estetske pasivnosti pa ima to, kar nam želi umetnik predstaviti, sporočiti in s tem obuditi v nas neko občutje, določen odnos do nas in naše duše. Nesporno pa je, da sta naši duši npravnost in religioznost najvišji. Če ideja, motiv ali občutje nasprotuje npravnosti naše duše, je takšno delo treba obsoditi, če ji ne nasprotuje, ga ne moremo obsoditi. To je prvo načelo. Ušeničnik mu doda tole zanimivo dopolnilo:

Nas torej prav za prav nič ne briga, kakšno umetniško naziranje ima umetnik. O tem se z njim pravdajmo kot estetje; kot moralni cenzorji ga pustimo, da – v mejah religioznosti in npravnosti – svobodno misli, kar misli. Ali mu je namen umetnosti, da nas blaži, ali da nas samo vedri; ali da nam rešuje psihološke probleme, ali da nam riše kulturne slike; ali zaradi npravne izpopolnitve ali umetnost zaradi umetnosti – *l'art pour l'art* –, vse to mu svobodno pustimo, če le umotvor ni v nasprotju s tem, kar je edino zares potrebno, z našo npravnostjo in religioznostjo.²⁷

Posebno načelo pa je nato upoštevanje okolja, v katerem bo delo učinkovalo. Nastopi težava, da večina bralcev literaturo bere za zabavo in ne z umetniškim razumevanjem, in drugič, da je večina bralcev njegovega časa iz mladinskih vrst in je to potrebno upoštevati. S tem nastopi znani pedagoški moment v Ušeničnikovem presojanju načelnih vprašanj o literaturi. Npravno vprašljive prvine v delu ne smejo prevladovati. Pri tem ni mogoče določiti natančnih mej, ker so ljudje za slabe vtise različno občutljivi, čeprav s tem pisatelj ni oproščen vse odgovornosti. »Res tu pravzaprav ni več odgovoren kot umetnik, a odgovoren je kot človek.«²⁸ Tako je

²⁵ A. Ušeničnik, *Umetnik in npravna odgovornost*, *Izbrani spisi II*, 263.

²⁶ Ves odstavek govori proti moralizmu v literaturi: »A ko govorimo o ideji, ne mislimo tendence, 'ki bi moralizirala', kakor moralizira kaka propoved, celo pozitivno-npravne tendence ne mislimo, kakor da bi moral dati umetnik z vsakim delom, četudi umetniško, kak 'lep nauk'. Mislimo samo to, da ni mogoč umotvor brez misli, in če je brez misli, da ni umotvor.« Prav tam, 264.

²⁷ Prav tam, 266, 267. Pozneje je v razpravi *Umetniki in pedagogi*, Č 1917, 44, to stališče preciziral kot stališče vzgojitelja.

²⁸ Prav tam, 273.

Finžgarjeva *Dekla Ančka* po njegovem mnenju nravno zelo resno delo; tudi Bevkova *Anuška pred poroto* idejno ni vprašljiva, a ob upoštevanju dejstva, da je večina bralske populacije mladina, Ušeničnik meni, da »za naše razmere ni«. »Teh težav so krive naše majhne razmere, ki v njih mora biti malone vse za vse. 'Dom in svet' npr. ne more biti zgolj umetniški list, dokler si išče naročnikov brez izbire po naših družinah in institutih. Te razmere bo mogoče le sčasoma izpremeniti. [...] Za izobraženega človeka, ki ume umetniška dela tudi umetniško presoјati, bo marsikaj brez kvari, kar preprostim mnogo več škodi, kot koristi.«²⁹

2. Omembo Doma in sveta je Izidor Cankar razumel kot opozorilo, da ob umetniškem zanosu njegovih sodelavcev v reviji morda ne mislijo dovolj na morebitni nravnstveni vpliv. Iz Cankarjevega odgovora v članku *Strujarstvo* je razbrati, da je bilo očitkov v zraku dejansko več in to z različnih strani, predvsem, da je Dom in svet postal »glasilo neke struje, slovstvene in umetnostne [...], glasnik majhne družbe 'literatov', ki se bojujejo za nov program in priznanje.«³⁰ Odtod tudi Cankarjev polemični članek, ki je uperjen predvsem proti izkrivljenemu razumevanju dela njegove skupine pri Domu in svetu, kakor da v njihovem delu ni resnega prizadevanja za splošni kulturni blagor. Zelo verjetno je, da članek *Strujarstvo* ni bil namenjen v prvi vrsti Ušeničniku, vsekakor pa ne samo njemu.³¹ Prav tako je iz umirjenega, čisto neosebnega Ušeničnikovega »odgovora« v naslednji razpravi (*Večnostni pomen umetnosti*) razumeti, da se niti malo ni razumel kot naslovnik Cankarjevega članka; njegove stavke citira in jih vključuje v lastne misli. Pač pa se v članku *Strujarstvo* Cankar navezuje na Ušeničnikovo misel iz razprave *Umetnik pa nraвна odgovornost*, da imajo največ zanimanja in časa za leposlovje le »napol dorasli mladeniči in mladenke«, kar je Ušeničnik mislil kot opozorilo pisateljem, naj v moralnem smislu upoštevajo publiko, za katero pišejo, čeprav so za te težave krive »naše majhne razmere«. Izidor Cankar mu odgovarja, da je temu vzrok v dejstvu, da imajo drugi narodi genialne avtorje (Sofokles, Dante, Shakespeare, Tolstoj), ki jih v prvi vrsti ne bere nedorasla mladina –

vsi so imeli povedati stvari, ki morejo, morajo zanimati zlasti odrasle ljudi. Kako pa bi moglo zanimati odraslega človeka, kar piše npr. Fran Govekar? Ne morem si lahko misliti kulturnega človeka, ki ne bi čutil potrebe, brati Dostojevskega, in mislim, da njegovemu srcu in umu manjka nekaj važnega, če ga ni bral. Kaj pa bi mu

²⁹ Prav tam, 274.

³⁰ Izidor Cankar, *Strujarstvo. Leposlovje – eseji – kritika* 2, 411.

³¹ Koblar opisuje položaj pred objavo članka *Strujarstvo* takole: »Iz. Cankar, ki mu je bila lepota velika stvar [...], se je čutil najbolj prizadetega zaradi njenega omalovaževanja, češ ali je vse iskanje in spoznavanje lepote na njegovi strani samo ena izmed modernih struj, celo taka, ki ni potrebna [...]«. Prav tam, 410. Koblar v razlagi tega dogajanja ne omeni nobene druge osebe, zato navedeni stavek tiho dopušča, da je tisti, ki je lepoto omalovaževal, Ušeničnik, on naj bi tudi odrekal dominsvetovcem resno kulturno delo itn. Toda nič takega pri Ušeničniku ne zasledimo. V primeru, da ti očitki dominsvetovcem niso prihajali od Ušeničnika, pa je tudi jasno, da Cankarjev članek *Strujarstvo* ni namenjen v prvi vrsti Ušeničniku. Če se je debata končala s polemiko med Izidorjem Cankarjem in Ušeničnikom, ni rečeno, da se je tako tudi začela. Verjetneje je, da je Ušeničnik naknadno prišel v konflikt med pokrovitelji KTD in dominsvetovci, kakor meni J. Pirc (prim. op. 22), in je šele po Cankarjevih komentarjih h Gregorčičevim pismom Gruntarju postopoma prešel v polemiko z njim.

manjkalo, če ni bral Kersnika? [...] Največkrat mora biti pisatelj slab pisatelj, da se mu to primeri... Naravnost rečeno: Koliko je v naši literaturi knjig, ki zaslužijo, da se odrasel človek peča z njimi še drugače kot samo za kratek čas.

Ne naša majhnost, marveč malenkostnost, življenjska brezpomembnost našega slovstva je vzrok, da ga je ljubila v prvi vrsti nezrela mladina, in da so zreli ljudje smatrali roman le za neškodljivo zabavo.³²

To je bistveno sporočilo Cankarjevega članka, kar zadeva Ušeničnika. Po eni strani se upira temu, da bi bili ti nezreli dečki in deklice »naši sodniki«, hkrati pa kot vzrok vidi življenjsko brezpomembnost večjega dela slovenske literature. S prvim Ušeničniku ugovarja, z drugim se postavlja na stališče, ki jima je povsem skupno.

3. Ušeničnik je odgovoril s člankom *Večnostni pomen umetnosti*. Problem, ki ga je Izidor Cankar zajel s stavkom, da človekovemu umu in srcu manjka nekaj važnega, če ni bral Dostojevskega, je Ušeničnik v tej razpravi tematiziral s korespondenco nemške katoliške pesnice Emilije Ringseis in duhovnika Albana Stolza. Gre prav za vprašanje o razmerju med umetnostjo in vero. Ušeničnik priznava pesničine misli, da ima umetnost »sama v sebi svojo upravičenost«, in dodaja, da zato »ni zadnji cilj, a je cilj pod ciljem.«³³ Pesnica vidi prvi namen, ki ga ima Bog z umetnostjo, takole:

Človek kot umetnik naj čuti in spozna, da je v svoji svobodni stvariteljni dejavnosti na poseben način Bogu stvarniku podoben, in naj čuti v tem, četudi le nekoliko, kakor v slutnji, neko blaženost. Drugi namen, ki izpolnjuje umetnost z njim tri naloge obenem: umetnost mora buditi in gojiti v ljudeh na prav poseben način zavest in čustvo bratovstva, zatapljati nas v duševno gledanje, da življenje ni samo sen, in povzročati med nami dopolnjujočo izravnavo ali izravnavajoče dopolnjevanje... Katerega teh namenov ne dosega svetna umetnost prav tako kot duhovna? [...] Kajpada je tudi v umetnostih neka hierarhija in je težnja upravičena, da kakor na drugih poljih tako tudi v umetnosti to, kar je duševno in duhovno visoko, prevladuje nad čutno nizkim; toda kdor iz umišljene duhovne koristnosti od umetnosti kaj drugega zahteva kakor to, da izpolnjuje svoje poglobitve namene, ta umetnosti silo dela in ta le preprečuje, kar misli pospeševati: božje poveljanie in požlahtnjevanje ljudi.³⁴

Izidor Cankar, kakršen je bil do l. 1916, bi te in druge pesničine misli verjetno podpisal, saj je v njih ohranjena vsa katoliška hierarhija vrednot ob polnem upoštevanju dostojanstva umetnosti, kar je na drugih mestih zagovarjal tudi Ušeničnik. Kljub temu se ta v sklepu razprave ni postavil izrecno na stran pesničinih stališč, ampak je prisluhnil tudi sodbam nezaupljivega moralista Stolza. Tudi v tem lahko slutimo enega od povodov Cankarjeve zamere do Ušeničnika, ki je namreč o članku *Večnostni pomen umetnosti* zapisal: »Neki prijatelj, velik ljubitelj umetnosti, mi je to razpravo zameril.«³⁵ Možno je torej, da je Cankarjeva zamera nastala tudi

³² Prav tam, 411, 412.

³³ A. Ušeničnik, *Večnostni pomen umetnosti*, *Izbrani spisi II*, 259.

³⁴ Prav tam, 257.

³⁵ Prav tam, 262.

zato, ker je v tej pravdi videl vzporednico Ušeničnikovega odnosa do umetniških stremljenj dominsvetovcev. Seveda Ušeničnik ni bil *proti* pesničnim stališčem, temveč jih je hotel dopolniti. »Čista božja ljubezen pa lahko žene človeka, da izkuša, kar je najvišjega, približati človeškim srcem v umetniški obliki lepote.«³⁶ Tudi romani imajo lahko takšno poslanstvo, odgovarja Ušeničnik na začetno vprašanje, le da je žal mnogo več takšnih, o katerih je Cankar dejal, da človeku ne manjka nič, če jih ni bral.

4. Prav v času teh Ušeničnikovih razprav je Izidor Cankar v Domu in svetu objavljaj *Gregorčičeva pisma Gruntarju* s svojimi komentarji. Tako se je odprla zgodovina Slovenčevih kritik in poznejših Mahničevih obsodb pesnikovega dela. S tem je Cankar zadel ob problem, ki se je po tridesetih letih že umaknil v ozadje, a je bil v bistvu še vedno nerešen vsaj v dveh pogledih: Prvič, pojavljale so se zahteve, naj daje umetnik bralcu podučne sodbe o moralno negativni vsebini svojega dela. Cankar je zapisal:

Nihče si ne upa teoretično trditi, da si mora pesnik ustvariti nov, samo idealen svet, praktično pa mnogi še danes to zahtevajo, in če že naleté v knjigi na zlobno dejanje, hočejo, da mu je kaznen ali vsaj pisateljeva graja takoj za petami. Ne vem, koliko smo v tridesetih letih napredovali v umetniški kulturi, koliko pridobili na spoznanju, da umetnik govori največje in najvažnejše resnice ravno z molkom, z notranjim ustrojem svojega dela [...], recimo kratko – s svojo umetnostjo.³⁷

To je bil problem moralizma. Drugič: Kako potegniti mejo med estetskim in pedagoškim vrednotenjem umetnosti? Izidor Cankar priznava, da mora vzgojitelj upoštevati možni moralni vpliv literarnih del na mladino. »Slovstveni kritik pa ima dolžnost razpravljati o tem, ali je knjiga dobra ali slaba, dobra ali slaba kot delo lepe umetnosti, resnična ali neresnična kot izraz življenjskih nazorov pisateljevih.« Toda: »Slovstveni kritik in vzgojitelj mladine sta dva in oba naj bi se držala *svojega* posla.«³⁸ Umetnostno in pedagoško vrednotenje literarnih del sta torej dve ločeni perspektivi; vsaka zase mora imeti svoje pravice pri ocenjevanju, kot dvojne medsebojno ločenih področij. Ta misel Izidorja Cankarja je analogna, če že ne podobna, Župančičevemu stališču v *Obiskih*, da lahko kritik ugotovi zmotnost umetnikovih idej, a zato ne sme odreči njegovemu delu estetske vrednosti. Vsako presojo je moč izreči s svojega, ločenega stališča. Ušeničnik je bil mnenja, da med obema sodbama obstaja določena povezava, ki je za umetnost merodajna. Zato se je odzval tudi na stališča Izidorja Cankarja.

5. Napisal je razpravo *Leposlovje in leposlovna kritika*; v njej priznava Cankarju, da je opozoril na pomembno, premalo upoštevano resnico o razliki med pedagoško in umetniško vrednostjo literature. Delo, ki je pedagoško dobro, je neredko umetniško slabo, »Zlasti je tisto vsiljivo 'moraliziranje' v povestih res kar

³⁶ Prav tam.

³⁷ Izidor Cankar, *Gregorčičeva pisma Gruntarju*, DS XXIX, 1916, 147.

³⁸ Prav tam, 147, 148.

le mogoče neumetniško. Svojski namen umetnosti,« pravi Ušeničnik ob sklicevanju na Alberta Kuhna, »ni nravno in versko izpodbujati in podučevati, marveč ostvarjati in predstavljati lepo.«³⁹ Zato sprejema tudi Cankarjevo misel, da umetnik govori največje resnice »z molkom, z notranjim ustrojem svojega dela«. Vseeno opozarja, da ne glede na vzrok literarne razmere ostanejo, kakršne so. Zato ima vzgojitelj dolžnost, da knjige, vse dokler jih mladina množično bere, presoja *tudi* z vzgojnega gledišča. Umetniško kritiko bo najbrž moral prepustiti drugim in govoriti le kot vzgojitelj. »Ne bo pa obsojal knjige, ker nima morda pozitivne vzgojne vrednosti (kar bi se komu zdelo, da si misli Cankar), temveč vprašal se bo le, ali ni knjiga proti nramnosti.«⁴⁰ Pedagogova sodba pri tem ne sme biti malenkostna in ozkosrčna, temveč predmetu primerna.

Toda tudi če vzgojno stališče pustimo, pravi Ušeničnik, nam ostane nerešen konflikt, ki ga je Izidor Cankar v *Gregorčičevih pismih Gruntarju* zajel s tole formulacijo: »ali naj umetnost predstavlja stvari, kakršne so, ali kakršne bi morale biti. Mahnič se je kot vzgojitelj seveda odločil za drugo, Gregorčič je s svojim živim umetniškim čutom zagovarjal prvo.«⁴¹ Prvo stališče naj bi bilo umetniško, drugo pedagoško. Ušeničnik meni, da tako zastavljeno vprašanje ni dovolj jasno. Pedagoško stališče namreč umetniku ne odreka pravice, da slika življenje, kakršno je, želi le, naj umetniška podoba resničnega življenja vzbudi v človekovi duši slutnjo, kakšno bi življenje moralo biti. Hkrati pa zgodovina umetnosti z velikimi umetninami vseh vrst, ki so prežete z religioznim življenjem, izpričuje, da »Očividno sme umetnost služiti tudi drugim višjim ciljem, če se ti le strinjajo s svoj-skim namenom umetnosti!«⁴²

Pravo vprašanje v zvezi s pedagoškim stališčem, meni Ušeničnik, je v resnici to, kakšno je razmerje med umetnostjo in nramnostjo. Ali je nramnost za umetnost nekaj indiferentnega, to je Ušeničnikovo veliko vprašanje glede umetnosti, kar je povsem skladno z njegovo vizijo katoliške kulture; tu se bomo dotaknili le nekaj argumentov.

Vprašanje ima zdaj obliko: ali so »pedagoške sodbe« res samo pedagoške, ali niso obenem umetniške. Absolutni formalizem trdi prvo, pomembno je le *kako*, nič *kaj*. Za umetnostni idealizem pa je umetnina lepa ideja v lepi obliki; kar je nenramno, ni lepo; lepota je harmonija, greh disharmonija. Ušeničnik se v tej izbiri opredeli za *zmerni formalizem*: Ne toliko *kaj*, ampak predvsem *kako*. »Sama po sebi, brez ozira na subjekt, ki naj umetnino uživa, formalno, je umetnost nramno indiferentna. [...] Dasi je pa umetnost formalno nramno indiferentna, vendar ni indiferentna z ozirom na subjekt.«⁴³ Umetnost pa je za ljudi, v njih naj bi vzbujala čisto estetsko harmonijo, ki se ob nenramnih elementih ne more v polni meri razviti. Zato Ušeničnik sklene: »Kritika, ki zavrača nemoralnost, ni torej neumetniška, ampak z umetnostjo

³⁹ A. Ušeničnik, *Leposlovje in leposlovna kritika*, Č X, 1916, 256.

⁴⁰ Prav tam, 257.

⁴¹ Izidor Cankar, *Gregorčičeva pisma Gruntarju*, DS XXIX, 1916, 204.

⁴² A. Ušeničnik, *Leposlovje in leposlovna kritika*, Č X, 1916, 260.

⁴³ Prav tam, 262.

v popolnem soglasju. Samo ločiti mora formo od vsebine. Radi nelepe vsebine ni še forma nelepa, a cel umotvor se ne more imenovati zares lep.«⁴⁴

To so glavni poudarki Ušeničnikovega članka *Leposlovje in leposlovna kritika*, kolikor zadevajo vprašanje literarnega vrednotenja. Izidor Cankar je bil v tej in drugih Ušeničnikovih razpravah omenjen predvsem v pozitivni luči, Ušeničnik je njegove stavke navajal kot del svojih misli, svoje nestrinjanje pa je implicitno kazal le s tem, da je Cankarjeve misli razvijal in dopolnjeval.

6. Vse do te točke je ta dialog težko imenovati polemika. Pač pa je zdaj Izidor Cankar vrnil repliko z zares polemičnim člankom *Trideset let*, napisanim v mestoma precej ostrem tonu. Članek je toliko pomembnejši, ker je izšel tik pred jubilejno številko ob 30. obletnici Doma in sveta, Cankar pa je čutil, da gre v tem trenutku za več kakor nesoglasje med njim in Ušeničnikom. Prišlo je do soočenja ali razčiščenja različnih pogledov med starejšimi in mlajšimi katoliškimi intelektualci ter umetniki, zato je Cankar najožjim sodelavcem razložil svoje poglede na to trenje in si zagotovil njihovo soglasje. Članek *Trideset let* je, čeprav Cankarjev, tako hkrati izjava najožjih sodelavcev revije.⁴⁵

Kar zadeva vprašanje o pedagoški presoji literature, Izidor Cankar poudarja, da ima vzgojitelj dolžnost izrekat sodbo o moralnovzgojni vrednosti literature. Toda zavzema se za to, da ostro ločujemo med umetniško in vzgojno vrednostjo literarnih del, pri čemer seveda predpostavlja samo dela, ki so nravno dobra ali nevtralna; tudi ne pravi, da je katera od obeh kritik pomembnejša, temveč, naj se vsaka drži svojega predmeta. Do tu razlika med Ušeničnikom in Izidorjem Cankarjem še ni zelo globoka. Pač pa se kaže stopnjevanje različnosti, ko gre za presojo »majhnih slovenskih razmer«. Umetnik bi se moral odpovedati nekaterim problemom, ki bi terjali umetniško obdelavo, a utegnejo biti za mladino sporni. Te zahteve, kakor Cankar izpeljuje Ušeničnikove misli, so neuresničljive, umetniki jih bodo zavrnil. Nasprotno pa je zelo malo takih del v slovenski literaturi, ki bi imela odraslemu človeku kaj resnega sporočiti.

Zdaj potegne Izidor Cankar prvo ostro polemično potezo: to dejstvo, da se slovenska inteligenca tako malo ukvarja s slovensko literaturo, »ne opravičuje dr. Ušeničnikove norme, ampak je nje posledica; kajti ta norma je dejansko obstajala v našem slovstvu, le da jo je dr. Ušeničnik prvi, kolikor vem, jasno formuliral.«⁴⁶ Za to, da je slovenska literatura tako umetniško šibka in »življenjsko brezpomembna«, kakor je Cankar zapisal, je torej po njegovi sodbi kriva »dr. Ušeničnikova norma«, s čimer je mišljena idealistična estetika od Jerana in Mahniča naprej.

»Trideset let se oznanja na Slovenskem idealistična estetika, se goji idealistična kritika. In kakšna je naša umetnostna kultura danes?« Pričakovali bi, da bomo po teh tridesetih letih dobili velikega religioznega pesnika, pravi Iz. Cankar, a se to ni

⁴⁴ Prav tam. Ušeničnik se opira na delo Magnus Künzle, *Ethik und Ästhetik*, Freiburg, 1910.

⁴⁵ Prim. Izidor Cankar, *Leposlovje – eseji – kritika* 2, 415. Koblar tu omenja Finžgarja; kdo natanko se je še udeležil posveta, ne vemo.

⁴⁶ Prav tam, 329.

zgodilo, pozitivne ustvarjalnosti ni. »Zato nečemo več umetnostne negacije, ki se vsaj praktično vedno nanovo med nami oglašča – oglašča tudi v dr. Ušeničnikovi normi.«⁴⁷

Ta izjava je globok prelom ne le s tradicijo Jerana in Mahniča, ne le z izpopolnjenim pogledom Ušeničnika, ampak tudi z Lampetovim Domom in svetom. Prelom je v pojmovanju umetniške svobode, ki naj odslej nima več meja pedagoške primernosti.

Kar pa zadeva vprašanje o umetnikovi moralni odgovornosti, stoji Cankar na povsem enakem stališču kakor Ušeničnik: »Nravna načela so splošno obvezna,« pravi Cankar, veljajo za vse ljudi, »Tudi umetnik je človek, nravno bitje, torej so tudi njegova dejanja že kot dejanja človeka dobra ali slaba. Razen tega je vsaka umetnina, ki je namenjena javnosti, socialno dejanje in jo torej moramo soditi po istih načelih, po katerih sodimo druga socialna dejanja. Umetnina, ki je objektivno nravno kvarna, se mora obsoditi. Etični zakon je višji od umetnostnega.«⁴⁸ Glede tega ni torej nobene nejasnosti.

Pač pa ne soglašča z Ušeničnikovo mislijo, ki pravi, da umetniško delo z nenravno vsebino ne more biti popolna umetnina, ker vzbuja harmonijo hkrati ob disharmoniji. Izidor Cankar nasprotno meni, da je takšno delo lahko tudi umetnostno lepo. To izpelje tako, da zavrne možnost, da bi bila umetnostna lepota v razmerju med subjektom in lepim predmetom:

Umetnostna lepota, če naj bo nekaj objektivnega, more torej biti zgolj v umetnostnem predmetu, v skladju njegovih notranjih razmerij. Razume se potemtakem, da bo tudi samo tista umetnostna kritika – kajti nje naloga je, presojati umetnostno lepoto umetnine – objektivna, ki se bo držala umetnostnega objekta, njegovih notranjih razmerij. Kritika, ki zavrača nemoralnost, je lahko upravičena, potrebnejša ko vse druge, z umetnostjo v tesni zvezi, a umetnostna ni.⁴⁹

To so bistvene Cankarjeve misli. Povzeti jih je mogoče v tri trditve. Prvič: Moralna načela so splošno obvezna za vse ljudi; enako zavezujejo umetnika. Drugič: Vzrok za umetnostno brezpomembnost slovenske literature je v trideset let trajajoči idealistični estetiki in kritiki. Temeljna zahteva je odslej umetniška svoboda pisateljev. Tretjič: Umetnostna lepota obstaja le v umetnostnem predmetu, v skladju njegovih notranjih razmerij. To je edini predmet umetnostne kritike.

Iz teh stavkov sledi, da Izidor Cankar priznava večino zahtev, ki jih umetnosti postavlja moralni zakon in so se uveljavile v trideset let trajajoči katoliški kritiki, proti kateri je njegov članek sicer uperjen. Načela so podobna, očitno gre torej za povsem drugačno presojo okoliščin. Moralne in pedagoške presoje je o literarnih delih potrebno izrekati, le da po njegovem to niso umetnostne sodbe, ker je umetnostna lepota vsa v formi.

⁴⁷ Oba navedka prav tam, 329, 330.

⁴⁸ Prav tam, 330.

⁴⁹ Prav tam, 331.

7. Ušeničnik je v začetku naslednjega leta (1917) odgovoril v Času s strpnim, umirjenim člankom *Umetniki in pedagogi*. Polemika, ki se je vnela, pravi Ušeničnik, je jasno dognala troje reči:

Prvič, da med katoliškimi intelektualci nihče ne misli, da je umetnost glede npravnosti indiferentna, kar je najvažneje.⁵⁰ Drugič, vsi so si edini, da je poleg umetnostne kritike potrebna tudi pedagoška kritika, ki presoja umetniška dela v moralnem oziru.⁵¹ Tretjič: »Vsaka resnična umetnina, kolikor predstavlja lepo, predstavlja nekaj, kar je odsvit večne Lepote, vzbuja torej – po svoje – ‘slutnjo večnosti’ – in je – seveda zopet po svoje, morda posredno, morda kot ‘negativna dispozicija’ – kakor ‘korak proti večnostnemu cilju človeštva’.«⁵² Soglasja o teh bistvenih rečeh se Ušeničnik odkrito veseli. Vse drugo, pravi, je ali praktično ali načelno manjšega pomena. Tako je *praktično* manjšega pomena zanj vprašanje, ali more biti kaj, kar je npravno grdo (slabo), umetnostno lepo.⁵³ Cankar pravi, da, Ušeničnik, da ne.

Toda strinjata se glede glavnih načel. Vse, kar jima ostane za izravnavo, je presoja konkretnih razmer, ki imajo svojo besedo pri tem, kako razumeti veljavo pedagoškega stališča, oziroma z druge strani, kako daleč gre lahko umetniška svoboda. Ta presoja je edino odprto vprašanje.

Na očitek Izidorja Cankarja, da Ušeničnik s svojo »negacijo« zanika prvi »predpogoj umetnosti« – umetnikovo svobodo, Ušeničnik odgovarja z odlomkom, ki ga je zapisal že v prvi razpravi, da je s pedagoškega stališča namen umetnika lahko kakršen koli, če umetnina ostaja pod oblastjo npravnega zakona.⁵⁴ »Tudi ni govora o nobeni negaciji umetnosti in umetnikove svobode, temveč samo o omejitvi.«⁵⁵ Tako je vprašanje čedalje jasnejše: gre za presojo o potrebnosti ali nepotrebnosti omejitve umetnikove svobode. Ušeničnik je mnenja, da glavno merilo te presoje ostaja resničnost, se pravi razmere vsakdanjega življenja. Teh ni moč spremeniti z golim naporom volje in uma. Zato bi večina vzgojiteljev želela, da se pisatelji v takšnih primerih omejijo, saj to ni nujno umetnosti v škodo. Od Homerja in Sofokla do drugih klasikov obstaja toliko del, ki jih lahko uživajo mladi in stari, in se vprašanje primernosti sploh ne pojavi...

Izidor Cankar je odločno proti takšnemu razmišljanju, umetnikova svoboda mu je nedotakljiva, prepričan je o škodljivosti idealistične kritike. Ušeničnik z druge strani pravi: »Nad umetniški ‘Noli me tangere’ morajo [vzgojitelji] postaviti npravni ‘Noli me tangere’, kakor ga je načelno priznal tudi Cankar sam.«⁵⁶ Ušeničnik poudarja vrednost cilja, ki si ga zastavljajo umetniki: ustvariti veliko nacionalno

⁵⁰ K temu mdr.: »To je prvo in poglavitno. [...] Glede tega morajo torej potihniti vse sumnje, če so kje bile.« *Umetniki in pedagogi*, Č XI, 1917, 39.

⁵¹ »To sledi iz prvega načela, a je Izidor Cankar še posebej izpovedal.« Prav tam.

⁵² Besede v enojnih navednicah so Cankarjeve. V znak soglasja ga Ušeničnik vseskozi citira.

⁵³ Da je to vprašanje – ob soglasju o temeljnih načelih – zanj res manj važno, je dokazal v *Izbranih spisih VI*, kjer je ob ponatisu ustrezni odlomek o tem izpustil.

⁵⁴ Prim. op. 27.

⁵⁵ *Umetniki in pedagogi*, Č XI, 1917, 45, 46.

⁵⁶ Prav tam, 47.

književnost, za kar potrebujejo umetniško svobodo. »Vendar *dejstvovanje* te svobode, ki bi bilo in kadar bi bilo mladini v nravno kvar, še vedno ni nravno dovoljeno, ako bi bilo zlo večje kot pa tisto dobro. [...] To je tisto, na kar je tako težko odgovoriti: ali ne bo morda zlo večje kot pa resnična korist?«⁵⁷ Večina naročnikov revije je bila namreč dijaška populacija.

To je naposled osrednje vprašanje, ki stoji v osrčju pogovora med Izidorjem Cankarjem in Alešem Ušeničnikom. Danes se nam zdi, da je Ušeničnik na tej točki verjetno preozek, nevarnost je videl, kjer je morda ni bilo ali je bila le majhna; domnevamo, da se je torej motil in je bila v tem primeru zahteva Izidorja Cankarja moralno upravičena. Vendar tega vprašanja ne moremo relevantno rešiti; za to bi mdr. potrebovali takšno teorijo branja, ki bi kot del vsebine umetniške komunikacije upoštevala tudi vrednote, in kar je važno, poleg estetskih bi morala upoštevati tudi etične vrednote in pojasniti zvezo med dojemanjem teh vrednot in njihovim morebitnim prenosom na raven resničnih predmetov človekove volje in želenja, česar se je bal Ušeničnik in s čimer se je znotraj svojega sistema estetike strinjal tudi France Veber.⁵⁸

Nekaj pa je o tej polemiki vendar mogoče reči, če upoštevamo pomembno distinkcijo med načeli in uporabo teh načel, tj. presojo razmer. Zdi se, da je imel Izidor Cankar v tej debati za presojo razmer ustreznejši občutek. Toda Ušeničnik je brez dvoma zelo jasno opozoril na številne vznemirljive probleme o razmerju med etičnim in estetskim, med formalizmom in idealizmom, ki še danes niso rešeni. S tem je pokazal, da problem vrednot nedvomno obstaja, le da danes ni toliko pedagoške kot splošno etične in filozofske narave. Formuliral je temeljno načelo o hierarhiji vrednot, glede katerega med sogovornikoma ni pomembnih nesoglasij. Poleg tega se Ušeničnik v tej polemiki izkaže tudi kot zagovornik avtonomije umetnosti, vendar pod prvenstvom nravnosti. S tega gledišča je razlika med Ušeničnikom in Izidorjem Cankarjem veliko manjša, kakor bi bilo pričakovati glede na nekatere ustaljene predstave literarne zgodovine.

Razlika med njima prihaja od drugod: iz njune koncepcije kulture. Ušeničnik vidi njen vrh nedvomno v etični in religiozni kulturi, Izidor Cankar pa si v tem ni povsem na jasnem: v praktičnem delovanju postavlja v vrh kulture umetnost, v polemiki z Ušeničnikom priznava primat etičnega principa nad estetskim. Na eni strani elitizem z zahtevo nedotakljive umetniške svobode, na drugi spoštovanje pedagoške in moralne sodbe. Razlog za to je verjetno odsotnost jasne filozofske utemeljitve kulture. Prav tako pa lahko v tej notranji neenotnosti Izidorja Cankarja vidimo nastavke njegovega poznejšega razcepa, ki ga je privedel do izstopa iz duhovniške službe.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ Prim. France Veber, *Estetika*, Ljubljana, Slovenska matica, 1985, 529.

Sklep

Načelni pogledi Aleša Ušeničnika in Izidorja Cankarja na dogajanja v slovenski literaturi so bistveno povezani z njunim pojmovanjem kulture. Ušeničnikova koncepcija vidi v kulturi transcendentalno relacijo k absolutnemu, zato je kultura na svojih področjih avtonomna, a kot celota usmerjena k nadnaravnemu cilju. Vrh vse kulture je etična in religiozna kultura. Za literaturo to pomeni, da ji pripada umetniška svoboda, vendar pod avtoriteto npravnega zakona, ker so etične vrednote nad estetskimi. To je načeloma priznaval tudi Izidor Cankar. Toda v njegovem pojmovanju kulture je notranja napetost: po eni strani mu vrhunec kulture pomeni umetnost, kar je elitistična drža, ki zahteva nedotakljivo umetniško svobodo. Po drugi strani je brez zadržka sprejemal hierarhijo vrednot, v kateri je etično nad estetskim. To protislovje je poskušal reševati s stališčem, da so pedagoške oziroma moralne sodbe potrebne, vendar niso umetniške, ne zadevajo literarnega dela kot umetniškega dela. Bistvo literarnega dela naj bi bilo namreč v njegovi formi, ki je moralno nevtralna.

Polemika med Ušeničnikom in Cankarjem o *Domu in svetu*, ki ga je ta urejal 1914–1918, zadeva prav problem pedagoške primernosti literarnih del, kajti revijo so večinoma naročali dijaki. Iz ozirov moralne previdnosti je bil Ušeničnik zadržan do obrata, s katerim je Cankar *Dom in svet* spremenil v čisto literarno oziroma umetniško revijo. V polemiki se je izkazalo, da Izidor Cankar in Aleš Ušeničnik soglašata v bistvenih vprašanjih glede primata npravnega zakona nad področjem umetnosti. Razlika v njunih izjavah zadeva predvsem različno presojo razmer, v katerih je bila l. 1916 slovenska literatura in z njo revija *Dom in svet*. Ta razlika pa izhaja iz njunega različnega pojmovanja kulture.

SUMMARY

The fundamental views of Aleš Ušeničnik and Izidor Cankar on the developments in Slovene literature are vitally related to their understanding of culture. Ušeničnik's conception views culture as a transcendental relationship with the absolute, therefore the culture is autonomous in individual areas, but as a whole it is striving for a supernatural goal. At the top of all culture is ethical and religious culture. For literature this means that it is entitled to artistic freedom, but under the authority of ethical law, since ethical values are above the aesthetic ones. Izidor Cankar in principle agreed with this. However, in his understanding of culture there is an inner tension: on one hand he considered art the pinnacle of culture, which is an elitist position that requires untouchable artistic freedom. On the other hand he accepted without reservation a hierarchy of values in which the ethical is above the aesthetical. He was trying to solve this conflict with the position that pedagogical and moral judgements are necessary, but they are not aesthetical, they do not concern a literary work as a work of art. In his view the essence of a literary work is in its form, which is morally neutral.

The polemic between Ušeničnik and Cankar on *Dom in svet*, which Cankar edited from 1914 to 1918, concerns the very problem of pedagogical appropriateness of literary works, since the majority of the journal's subscribers were high-school students. For reasons of moral caution Ušeničnik was very reserved towards the change with which Cankar transformed *Dom in svet* into entirely literary or, rather, artistic journal. The polemic showed

that Izidor Cankar and Aleš Ušeničnik agreed on basic issues concerning the supremacy of ethical law over art. The difference in their statements concerns mostly their different opinions of the circumstances in which the Slovene literature and the journal *Dom in svet* existed in 1916. This difference originates from their different understanding of culture.

KONEKTORJI V SLOVNIČNEM OPISU ZNANSTVENEGA BESEDILA

Konektorji v besedilu povezujejo besedilne enote različnega obsega, vzpostavljajo medstavčna in medpovedna razmerja ali razmerja med delom besedila in njegovim nadaljevanjem. V znanstvenem besedilu so opazovani glede na vlogo v površinski besedilni gradnji in organizaciji besedilnega pomena. Konektorske zveze pa so razčlenjene tudi glede na možnost nadaljnje izpeljave besedila. Besediloslovni vidik je izhodiščni tudi pri uvrščanju konektorskih sredstev v različne oblikoslovno-skladenjske kategorije.

In the text, connectors connect textual segments of various length and they establish correlations between clauses and sentences or between a section of the text and its continuation. They are examined here in a scientific text with respect to their role in the surface construction of the text and in the organization of textual meaning. Moreover, connector correlations are analyzed with respect to the possibility of further development of the text. Classification of the connectors into various morphological-syntactic categories is based on the textological point of view as well.

1 Uvod¹

Besediloslovne raziskave so bile v svojih začetkih vezane na razčlenjevanje besedila predvsem glede na njegovo površinsko organizacijo (kohezijo), seveda ob nenehnem upoštevanju tudi besedilnega pomena (koherence), s preusmeritvijo raziskovanja v predvsem besedilni pomen in s tem v višje pomenske besedilne enote, t. i. besedilne sekvence, pa so prišla v ospredje tudi vprašanja povezovanja posameznih propozicijskih enot, na površini stavkov z referenčnim pomenom² (Dijk 1977a: 11).

1.1 Skupino tipičnih izrazov različnih skladenjskih oz. oblikoslovnih kategorij, ki v besedilu izražajo medstavčna in medpovedna razmerja ali razmerja med delom besedila in njegovim nadaljevanjem, imenujemo konektorji (Dijk 1977a: 14).³ Znotraj izhodiščne množice se ločujejo posamezne podmnožice konektorjev glede na svoje oblikoslovno-skladenjske kategorije in z vidika vloge pri gradnji besedila; kot jedrna se izloči skupina, ki je glede na vlogo prvotno vezniška. Tako se z besedilnega vidika glede na površinsko besedilno organizacijo in organizacijo besedilnega pomena pravzaprav le nadgrajuje funkcijskoskladenjski kriterij.

¹ Članek je prirejen del magistrske naloge *Besediloslovni vidiki slovenskega znanstvenega besedila*, Ljubljana, 1998, mentorica prof. dr. Ada Vidovič Muha.

² V okviru strukturne definicije stavka je definicija prekrivna z uveljavljeno strukturno definicijo v slovenski slovnici, v okviru pomenske pa je stavek temeljna prvina višje besedilne enote, besedilne sekvence (prim. Vidovič Muha 1993: 502), tako bi v tem primeru lahko govorili o stavku z referenčnim pomenom.

³ Manjši del konektorjev lahko vzpostavlja relacije tudi v okviru zložene besedne zveze. To velja za jedrno množico konektorjev – veznike (Dijk 1977a: 16), vendar v omejenem obsegu, saj ti izražajo v glavnem priredno, redkeje tudi podredno razmerje med deli prostega stavka (Toporišič 1984: 362).

1.2 S pomenskega vidika lahko delimo konektorske zveze na neopomenjevalne in opomenjevalne: prve povezujejo stavke le na ravni površinske besedilne organizacije – konektor v tem primeru ne vnaša novih pomenskih enot; glede na besedilno funkcijo so te zveze veliko bližje samo kohezivnim besedilnim elementom (Velčič 1997: 39) kot opomenjevalne konektorske zveze, ki s konektorjem vnašajo tudi pomenska razmerja med povezane dele besedila. – Glede na prisotnost oz. odsotnost konektorja pa je smiselno ločiti implicitno, samo funkcijsko koneksijo,⁴ od eksplicitne.

Ker gre pri opomenjevalnih konektorskih zvezah za zagotavljanje besedilne koherence (Dik 1997: 440), se postavlja vprašanje, kdaj površinsko konektorsko povezani deli besedila niso sprejemljivi oz. postanejo nekoherentni. Oglejmo si nekatere van Dijkove primere (1977b: 46, 47):

- [1] Peter je samski, torej še ni poročen.
- [2] Peter je samski, torej hodi vsak dan z drugo.
- [3] Peter je samski, torej kupuje veliko knjig.
- [4] Peter je samski, torej Tine še ni poročen.

Vprašanje koherentnosti s pojasnjevalnim konektorjem moramo postaviti v razmerje ene propozicije do druge. Z vidika koherentnosti se primer [1] ne zdi posebej zanimiv, saj vsebuje v prvem delu element, ki se mu v drugem delu le pripiše sopomenko;⁵ tako je koherentnost takega besedila nedvoumna. Predvsem v razmerju do primera [4] lahko ugotovimo, da je eden od kriterijev koherentnosti pojavljanje istih oz. drugih udeležencev (Dijk 1977b: 47). V primerih [2] in [3] je koherentnost besedila odvisna od povedja, *biti samski – hoditi z*, *biti samski – kupovati*; v teh dveh primerih je trditev v prvem delu vzrok za dejanje v drugem, v primeru [2], *biti samski – hoditi z*, je v razmerju do primera [3], *biti samski – kupovati*, dejanje v drugem delu veliko bolj predvidljivo. V primeru [4] pa iz stanja udeleženca 1 sklepamo na stanje udeleženca 2. Ker sta udeleženca lastnoimenska, torej z vidika pomena nepredvidljiva, so v veliki meri nepredvidljiva tudi razmerja, lastnosti in dejanja v zvezi z njima.

Opazovanje koherentnosti besedil v okviru koneksije je torej vedno odvisno od sestave delov besedila, ki ju konektor povezuje, in tipa konektorskega razmerja; vprašanje besedilne koherence se tako nadgrajuje z vprašanjem povezave posameznih delov besedila v višje besedilne enote.⁶

⁴ Koneksija na površini torej ni nujno izražena s konektorjem; odsotnost tovrstne površinske povezave omenja tudi Slovenska slovnica (1984, dalje SS), v primeru, ko je razmerje med deloma vezniške zveze podano že z vsebino njenih sestavin, npr. *Ne hodi po progi, / je nevarno* ('ker je nevarno' ali 'zakaj nevarno je') (Toporišič 1984: 369). – Primer v SS je (lahko) primer zaključenega besedila, pomen medsebojnega razmerja pa ne zapolnjujemo zgolj glede na vsebino obeh delov besedila, ampak tudi glede na splošno vedenje; dodatno je lahko podkrepjen z okoliščinami pojavitve besedila, npr. ob progi kot opozorilo; v besedilu pa seveda tudi sobesedilo signalizira možnost zapolnitve praznega konektorskega mesta.

⁵ Prim. 1. pomen gesla *samski* v SSKJ: *ki ni poročen*.

⁶ V članku se pri razčlenjevanju omejujemo na tradicionalni besediloslovni pristop, na opazovanje funkcije konektorjev v linearni izpeljavi besedila; pragmatičnojezikoslovni pristop opazuje konektorje v okviru govornih dejanj, predvsem gleda na funkcijo posameznega govornega dejanja (Schlamberger

2 Oblikoslovno-skladenjska tipologija konektorjev

Konektorji, kot je bilo rečeno, sodijo v različne oblikoslovno-skladenjske kategorije. Posamezne podskupine se v tem okviru oblikujejo predvsem glede na zagotavljanje kohezije in različnih tipov kohezivnih vezi ter vzpostavljanje pomenskih razmerij v konektorski zvezi.

2.1 Posebno množico tvorijo relativni konektorji, ki zapolnjujejo mesto v dvostavčnih zgradbah ob nadrejenem stavku s prilastkovim odvisnikom. Gre za poseben tip odvisnika, ki razvija imensko zvezo.⁷ Poleg nujnega pojavljanja odvisnega stavka lahko to zgradbo še natančneje opišemo.

(a) Ker je to dvostavčna zgradba s prilastkovim odvisnikom, se predpostavlja, da nadrejeni stavek vsebuje jezikovni element, odnosnico, na katero se prilastkov odvisnik nanaša (Kodrić 1996: 20). Sama odnosnica pa označuje jezikovno enoto, na katero se bo nanašala neka druga jezikovna enota. Ker je stava prilastkovega odvisnika vezana na položaj za odnosnico, pričakujemo v zgradbi anaforično nanašanje, v okviru oziralnih konektorjev vsebovano v samem konektoru [5], v primeru konektorja *ki* v imenovalniku glagolskokončniško [6], v neimenovalniškem sklonu pa zaimensko [7].

[5] Toda obstaja pot, po kateri problem nelinearnega programa prevedemo v problem reševanja sistema enačb in neenačb. [CEDILNIK]

[6] Očitno je vsaka linearna transformacija prostora $\mathbb{R}^{2n}$, ki je 0 porojena iz kake matrike $A \in Sp(n, \mathbb{R})$, simplektomorfizem $\mathbb{R}^{2n}$. [ČERNE]

[7] Izrek, ki smo ga pravkar zapisali, je leta 1965 dokazal I. N. Horstein./ [VUKMAN1]

(b) Prilastkov odvisnik vedno vsebuje relativni konektor.⁸ S tega vidika je prav ta tip dvostavčne zgradbe poseben, saj ne dovoljuje praznega konektorskega mesta.⁹

Jedrni del relativnih konektorjev oblikujejo oziralni konektorji, kar je glede na (a) pričakovano, saj prav ti kot relativni konektorji poleg konektorske združujejo tudi kohezivno funkcijo, v tem primeru anaforično. Oziralni relativni konektorji so tudi v SS obravnavani kot posebna skupina v okviru vezniške besede in se od navadnih ločijo po tem, da se v primeru, če so pridevniški ali samostalniški, sklanjajo, so samo medstavčni in so v odvisniku hkrati njegov stavčni člen (Toporišič 1984: 367). Prav obvezna vezanost oziralnega stavka na nadrejenega, v funkciji natančnega določanja, s posebnimi povezovalnimi sredstvi in postopki (Velčič 1987: 38–39) z besedilnega vidika upravičuje posebno obravnavo tovrstnih konektorjev.

Brezar 1998: 195, 197).

⁷ V besediloslovnih razpravah, izhajajoč iz propozicijskih k višjim besedilnim enotam, se konektorjev ne ločuje glede na njihovo medstavčno, medpovedno ali medbesedilnosekvenčno povezovanje (Beaugrande/Dressler 1992; Dijk 1977a, 1977b). Drugače je pri besedilnoskladenjskih analizah; tu se lahko ločuje medstavčno (strukturno) povezovanje, ki ga zagotavljajo t. i. junktorji, npr. *Sonce sije, a veter piha*, od medpovednega, kjer se kot povezovalci pojavljajo konektorji, npr. *Sonce sije. A veter piha* (Hrbáček 1994: 55).

⁸ V ta okvir pri tem ne uvrščamo pristavkov in dostavkov, ki so po funkciji blizu prilastkovemu odvisniku, vendar niso stavčno izraženi.

⁹ To ne velja npr. za angleški in ruski jezik (Kodrić 1996: 34).

Poleg oziralnikov se lahko v funkciji relativnega konektorja, torej kot jezikovna sredstva uvajanja prilastkovega odvisnika, pojavljajo še »*da*, vprašalni *ali* (pogovorno tudi *če*), vprašalni zaimki, oziralni zaimki in vezniki *ko*, *kot*, *kakor*« (Toporišič 1984: 516). V tem okviru je zanimiv veznik *da*. Večina vezniških konektorjev namreč vzpostavlja opomenjevalni medstavčni odnos, njihova pojavitev je tako pomensko odločevalna. Tu je veznik *da* izjema, saj v nekaterih primerih ne opomenja medstavčnega odnosa, ampak le stavčno razvija imensko zvezo [8].

[8] Izberimo tak $\alpha \in \mathcal{L}$ **da** velja $\alpha > n$ za vsak $n \in \mathbb{N}$. [LAVRIČ2]

V okviru oziralnih konektorjev je potrebno izločiti konektor *ki*. SS ga obravnava kot oziralni zaimek med vezniško besedo (Toporišič 1984: 367), in sicer med enodelnimi vezniki,¹⁰ pri istem avtorju pa se kasneje definira kot »nekak veznik (oz. prestavljavec) neoziralnih stavkov v oziralne« (Toporišič 1992: 171). Izločitev konektorja *ki* je besedilno utemeljena z obvezno vzpostavitvijo kohezivne vezi v imenovalniku glagolskokončniške anafore oz. z uporabo anaforičnega zaimka v neimenovalniškem sklonu (Pogorelec 1991/92: 1)¹¹ ter potencialno izraženostjo zaimka *tisti* v kataforični funkciji. Pri drugih oziralnih konektorjih se *tisti* v kataforični funkciji pojavlja v zakriti obliki, npr. *kdor* $\leftarrow$ *tisti*, *ki*; *kar* $\leftarrow$ *tisto*, *ki* (Vidovič Muha 1996a: 119). – Tako je prav tovrstni tip konektorjev *tisti*, ki ima poudarjeno kohezivno funkcijo (Velčič 1987: 39), saj poleg konektorske združuje tudi dvakratno kohezivno funkcijo, tako (potencialno) kataforično kot obvezno anaforično.

(c) Odnosnica in relativni konektor sta načeloma v stičnem položaju (Kodrić 1996: 21).

2.2 Jedrno množico oblikujejo vezniški konektorji. Ti za razliko od oziralnih vzpostavljajo opomenjevalna medstavčna razmerja; v besedilu se namreč obnašajo kakovostno drugače kot relativni, saj poleg funkcije doseganja besedilnosti na površini vedno vzpostavljajo tudi tip pomenskega oz. logičnega odnosa medsebojno povezanih besedilnih zgradb (Velčič 1987: 40). Vezniške konektorje tudi nebesedilne slovnice natančno popisujejo, v osnovi kot jedro slovnične besedne vrste glede na tip razmerja, ki ga vzpostavljajo (priredje, podredje), znotraj tega pa predvsem glede na njihov pomen.

Med vezniškimi konektorji so z besedilnega vidika zanimivi sestavljeni enodelni vezniki iz predloga, kazalnega zaimka in »pravega« veznika kot tista frazeologizirana konektorska sredstva, ki s kazalnim zaimkom eksplicitno izkazujejo tudi (potencialno) kohezivno vez, torej združujejo kohezivno in konektorsko funkcijo, kot je to pri primerih iz SS (Toporišič 1984: 364):

[9] Kljub *temu* **da** je *nenehno* spal, / je komaj izhajal.

[10] S *tem*, **da** *si* len, / škoduješ sebi in drugim.

¹⁰ *Ki* je veznik pri Pogorelec (1991/92: 1–2).

¹¹ V imenovalniku ostaja prazen, kohezivna vez pa je vzpostavljena z morfemi glagolskega ujemanja (Pogorelec 1991/92: 1).

Le kataforično funkcijo kazalnega zaimka kot dela sestavljenega enodelnega veznika dokazuje tudi pretvorba, ki lahko zaimek v celoti nadomesti, npr. *Kjub ne-nehnemu spanju je komaj izhajal; Z lenobo škoduje sebi in drugim.*

Posebni problem je v tem okviru razmejitev vezniških, prislovnih in členkovnih konektorjev, ki se v okviru slovenske slovnice (Toporišič 1984: 362–368) glede na funkcijskoskladenjski vidik pojavljajo tudi v okviru vezniške besede. Tu bomo skušali delitev v nadaljevanju izpeljati glede na besedilno vlogo.

2.3 S funkcijskega vidika so vezniškim blizu prislovni konektorji, vendar v govorni verigi za prislovnim konektorjem običajno sledi kratka pavza, z vidika pomena v besedilu pa velja, da lahko implicirajo besedno zvezo s pomenom posameznega prislova (Velčič 1987: 41). Hkrati pa prislovni konektorji vedno vzpostavljajo tudi kohezivne vezi. Na prvi dve posebnosti nekaterih jezikovnih sredstev v okviru vezniške besede opozori tudi Toporišič pri enobesednih veznikih s t. i. soodnosno besedo [11] in pri sestavljenih enodelnih veznikih [12], [13] (1984: 362, 364):

[11] Telefoniral je *zato*, / da ne bi bil v strahu zanj.

[12] Jaz ga imam rada, / *zato* ker je smešen.

[13] Utihnil je *zató*, / ker je bil – mrtev.

Glede na SS je v primeru [11] t. i. soodnosna beseda prislov *zato*, veznik pa *le da* (Toporišič 1984: 362), v primerih [12] in [13] pa je vezniško sredstvo iz prislova in veznika sestavljeni veznik *zato ker*, ki pa je v primeru [13] zamenljiv z *iz tega razloga* ali *zaradi tega* (1984: 364).¹²

Tako možnost zamenjave kot tudi naglašenost in pavza v govorni verigi nakazujejo, da je tudi v primeru [13] konektorsko sredstvo sestavljeno iz konektorjev dveh različnih razredov, podobno kot v [11]: prislovnega konektorja *zato* (*zaradi tega*)¹³ in vezniškega *ker* oz. *da*. Tudi s funkcijskoskladenjskega vidika gre v primeru [12] za prislov *zato* v vezniški funkciji, z besedilnega vidika pa ohranja kohezivno funkcijo in tako tudi sodi v okvir prislovnih konektorjev. Prislovni konektorji vnašajo v besedilo pomenski element, ki je lahko besednozvezno implicitni ali eksplicitni, v drugem primeru imamo opraviti s frazeologiziranim prislovnim konektorjem, npr. *tako – na ta način*.

Pri frazeologiziranih prislovnih konektorjih se pojavlja kazalni zaimek, tako da tudi ti združujejo konektorsko in kohezivno funkcijo; eksplicitno pri prislovnih frazeoloških zvezah, npr. *zaradi tega*, *na ta način*. Podobno lahko o eksplicitnih oz. implicitnih kohezivnih elementih govorimo tudi v primeru prislovnih konektorjev, nastalih po sklapljanju, npr. *med tem – medtem*, *po tem – potem*, *pred tem – predtem*, v zadnjem primeru sopomensko tudi *preden*.¹⁴

¹² Soodnosna beseda je ponavadi kazalni zaimek ali prislov (Toporišič 1984: 362). Vse kaže, da soodnosno besedo definirajo prav zaimki s potencialno kataforično ali anaforično funkcijo.

¹³ Prislovni konektorji v enem leksemu združujejo konektorsko in kohezivno funkcijo; tako je pravzaprav neustrezno pripisati le delu leksema vzpostavitev kohezivne vezi, kot bi se to lahko razumelo iz zgornjega primera.

¹⁴ Ločevanje prislovnih konektorjev od vezniških je posredno izpeljano tudi v SSKJ, kjer se z vidika

Ločitev vezniških in prislovnih konektorjev je besedilno in pomensko utemeljena; na nujnost vsaj delno drugačne predstavitve prislovnih konektorjev kaže tudi opis v SS (Toporišič 1984: 368), ki prislovov na začetku drugega enakovrednega stavka nima za veznike, tako da ti stavki ostajajo medsebojno nepovezani oz. se za njih predpostavlja povezanost z vezalnimi vezniki (1984: 368) [14].

[14] V nedeljo smo bili na razstavi, / (in) nato smo šli še na grad.¹⁵

Predpostavka vezalnega veznika v tem primeru ni nujna, saj že prislovni konektor opravlja povezovalno funkcijo, vzpostavi torej anaforično navezavo: *nato* – v nedeljo smo bili na razstavi, podobno npr. tudi s konektorjem *potem*. Na nepotrebnost dodatnega konektorja pa eksplicitno kaže tudi možnost vzpostavitve tovrstnega razmerja s konektorjem *nakar*, ki ima v podstavi izvorno relativni *kar*.

Sosledno povezavo konektor *nato* vzpostavlja v besedilu tudi v povezavi s prislovom *najprej*, skupaj zagotavljata čvrsto povezavo sosledja dogodkov [15].

[15] **Najprej** bomo privzeli, da je $G1 = G2$ aditivna grupa realnih števil. **Nato** pa bomo obravnavali še primer, ko je $G1 = G2$ multiplikativna grupa pozitivnih realnih števil. [ŠEMRL]

2.4 Z vidika impliciranosti navezovalne funkcije so prislovnim konektorjem blizu členkovni,¹⁶ vendar je navezovalna funkcija pri členkih s povezovalno funkcijo¹⁷ veliko manj predvidljiva kot pri prislovi; podobno kot prislovni tudi členkovni konektorji razvrstitveno niso vezani, ne pojavljajo se nujno na prvotnem konektorskem mestu. Za členke Toporišič pravi, da se nekateri po vlogi približujejo veznikom, drugi prislovom (1984: 384), vendar bi glede na predstavljene kriterije vsi s predvidljivimi navezovalnimi sestavinami sodili med prislovne, npr. *potem*. Členkovna skupina bi bila tako definirana prav (a) z razvrstitvijo – nestabilni konektorski položaj – (b) z odsotnostjo kohezivne vezi in (c) z modifikacijo dela besedila, ob katerega se razvrščajo.

Poseben problem pri členkovnih konektorjih so tisti, ki so izrazno prekrivni z vezniki, npr. *namreč*, *torej*; *sicer*, *saj* (Toporišič 1984: 369–370, 384–385). Vsi z nestabilno pojavitvijo in – neglede na položaj – vzpostavljanjem enakega pomenkega razmerja v konektorski zvezi bi tako sodili med členkovne, npr. *namreč*, *torej*.¹⁸

funkcije v okviru prislovov, ki so lahko tudi v konektorski funkciji, pojavlja slovnično kvalifikatorsko pojasnilo v *vezniški rabi*, npr. *zato*, *zatorej*, *tako*, *tedaj*.

¹⁵ Prislov *nato* je konektor časovnega sosledja dogodkov tudi pri Korošcu (1986: 50).

¹⁶ Na besedilno vlogo členkov opozarja tudi Korošec, vendar z vidika pomenske interpretacije členka glede na stavek, besedilo ali zunajbesedilne okoliščine (Korošec 1981: 179–181).

¹⁷ Povezovalno funkcijo imajo členki, ki vzpostavljajo zvezo z besedilom in zunajbesedilnimi okoliščinami, seveda pa členki lahko le modificirajo pomene posameznih leksemov.

¹⁸ SSKJ *sicer* členke v glavnem označuje kot prislove, oznaka za členek se pojavlja le v geslih *bi*, *bodi*, *ga*, *koli*, *le*, *naj* in *si*. Členki z enako izrazno podobo, kot jo imajo vezniki, se v SSKJ *sicer* z neustrezno besednovrstno oznako navajajo tudi kot samostojna gesla, torej jih Slovar obravnava kot homonime: *Pozni smo, torej gremo čimprej dalje* : *Nismo jim pomagali. Vsega smo torej sami krivi*. V okviru besedilnega povezovanja 'za izražanje vzročno-sklepalnega razmerja' (SSKJ) je delitev vezana prav na razvrstitev. Tudi glede na predstavitev prislovnih in nekaterih členkovnih konektorjev se zdi, da bi bilo tudi v tem primeru za prekrivno razlago bolj smiselno uporabiti slovnično kvalifikatorsko pojasnilo v *vezniški rabi*, kot je to v primeru konektorja *namreč*.

3 Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila

Razčlenitev znanstvenih besedil je zajela prodročje matematike. Za matematiko naj bi veljalo, da je posebna metoda mišljenja, ki zunaj svojega področja sicer nujno ne pripelje do končnih rešitev, vendar pomaga k hitrejšemu reševanju problemov v znanosti (Marcus 1974: 17–18). Matematični jezik se nam kaže kot opis procesa modeliranja, v veliki meri formaliziranega (Marcus 1974: 18). Tako lahko prav skozi matematični jezik opazujemo procese izpeljevanja eksaktnih metod in jasnega nedvoumnega znanstvenega izraza. Natančno določen in natančno izpeljan metodološki pristop je temelj vsakega znanstvenega teorijskega jezika,¹⁹ zato je približevanje znanstvenega jezika jeziku matematike težnja znanstvenega jezika sploh.²⁰

Na posebnost matematike lahko opozorimo tudi na ravni slovarja, tistega dela jezikovnega (pod)sistema, ki v veliki meri definira znanstveni jezik in tudi znanstveni jezik posamezne stroke. Že od antike dalje se poudarja, da je bistvo matematike prav v jasno definiranih pojmi²¹ (Priatelj 1996: 8) in tako je tudi na tem področju matematika lahko prototip znanstvenega jezika. Prav natančno definiranje svojega pojmovnega polja v razmerju do pojmovnega polja druge stroke in natančno definiranje samih pojmov znotraj njega je temelj znanstvenega jezika določene stroke;²² in tudi tu se prav matematika pojavlja kot neke vrste prototip.

Matematični jezik se nam tako kaže kot sredstvo za doseganje enoumosti izražanja, kot povsem neinterpretiran formalni jezik (Ule 1992: 233–234); jezik na teoretičnih modelih temelječih znanosti pa tako kot jezik, ki teži k matematiziranju.

3.1 Za razčlenitev je bilo zbrano gradivo iz revije *Obzornik za matematiko in fiziko*, in sicer članki s področja matematike enega letnika (glej seznam gradiva).

3.2 V okviru razčlenitve konektorskih zvez nas bodo v nadaljevanju zanimale tiste, ki so bile v zbranem gradivu najpogostnejše. Med neopomenjevalnimi daleč najpogostejše s konektorjema *ki* in *da*, med pomenskimi medstavčnimi povezavami pa pogojne, vzročne, pojasnjevalne, sklepalne in protivne (navedene so po pogostnosti);²³ iz besedilne analize so bile glede na pogostnost izpuščene vezalne.

¹⁹ Teorijski jezik – jezik v okviru teorije pri znanostih, ki temeljijo na teoretičnih izhodiščih in imajo izdelan metodološki aparat – lahko predpostavimo tako v okviru empiričnih kot tudi neempiričnih znanosti (prim. shemo pri A. Uletu (1992: 15)), najenovitejšo podobo pa lahko pričakujemo pri visoko teoretsko strukturiranih neempiričnih znanostih; sem po A. Uletu sodi poleg logike prav matematika (1992: 15).

²⁰ Za naravoslovne (eksaktne) znanosti tudi A. Ule trdi, da so vzor znanstvenosti sploh (Ule 1992: 14).

²¹ Pojem oziroma koncept v pomenu še ne izbranih in hierarhiziranih pomenskih lastnosti.

²² Matematika se tudi v okviru terminologije v razmerju do terminologije drugih naravoslovnih strok kaže kot neke vrste univerzalna pomožna veda – na podlagi gradiva SSKJ namreč ugotavljamo, da se iz prvotno matematičnih pomenov leksema razvijajo dodatni pomeni, vezani na naravoslovno področje, največkrat fiziko in kemijo (Gorjanc 1995/96: 271).

²³ Kot za znanstveno besedilo relevantni se navajajo prav protivni, pojasnjevalni, sklepalni in vzročnostni konektorji (Velčič 1987: 55), vsi ti naj bi bili relevantni tudi za t. i. argumentacijski diskurz.

3.2.1 V neopomenjevalnih konektorskih zvezah konektor v besedilo ne vnaša dodatnega pomena; njegova funkcija je tako veliko bližje funkciji, ki jo imajo slovnični kohezivni besedilotvorni elementi.

3.2.1.1 Poleg že nakazane besedilne problematike oziralskih konektorjev in še posebej konektorja *ki* je z besedilnega vidika potrebno opozoriti še na različnost prilastkovega odvisnika glede pomenskega določanja jezikovnega izraza, ki se pojavlja kot odnosnica. Kot je bilo že rečeno, se uvršča prilastkov odvisnik v okvir imenske zveze; glede na določanje obsega njenega referenta pa lahko govorimo o prilastkovem odvisniku, ki zožuje njegov obseg [16], [17] ali pa nanj ne vpliva (Kodrić 1996: 25–26) [18].

[16] Nadaljevali bomo z rezultatom, ki ga je leta 1957 dokazal E. Posner. [VUKMAN1]

[17] Dokazali bomo, da je odgovor na vprašanje, ki smo si ga pravkar zastavili, pozitiven v poljubnem obsegu./ [VUKMAN1]

[18] Krivulja (5) je očitno simetrična glede na abscisno os, ki jo seče v eni ali treh točkah./ [VIDAV]

Prilastkov odvisnik skupaj z jezikovnim izrazom kot odnosnico v primerih [16] in [17] tvori celovito enoto (Kodrić 1996: 27), kar dokazuje tudi možnost pretvorbe odvisnika v določilo imenske zveze, npr. *Nadaljevali bomo z leta 1957 dokazanim rezultatom E. Posnerja; Dokazali bomo, da je odgovor na pravkar zastavljeno vprašanje pozitiven v poljubnem obsegu./*

Pri prvem tipu prilastkovega odvisnika imamo v izhodišču besedilno prvino, ki jo šele prilastkov odvisnik natančno določi; pri drugem pa je v izhodišču določna besedilna prvina, prilastkov odvisnik prinaša le dodatno informacijo o njej (Kodrić 1996: 27–28). Tovrstna stavčna zgradba vedno omogoča tudi pretvorbo v priredno zvezo ali samostojni stavek, kar nakazuje le formalni status odvisnega stavka v tem primeru (Kodrić 1996: 28); tako v primeru [18]: *Krivulja (5) je očitno simetrična glede na abscisno os. Seče jo v eni ali treh točkah.*

Glede na tip prilastkovega odvisnika se izpeljuje tudi besedilo. Pri prvem tipu je določujoči del vezan na določenega, temu tako tudi vsebinsko podrejen, z njim tvori celoto in tako ne more izpeljevati nadaljnjega besedila. Pri drugem pa je, kot smo videli, le formalno odvisni, vsebinsko pa z vidika razvoja besedila lahko nadrejeni, saj izpeljuje tudi njegov nadaljnji potek²⁴ [19].

²⁴ V angleškem jezikoslovju je ustaljeno ločevanje med t. i. restriktivnimi in nerestriktivnimi relativnimi stavki, slednji imajo podobno vlogo kot priredna zveza stavkov (Quirk 1993: 1257–1260). V slovenističnem jezikoslovju pa se je ustalilo mnenje, da so prilastkovi odvisniki namesto neodvisnega stavka napačni oziroma vsaj stilno drugačni, npr. *Za njima je prihitel stražnik, ki ju je vprašal, kaj nosita* (Toporišič 1984: 517), vendar brez navajanja vzroka za nenormativnost tovrstnih odvisnikov. – Prilastkov odvisnik, ki vsebinsko razvija nadaljnji besedilni potek, je kot popolnoma neustreznega označil že A. Sovre (1939). V osnovi je razdelil prilastkove odvisnike na prave in neprave; pravi so le tisti, ki razvijajo imensko zvezo kot stavčno razviti prilastki (1939: 91–92), vsi ostali so nepravi in kljub izjemni pogostnosti v slovenskem jeziku označeni kot nenormativni. Vzrok za nenormativnost pa naj bi bila sporočilna dvoumnost (1939: 88). – Dejansko je v okviru prilastkovih odvisnikov potrebno ločevati njihovo besedilno dvofunkcijskost; popolnoma neustrezno bi bilo namreč izločiti eno funkcijo, tj. funkcijo besedilne izpeljave.

[19] Krivulja (5) je očitno simetrična glede na abscisno os, ki jo seče v eni ali treh točkah; to je odvisno od tega, ali je le ena ničla polinoma na desni realna ali so realne vse tri. [VIDAV]

Prilastkov odvisnik se z vidika razvoja besedila kaže enkrat kot podrejeni, ko izpeljuje nadaljnji besedilni potek pa kot nadrejeni del zgradbe. Skladenjsko razmerje podrednosti z vidika razvoja besedila tako ne pomeni hierarhično podrejene besedilne zgradbe.²⁵

3.2.1.2 Kot smo že opozorili, je v okviru vezniških konektorjev, ki vzpostavljajo opomenjevalne konektorske zveze, posebnost vezniški *da*. Ta se tudi s funkcijsko-skladenjskega vidika ločuje od drugih, saj (a) lahko stavčno razvija imensko zvezo, (b) je stavčno razviti osebek v osnovnem stavčnem vzorcu, (c) uvaja stavčno razvite drugostopenjske stavčne člene, in sicer tako predmetne kot prislovnodoločilne.

Konektor *da* se lahko pojavlja tudi na mestu oziralnih konektorjev v primeru, ko razvija imensko zvezo. Za razliko od oziralnih konektorjev se pri konektorju *da* v odvisnem stavku ne pojavi anaforični besedilni element [20], [21].

[20] Izberimo tak $\alpha \in \mathcal{L}$ **da** velja $\alpha > n$ za vsak $n \in \mathbb{N}$. [LAVRIČ2]

[21] V začetku aprila se je razširila vest, **da** je N. Elkies našel rešitve enačbe (1) v celih od nič različnih številih./ [VIDAV]

Stavčno razvit predmet je drugi tip konektorskih zvez z *da* [22].

[22] Dokažimo, **da** je kvadrat vsakega elementa linearno urejenega kolobarja K pozitiven. [LAVRIČ1]

Ob konektorski zvezi z *da*, ko ta uvaja stavčno razvita prislovna določila, pa se ob vezniškem *da* eksplicitno [23] ali implicitno [24] v besedilu pojavlja tudi prislovni konektor.

[23] /L/ahko obseg $\mathcal{O}$ na en sam način uredimo **tako**, **da** postane urejen obseg./ [LAVRIČ2]

[24] Pojem simplektično je v matematiko vpeljal Herman Weyl /.../, **da** bi z grškim izrazom nadomestil latinski koren pojma kompleksno./ [ČERNE]

Prav različnost prislovnega konektorja ob vezniškem *da* razločuje pomen; v primeru [23] *tako*, *da* se posledica ločuje od namere v primeru [24], kjer se ob *da* implicira *zato*.

Tako se v osnovi z besedilnega vidika glede na pomen zdi smiselno ločevati med dvema popolnoma različnima konektorjema *da* s prekrivno izrazno podobo: tistega, ki z razvijanjem imenske zveze vzpostavlja neopomenjevalne konektorske zveze [20], [21], in konektor *da*, ki zapolnjuje stavčno razvite stavčne člene [22] in [23], [24], tudi znotraj slednjega pa z zavedanjem različnosti njegovih funkcij. Razlog za pogostnost konektorskih zvez s konektorjem *da* gre iskati prav v tem, torej v različnosti njegovih besedilnih funkcij.

²⁵ Tako se v nekaterih besedilnih analizah v okviru konektorskih zvez, izhajajoč iz gradnje besedila od propozicijskih struktur k besedilnim sekvencam in končno do celotnega besedila, ne ločuje med skladenjsko prirednimi in podrednimi odnosi (Velčič 1987: 111). Nedoslednost z vidika skladnje se v tem primeru kaže kot doslednost z vidika besedilne analize (1987: 111–112).

3.2.2 S problematiko konektorja *da* smo vstopili v polje pomenske interpretacije konektorskih zvez, v okvir tistih, kjer se med stavkoma, ki jih konektor povezuje, vzpostavljajo pomenska oz. logična razmerja.

3.2.2.1 Pogojne konektorske zveze so v matematičnem besedilu med pomen-skimi najpogostnejše. Najvišjo pogostnost pogojnih lahko pripišemo načinu gradnje matematičnega besedila; ta imajo namreč za izhodišče sistem aksiomov, saj matematiko zanimajo lastnosti elementov in razmerja med njimi; iz lastnosti in razmerij, postuliranih v aksiomih, pa se izvajajo nove lastnosti in razmerja. Moderna matematična raziskava tako teče po ustaljeni shemi: če veljajo za katerekoli elemente lastnosti in razmerja, ki ustrezajo pogojem, opisanim v aksiomih, potem veljajo za te elemente tudi druge lastnosti in razmerja, ki ustrezajo drugim pogojem (Priatelj 1996: 11). Izhajajoč iz tako postavljenega besedilnega izhodišča je nadaljnja gradnja besedila tudi glede izbire pogojnih konektorjev velikokrat vplivana prav z njim [25].

[25] Naj bo M dana neprazna množica. Binarna relacija $\leq$ (manjši ali enak) na M je *relacija delne urejenosti*, **kadar** je *refleksivna* ($a \leq a$ za vsak $a \in M$), *antisimetrična* (iz ($a \leq b$ in $b \leq a$) sledi $a = b$) in *tranzitivna* (iz ($a \leq b$ in $b \leq c$) sledi $a \leq c$). **Kadar** je na M dana relacija delne urejenosti $\leq$, imenujemo par $(M, \leq)$ *delno urejena množica*.

Če velja $a \leq b$ in $a \neq b$, pišemo $a < b$, zapis $a \geq b$ pomeni $b \leq a$, $a > b$ pa $b < a$. Elementa $a, b \in M$ sta primerljiva, **kadar** velja bodisi $a \leq b$ bodisi $b \leq a$. Naj bo $(M, \leq)$ delno urejena množica. Če sta poljubna elementa množice M primerljiva, je $(M, \leq)$ *linearno urejena množica*, če pa za vsak par $a, b \in M$ obstajata v M elementa

$$a \vee b = \sup\{a, b\}, a \wedge b = \inf\{a, b\},$$

imenujemo par $(M, \leq)$ *mreža*. [LAVRIČ1]

Iz primera [25] je razvidno, da se uporabljata vezniška konektorja *če* in *kadar*. SS med podrednimi vezniki v pogojnem odvisniku veznika *kadar* posebej ne navaja (Toporišič 1984: 371, 382, 515), vendar opozarja, da so pogojni odvisniki včasih zelo blizu časovnim, v tem primeru pa navaja zgled z veznikoma *če* in *kadar*: *Če/Kadar mačke ni doma, miši plešejo* (515). V matematičnem besedilu se prav *če* in *kadar* v pogojnem odvisniku uporabljata variantno, vendar je *če* po pomenu bližje pogoju glede na okoliščine, *kadar* pa pogoju glede na čas.

Že iz izhodne situacije, kot jo navaja Priatelj (1996: 11), je tudi razvidno, da se poleg veznika *če* kot konektorsko sredstvo pojavlja prislovni *potem*, ki je seveda tudi kohezivni besedilni element [26].

[26] Če za vsak $x \in K$ velja $[[D(x), x], x] = 0$, **potem** je $D = 0$. [VUKMAN2]

Tako se nam v tem primeru pojavlja dvodelni konektor. Ker je ob njegovi uporabi zaporedje stavkov stalno, in sicer v zaporedju pogoj – posledica, je tako kohezivni element tudi predvidljivo anaforični. Poleg dodatne kohezivne funkcije pa dvodelni konektor v razmerju z enodelnim izpostavlja posledico.

Obratno je pri frazeologiziranih konektorjih *natanko tedaj*, *ko/kadar* [27], [28] in *tedaj in le tedaj*, *ko/kadar* [29].

- [27] $G \square H$ je povezan graf **natanko tedaj, ko** sta G in H povezana grafa. [KLAVŽAR]
 [28] Kolobar K je *urejen kolobar* v smislu definicije iz [3] **natanko takrat, kadar** je linearno urejen in nima pravih deliteljev nič. [LAVRIČ1]
 [29] Naj bo komutativen urejen obseg L algebraična razširitev podobsega K , ki ga uredimo z inducirano urejenostjo. Potem je L arhimedski **tedaj in le tedaj, kadar** je K arhimedski. [LAVRIČ2]

V gornjih primerih se pojavlja za matematiko specifično povezovalno sredstvo pred vezniškima *ko* oziroma *kadar*, in sicer *natanko tedaj*, *natanko takrat* ter *tedaj in le tedaj*. *Natanko tedaj/takrat* je ustaljeno povezovalno sredstvo s prvim delom *natanko* kot le dodatnim modifikatorjem 'le/samo' prislovnega dela konektorja *tedaj/takrat*, medtem ko se isti pomen lahko izrazi tudi z dodatnim stopnjevanjem *tedaj in le tedaj*. Za vsa tovrstna frazeologizirana konektorska sredstva velja, da so ustaljena in v matematičnem besedilu pogostna, kljub temu da v besedilu glede na nedvoumno pomensko interpretacijo povezave sploh niso potrebna. Vendar se v besedilu z njimi vzpostavlja višja stopnja kohezivne mreže, saj so tovrstni frazeologizirani konektorji predvidljivo kataforični [30].

- [30] **Kadar** je $c = 0$, leži pripadajoča točka v neskončnosti. [VIDAV]

V naboru nezaznamovanih vezniških konektorjev se v SS (1984) pojavljata *če* in *kadar* – *ako*, *ko* in *da* so zaznamovani (Toporišič 1984: 382), slednji so označeni tudi v SSKJ. Ta *ako* označuje s pogostnostno oznako raba peša, *ko* in *da* pa z oznako knjižno,²⁶ ki pa ne omejuje rabe tovrstno označenih leksemov v znanstvenem besedilu (Vidovič Muha 1972: 50).

Tako pogojne kot tudi vzročne zgradbe (v primeru vzročnih podrednih zvez) se v razmerju pogoj/vzrok – posledica oziroma obratno razvrščajo glede na razvoj besedila, saj v zaporedju pogoj – posledica pomeni pogoj zaključevanje in pomensko zapiranje besedila, ki ni več izhodišče njegove nadaljnje izpeljave [31].

- [31] **Če** v (ii) pišemo $a + c$ namesto a , dobimo (iii). S tem je dokaz končan. [VUKMAN1].

3.2.2.2 Vzročne zveze obravnavamo skupaj, tako priredne kot podredne, skušali pa bomo opozoriti na razliko med vezniškimi konektorji, ki vzpostavljajo skladenjski priredni oziroma podredni odnos z vidika besedilne organizacije.

Vezniški konektorji vzroka v SS so *saj*, *namreč*, *zakaj*, *kajti*, *sicer* (priredni); *ker*, *ko*, *ki* (podredni). SS ima *zakaj* in *kajti* za zaznamovana (Toporišič 1984: 379), *zakaj* je zaznamovan tudi v SSKJ, in sicer z oznako knjižno. SS pa tudi pravi, da se *zakaj* in *kajti* navadno zamenjujeta s *ker* ali *zato ker* (Toporišič 1984: 379). Med podrednimi pa je nezaznamovani le *ker*; *ko* in *ki* sta glede na SS pogovorna (Toporišič 1984: 514), SSKJ prvemu pripisuje oznako ekspresivno, drugemu pa starinsko. Tako nam glede na normativne priročnike ostaja zelo majhen nabor nezaznamovanih vzročnih veznikov, med podrednimi le eden.

²⁶ Ozko knjižna leksika ima v SSKJ kvalifikator *knjiž.* Tako zaznamovani leksemi so vezani samo na sistem knjižnega jezika, vendar tudi v tem okviru zaznamovani (Vidovič Muha 1972: 51), njihovo pojavljanje je vezano predvsem na strokovna, znanstvena in publicistična besedila (50).

Vzročne zveze povezujejo vzročni del besedila z delom besedila, ki se glede na vzrok kaže kot njegova posledica (Velčič 1987: 95). Zapovrstje tovrstnih delov besedila je odvisno od besedilne gradnje; vendar se pri tem kaže nekaj omejitev.

Priredni vzročni vezniški konektorji vzpostavljajo zveze s t. i. zamenjavo naravnega zaporedja. S tovrstno problematiko se ukvarja kognitivno jezikoslovje, ki ga v okviru t. i. naravnih načel zanima tudi zapovrstje zgradb npr. v zloženih povedih. Po teh načelih naj bi zapovrstje dogodkov v predjezikovni izkušnji govorca določalo t. i. naravno zapovrstje jezikovnih zgradb (Velčič 1987: 96). V skladu s tem bi bilo v znanstvenem besedilu naravno zaporedje dokaz/primer – teza. Izhodiščna teza z zamenjanim vrstnim redom pa bi zaradi »obrnjenega zaporedja« lahko povzročala tudi težje sprejemanje besedila (Velčič 1987: 96). Slednje bi lahko veljalo za govorjena besedila, torej tudi za govorjeno znanstveno besedilo, pri pisnem pa nam prenosnik omogoča vračanje in s tem dekodiranje morebitnih težje sprejemljivih delov besedila. Teze, v primeru vzročnih konektorjev posledice, kot izhodišča besedilne organizacije nikakor ne moremo proglasiti za drugotno, saj se z vidika vsebinske besedilne organizacije, torej izpeljave besedila, lahko kaže vzrok kot vsebinsko nadrejeni del besedila. Razmerje posledica – vzrok pa načeloma omogoča tudi izbor prirednega ali podrednega konektorja [32], medtem ko razmerje vzrok – posledica priredne zveze ne omogoča [33].

[32] Predpostavka, da iščemo prav minimum, je seveda povsem formalnega značaja, **saj** pomeni iskati maksimum funkcije $f(x)$ isto kot iskati minimum funkcije $-f(x)$. [CEDILNIK]

[33] **Ker** je leva stran enačbe vektor, desna pa skalar, je $u \circ v + v \circ u = 0$. [ZALAR]

Na možnost pretvarjanja vzročnega podredja v enako priredje opozarja SS (Toporišič 1984: 514). Opozoriti bi bilo treba, da brez spremembe zaporedja stavkov le v primeru, ko v podredju vzrok sledi posledici, ali pa ugotovitev formulirati v smislu možnosti pretvorbe priredja v podredje. Pretvorbo pa bi omogočala le popolna pomenska prekrivnost, vendar nas SS na drugem mestu opozarja, da veznik *saj* bolj poudarja razlog ali motiv v razmerju do vsebine drugega dela zveze (Toporišič 1984: 379).

Posebej se v okviru slovnice sicer res ne ločujejo vezniki razloga, vendar lahko ločujemo konektorske zveze v smislu zvez utemeljevanja oz. razloga in ne dejanskega vzroka [34].

[34] Prva enakost v gornji izpeljavi velja, **ker** lahko vsak x zapišemo kot razliko dveh neenakih vektorjev $x = w - w'$. Drugi je izrek 1, tretja pa je očitna, **saj** smo le para neenakost $A^T y \geq c$ in $-A^T y \geq -c$ nadomestili z enakostjo $A^T y = c$. [MOHAR]

Tako pomensko ločevanje dejansko ne omogoča avtomatičnih pretvorb prirednih zvez s *saj* v podredne zveze s *ker*. Z besedilnega vidika je ločevanje utemeljeno tudi v razmerju pomenske organizacije besedila. Zveze vzrok – posledica/posledica – vzrok organizirajo tekst s posledičnim delom kot pomensko zaključevalnim (zapi-ralnim) [35], saj je vzrok anticipiran v posledici, nasprotno pa zveze posledica – razlog besedilo pomensko odpirajo ali dovoljujejo njegovo linearno izpeljavo (Velčič 1987: 107–108).

[35] **Ker** nam (i) iz trditve 2 pove, da je $a^b = -b^a$, je $a^b = 0$ tudi v primeru, ko imamo $b \notin Z(K)$ in $ab = ba$. Dokaz izreka 1 je s tem končan. [VUKMAN1]

Ker v konektorski zvezi vzrok – posledica ne pričakujemo nadaljnje gradnje besedila iz posledice, se nam tako iz izhodišča besedilo lahko razvija kot niz vzročno-posledičnih zvez [36].

[36] Denimo, da ima nožica Fk pozitivno mero, in si oglejmo naslednje zaporedje slik množice Fk s preslikavo g :

$$g^k(Fk), g^{2k}(Fk), \dots, g^{jk}(Fk), \dots$$

Ker preslikava g ohranja mero, imamo za vsak $j \in \mathbb{N}$

$$m(g^{jk}(Fk)) = m(Fk) > 0.$$

Po drugi strani je odprta množica Ω omejena in ima torej končno mero. **Ker** je mera aditivna na vsaki števeni družini disjunktivnih odprtih množic, obstajata taki naravni števili j in $r, r > j$, da je presek

$$g^{jk}(Fk) \cap g^{rk}(Fk)$$

neprazen. **Ker** je preslikava g difeomorfizem odprte množice Ω , je tudi presek

$$Fk \cap g^{(r-j)k}(Fk)$$

neprazen. [ČERNE]

Zveze utemeljevanja oz. razloga imajo vezano zaporedje posledica – razlog, za vzročne pa je prav z vidika pomenske organizacije pomembno, da posledico v besedilo vpeljemo tudi pred vzrokom in tako iz take zgradbe izpeljemo nadaljevanje besedila, kar pa ne pomeni (podobno velja tudi za pogojne), da se besedilo s tem dejansko zaključuje, le izpeljano ne bo iz dela besedila, ki pomeni posledico [37].

[37] **Ker** je f bijektivna preslikava, je $\chi f(E)^{\circ} f = \chi E$, **ker** pa je tudi simplektomorfizem, je $|\det((Df)(y))| = 1$ za vsak $y \in \mathbb{R}^{2n}$. Zato je desna stran zgornje enakosti enaka meri množice E . [ČERNE]

Priredni vzročni vezniški konektorji imajo stalno mesto pojavitve na prvotnem konektorskem položaju med deloma konektorske zveze, izjema je konektor *namreč*, ki se lahko pojavlja tudi na neprvotnem konektorskem mestu [39].

[38] Algebraična krivulja, to je množica vseh rešitev enačbe (2^{**}) , je pravzaprav neka ploskev v $\mathbb{R}^4$. Poljubno si **namreč** lahko izberemo koordinati x in y . [VIDAV]

SS opozarja, da se stavek z *namreč* zelo rad dodaja kot posebna poved (Toporišič 1984: 379), ne opozarja pa na posebnost mesta njegove pojavitve. Prav razvrstitev, ki ni vezana na stalno prvotno konektorsko mesto, ga izloča iz veznikov in uvršča med členke.

Že v izhodišču zožen nabor vzročnih vezniških konektorjev se dodatno zožuje z uvrstitvijo konektorja *namreč* med členkovne in ločevanjem pomena vzroka in razloga; v tem okviru se *saj* kaže kot veznik razloga. Tako nam v izbranih besedilih ostaja edini pravi vzročni vezniški konektor *ker*.²⁷ Ta v primeru zaporedja posledica

²⁷ Da je edini res uporabljan vzročni podredni veznik v slovenščini *ker*, je bilo že opozorjeno, hkrati pa tudi, da se v zvezah vzrok – posledica veznik *ker* pogosto krepi s predhodnim *zato* (Hočevnar Gregorič 1996: 202).

– vzrok lahko potencialno tvori tudi konektorsko zvezo s prislovnim konektorjem *zato*, ki je v tem primeru tudi kataforični [39].

[39] Kochova snežinka ni sebi podobna /*zato*/, *ker* majhni kosi niso kopije snežinke. [MAREK]

Vzročno-posledične zveze so blizu sklepalnim, vendar imajo te vezano zapovrstje s sklepom na koncu.

3.2.2.3 Sklepalne zveze so vezane na zaključevanje predhodnega dela besedila. SS (1984) jih v okviru sklepalnega oziroma posledičnega priredja tako tudi določa, drugi del priredja namreč »kaže sklep ali posledico, ki izhaja iz prvega« (Toporišič 1984: 518).

Največjo skupino tovrstnih konektorjev tvorijo prislovni, to so *zato*, *zatorej*, *tako*, *tedaj*. Prislovni konektorji v sklepalnih zvezah pomenijo hkrati gradnjo kohezivne mreže z anaforo oz. kataforo; to nakazujejo tudi implicitne zveze *zaradi tega* (iz *tega razloga*) – *zato*, *na tak način* – *tako*, *v tem primeru* – *tedaj*. Izrazna dvojnost tovrstnih konektorjev, enobesednih ali frazeologiziranih, tako omogoča večjo variantnost.

Njihova besedilna pojavitev je lahko formalno medstavčna [40], pojavljajo pa se tudi na začetku nove povedi [41].

[40] Če v (3) x nadomestljiv z xay , dobimo $a(xay)b + b(xay)a = 0$. Ker je $ayb = -bya$ in $bxa = -axb$, dobimo dalje $axbya + axbya = 0$. Privzeli smo, da je K brez elementov reda dva, *zato* je $axbya = 0$ za vsak par $x, y \in K$. [VUKMAN1]

[41] Naravno število, večje od 2, ki ni potenca od 2, je deljivo vsaj z enim lihim praštevilom, če pa je potenca od 2, je deljivo s 4. *Zato* je dovolj dokazati Fermantov izrek za $n = 4$ in za vse eksponente $n = p$, ki so liha praštevila. [VIDAV1]

Za večino tovrstnih zvez velja, da se anaforično navezujejo na del besedila; tako je tudi konektorska funkcija vezana na razmerje med delom besedila in njegovim sklepom; hkrati pa za konektorje v teh zvezah velja, da razvrstitveno niso vezani. V znanstvenem besedilu so prav te zveze izrednega pomena, saj iz predhodne vsebine besedila na ta način izvedemo zaključek. – Zaključek pa se v besedilu nujno izkazuje kot posledica besedilne izpeljave, zato so zveze tega tipa s pomenskega vidika blizu vzročno-posledičnim (Velčić 1987: 85), prim. [40] in [41].

Čeprav bi glede na pomen lahko rekli, da nekateri sklepalni konektorji poudarjajo sklep, npr. *tedaj*, drugi pa posledico, npr. *zato*, pa besedila kažejo, da so konektorji *zato*, *tedaj* in *tako* največkrat zamenljivi, npr. tudi v primeru [39].²⁸ – Prav v njihovi zamenljivosti je najbrž iskati razlog za velik izbor različnih tovrstnih konektorjev v znanstvenem besedilu, za razliko od nekaterih drugih skupin, kjer se uporablja omejen nabor konektorskih sredstev.

Nekoliko drugačen je sklepalni konektor *torej*, ki za razliko od prejšnjih, ti namreč največkrat uvajajo posledico, uvaja sklep (Toporišič 1984: 380) [42], [43].

²⁸ To ni v skladu z ugotovitvami SS, ki za posledične ali sklepalne *tedaj*, *tako* in *odtod* pravi, da so prvotno v zvezi s časom (*tedaj*), načinom (*tako*) oziroma krajem (*odtod*), zato nekako zabrisujejo posledičnost (Toporišič 1984: 380).

[42] Vzemimo poljuben neničeln element $a/b \in \mathcal{O}$. Če sta a in b hkrati pozitivna ali negativna, je $a/b \in \mathcal{O}^p$, v nasprotnem primeru pa $a/b \in -\mathcal{O}^p$, **torej** velja prva zahteva iz (1). [LAVRIČ2]

[43] Iz (5) dobimo $|f(2x) - 2f(x)| \leq \varepsilon$. **Torej** naša rešitev velja pri $n = 1$. [ŠEMRL]

Uvrstitev konektorja *torej* v vezniško skupino ovira dejstvo, da njegov položaj ni nujno stabilen, neposredno pred sklepalnim delom konektorske zveze [44], [45].

[44] Če velja $a1/b1 = -a2/b2$, potem je $a1b1 + a2b1 = 0$. Sumanda $a1b1$ in $a2b1$ sta hkrati pozitivna oziroma negativna, **zato** je vsota $a1b2 + a2b1$ bodisi pozitivna bodisi negativna, ni pa enaka 0. Množica $\mathcal{O}^p$ **torej** ustreza tudi drugemu pogoju iz (1). [LAVRIČ2]

[45] Cela števila a, b, c , ki zadoščajo (*), niso natanko določena z racionalnima koordinatama x in y . So pa določena do faktorja ± 1 , če zahtevamo, da nimajo skupnega faktorja, večjega od 1. V tem primeru imenujemo trojko a, b, c primitivna rešitev enačbe (2*). Vsaka racionalna točka na krivulji (2) določa **torej** dve primitivni celoštevilski rešitvi pripadajoče homogene enačbe (2*). [VIDAV]

Nestalno mesto pojavitve in modificiranje različnih delov stavka glede na to, kaj je bistvena vsebina sklepa, ga tako uvršča med členke.

Namesto *torej* se glede na SS lahko rabi pogovorni *potemtakem* (Toporišič 1984: 380). Ne vemo, kakšen je razlog za označevanje veznika *potemtakem* za pogovornega oziroma katero besedilno gradivo je služilo za tovrstno oznako. Njegova pojava v znanstvenem besedilu temu vsekakor nasprotuje [46], veliko bližje je opredelitev v SSKJ, ki mu pripisuje oznako knjižno. Sklepalno konektorsko zvezo pa poleg *potemtakem* lahko tvori tudi konektor *potem* [47].

[46] Ker za poljubna dva vektorja $z, w \in \mathbb{R}^{2n} = \mathbb{C}^n$ velja $(U^T z, w) = (z, Uw) = \operatorname{Re}\langle z, \mathcal{U}w \rangle = \operatorname{Re}\langle \mathcal{U}^* z, w \rangle$,

je U^T ustrezajoča realna $2n \times 2n$ matrika adjungirane preslikave $\mathcal{U}^*$. **Potemtakem** produkt matrike $U^T E n U$ kot avtomorfizem prostora $\mathbb{R}^{2n}$ ustreza preslikavi $\mathcal{U}^* i \mathcal{U} = i \mathcal{U}^* \mathcal{U}$. [ČERNE]

[47] Preprosta uporaba popolne indukcije nam pove, da velja $h(nx) = nh(x)$ za vsako realno število x in vsako naravno število n . **Potem** velja $h(x) = h(n(1/n)x) = uh((1/n)x)/.$ [ŠEMRL]

Z vidika razvoja besedila je logično, da sklepalna oziroma posledična zveza zaključuje dele besedila, vendar lahko hkrati napoveduje nove vsebine in s tem odpira njegov nadaljnji potek; po tem je blizu pojasnjevalni zvezi *in sicer*.

3.2.2.4 Pojasnjevalne zveze z drugim delom prvega pojasnjujejo ali natančneje določajo (Toporišič 1984: 518). Zanimive so že zato, ker v slovenščini pravzaprav nimamo specializiranih pojasnjevalnih enobesednih vezniških konektorjev.²⁹ Tovrstne zveze najpogostneje povezujeta frazeologizirana konektorja *to je* in *in sicer*. Ker je njun skladijski položaj stalni, tj. med deloma, ki ju povezujeta, je prvi predvidljivo tudi anaforični. Ker so vsi pojasnjevalni konektorji iz leksikaliziranih jezi-

²⁹ Priredni veznik *namreč* je prvotno vzročni (Toporišič 1984: 370), čeprav se lahko pojavlja tudi v funkciji pojasnjevalnega.

kovnih enot in nimajo samostojnih slovničnih izraznih sredstev, lahko rečemo, da so ti konektorji poudarjeno besedilni (Velčič 1987: 74) [48], [49].

[48] Algebraična krivulja, **to je** množica vseh rešitev enačbe (2^{**}), je pravzaprav ploskev v R^4 . [VIDAV]

[49] V tem primeru ima Hamiltonova funkcija tudi povsem fizikalen pomen. Enaka je celotni energiji, **t. j.** vsoti kinetične in potencialne energije mehničnega sistema. [ČERNE]

Glede vsebinske nadrejenosti je del tovrstne zgradbe, ki pojasnjuje, največkrat podrejeni, z besedilnega vidika je to ponavadi nekaj drugotnega (v smislu obvestilnosti ne redundantnega), ki pa bi lahko ostalo tudi besedilno neizraženo (Velčič 1987: 75–76). Besedilo brez pojasnjevanja se bistveno ne spreminja, zaradi dela, ki ostaja neizražen, pa postane informativno bolj zgoščeno.

Drugače je z zgradbo, ki s pojasnjevanjem besedilo odpirajo. Pojasnjevalni del tako postane z vidika nadaljnjega razvoja besedila nadrejeni [50].

[50] Zato lahko uvedemo v množici E binarno operacijo, **in sicer** takole: naj bosta P in Q poljubni točki na krivulji, torej $P, Q \in E$. [VIDAV]

Kaže, da je frazeologiziran konektor *to je* hkrati tudi specializiran za poseben tip besedilnega povezovanja – tudi zaradi svoje navezovalne funkcije – besedilo povzame in zapira, medtem ko *in sicer* nasprotno lahko odpira možnost razvoja besedilne teme.³⁰ – Prvi tako gradijo besedilo s pojasnjevanjem takega tipa, da v bistvu le parafrazično ponovijo del besedila, medtem ko drugi dejansko širijo pomen v besedilu.

Pojasnjevalni zvezi s *to je* je s tega vidika podobna zveza s frazeologiziranim konektorjem *se pravi*;³¹ ta namreč prav tako le parafrazira prvi del konektorske zveze [51], [52].

[51] Vsaka eliptična krivulja, **se pravi** algebraična krivulja z rodом $g = 1$, se da transformirati v krivuljo z enačbo $y^2 = x^3 + Ax^2 + Bx + C$. [VIDAV]

[52] Zvezati končno točko P z O , **se pravi** potegniti skozi P vzporednico z ordinatno osjo. [VIDAV]

V okvir pojasnjevalnih konektorjev v širšem smislu bi sodil tudi frazeologizirani konektor *na primer*; ta pojasnjuje tako, da podpre vsebino predhodnega dela besedila. Za te bi lahko rekli, da imajo pomembno vlogo v organizaciji znanstvenega besedila. Omogočijo namreč, da vsebino opazujemo kot ilustracijo ali dokaz (Velčič 1987: 80) [53], [54].

[53] Na nekaterih eliptičnih krivuljah je racionalnih točk končno mnogo (oziroma ni nobene), spet na drugih jih je neskončno, **na primer** na nesingularni kubični krivulji $x^3 + y^3 = 7$. [VIDAV]

³⁰ Toporišič pravi, da ta veznik (tako kot tudi veznik *in to*) podaja samosvoje dodatno pojasnilo (Toporišič 1984: 380); vendar ne vemo, ali je to samostojno (neodvisno), je to posebne vrste, mogoče tipično dodatno pojasnilo. Glede na naše gradivo bi lahko sklepali, da uvaja pomensko nepredvidljivo pojasnilo.

³¹ Tudi v SS (1984) sta to istovrstna pojasnjevalna veznika, pri katerih spremni del vezniške zveze samo z drugimi besedami pove to, kar je bolj splošno povedano že v jedru, le da se tudi pri vezniku *se pravi* predvideva zaimek *to*, torej je veznik *to se pravi* (Toporišič 1984: 379).

[54] Točka $P \in E(Q)$ ima končen red, če obstaja tako naravno število $n \geq 1$, da je $nP = O / \dots /$ Najmanjše število s to lastnostjo se imenuje red točke P . Na primer O , ki je element nič naše grupe, ima red 1. [VIDAV]

3.2.2.5 Protivne zveze SS (1984) pomensko določa v okviru protivnega priredja kot tisti tip priredja, kjer je drugi del v vsebinskem nasprotju s prvim (Toporišič 1984: 518).

Jedrni del protivnih konektorjev so protivni vezniki, ki jih navaja SS (1984: 370): *pa, toda, ali, vendar, a, ampak, temveč, marveč, samo, le, samo da, le da*, tovrstne povezave pa lahko vzpostavljajo tudi skupaj z nekaterimi členki, predvsem *tudi* in *pa*. Pomenski kriterij, ki ga navaja SS, je res izhodiščni, vendar bi se dalo tudi tovrstne zveze natančneje opisati.

Protivni vezniški konektorji povezujejo v glavnem dva stavka v pomensko enoto. Njihov položaj je načeloma stabilen, torej imajo stalni skladenjski položaj, kot to velja za večino vezniških konektorjev [55], tudi ko formalno segajo prek meje povedi [56].

[55] Lamé je leta 1839 skušal dokazati primer $n = 7$, **pa** je napravil napako, ki jo je odpravil Henri Lebesgue leta 1840. [VIDAV]

[56] Tega prijema se dejansko mnogokrat poslužujejo. **Vendar** z njim še ne dobimo običajnega problema vezanega ekstrema. [CEDILNIK]

Izkaže se, da del besedila, ki mu je sopostavljeno vsebinsko nasprotje, največkrat pomeni izhodišče nove besedilne enote [57].

[57] Za $n > 2$ take preproste metode odpovedo. **Toda** obstaja pot, po kateri problem nelinearnega programa prevedemo v problem reševanja sistema enačb in neenačb. To je vsebina Kuhn-Tuckerjevih pogojev. / Naj bo /.../. [CEDILNIK]

V teh primerih se z vidika razvoja besedila kaže protivnostna struktura kot vsebinsko nadrejena, saj izpeljuje nadaljnji besedilni potek. Drugačni pa so primeri, kjer ne gre za izražanje vsebinskega nasprotja, ampak le za omejevanje vsebine prej povedanega [58]. V tem primeru je konektor v bistvu sestavljen iz veznika in členka.

[58] Ekstrema tedaj zagotovo spet obstajata, **vendar** sta lahko **tudi** –&& oziroma &&. [CEDILNIK]

Tudi strukture, kjer se pojavljata v stičnem položaju *vendar tudi*, kažejo na upravičenost proglasitve obeh delov strukture za konektor, ker pa ni frazeologizirani, saj se členkovni del lahko pojavlja v strukturi na različnih mestih, v teh primerih lahko govorimo o komplementarnem konektorskem tipu (Velčič 1987: 70–71).

Posebej pa je potrebno opozoriti še na dva tipa tovrstnih konektorjev, na tiste, ki jih SSKJ označuje kot okrepljene [59] in poseben frazeologizirani členkovni konektor *pač pa*,³² ki povezuje dve bistveno različni vsebini [60], [61].

[59] Na prvi pogled nalogi nimata mnogo skupnega, **vendar pa** se izkaže, da so njene optimalne rešitve v tesni zvezi. [MOHAR]

³² SSKJ pri 6. pomenu v okviru gesla *pač* navaja v vezniški rabi tudi zvezo *pač pa*.

[60] Na nekaterih eliptičnih krivuljah je racionalnih točk končno mnogo (oziroma ni nobene), spet na drugih jih je neskončno, na primer na nesingularni kubični krivulji $x^3 + y^3 = 7$. **Pač pa** je množica celoštevilskih točk – to je dokazal Siegl – na vsaki eliptični krivulji končna (ali prazna). [VIDAV]

[61] Ni znano, ali je regularnih praštevil neskončno. **Pač pa** je Jensen leta 1915 dokazal, da je neregularnih neskončno. [VIDAV]

Postavlja se vprašanje sestave konektorskega sredstva. Kazalo bi razmišljati v smer členkovnosti drugega dela,³³ za vezniškim delom konektorja se namreč pojavi *pa* le v funkciji modifikacije pomena vezniškega sredstva. Frazeologizirani konektor *pač pa* je zamenljiv s frazeologiziranim *nasprotno pa*, ki s prislovnim delom konektorja vnaša v besedilo tudi natančno pomensko razmerje med deloma besedila.

4 Sklep

V okviru konektorskih zvez so v matematičnem znanstvenem besedilu med neopomenjevalnimi najpogostnejše zveze z oziralnimi konektorji; med njimi je poseben konektor *ki*. Ta se z vidika besedilne organizacije kaže kot dvofunkcijski; uvaja lahko prilastkov odvisnik, ki omejuje referenčno polje odnosnice, npr. *Nadaljevali bomo z rezultatom, ki ga je l. 1957 dokazal E. P.*; v tem primeru je nanjo vsebinsko vezan. V drugem primeru uvaja le formalno podredni odvisnik, z vidika besedilne izpeljave pa lahko vsebinsko nadrejenega, torej besedilni element, ki lahko izpeljuje nadaljnji besedilni potek, npr. *Krivulja je simetrična na abscisno os, ki jo seče v eni ali treh točkah*. Na mestu oziralnega se lahko pojavi tudi konektor *da*, ki drugače večinoma vzpostavlja konektorske zveze stavčno razvitega osebka ali predmeta in prislovnih določil. V zadnjem primeru eksplicitno ali implicitno v zvezi s prislovnim konektorjem, ki ločuje tudi pomen konektorske zveze, npr. *zato, da – tako, da*.

Med opomenjevalnimi konektorskimi zvezami so najpogostnejše pogojne, vzročne, pojasnjevalne, sklepalne in protivne. – V naboru pogojnih konektorjev se pojavljajo za matematiko specifični frazeologizirani, *natanko tedaj/natanko takrat/tedaj* in *le tedaj, ko/kadar*. Med vzročnimi je v matematičnih znanstvenih besedilih nabor konektorskih vezniških sredstev omejen le na enega, tj. *ker*. Konektor *namreč* glede na razvrstitev in modifikacijo besedila uvrščamo med členkovne, *saj* pa se kaže kot konektor razloga. Ta tudi z vidika izpeljave besedila predvideva drugačno besedilno organizacijo, saj zveze posledica – razlog besedilo pomensko odpirajo. Sklepalne oz. posledične konektorske zveze pa dele besedila zaključujejo, vendar lahko hkrati napovedujejo nove vsebine in s tem odpirajo nadaljnji besedilni potek. Večino tovrstnih zvez vzpostavljajo prislovni konektorji, ki pomenijo hkrati gradnjo kohezivne mreže besedila z anaforo, npr. *zato, zatorej, tako, tedaj*; njihova besedilna pojavitev je lahko formalno medstavčna, večkrat pa se navezujejo na večje besedilne enote. Za razliko od naštetih prislovnih konektorjev, ki uvajajo posledico, pa členkovni konektor *torej* uvaja sklep. Slovenščina nima specializiranih po-

³³ Prim. 3. pomen gesla *pa* v SSKJ: *krepi veznik*, npr. *Zemlja je tu rodovitnejša kakor pa na Krasu*.

jasnjevalnih enobesednih vezniških konektorjev; pojasnjevalne zveze najpogosteje povezujeta frazeologizirana konektorja *to je* in *in sicer*: prvi je glede na svoj stabilni konektorski položaj tudi predvidljivo anaforični, uvaja pa vsebinsko podrejeno besedilno enoto, z besedilnega vidika nekaj drugotnega, vendar v smislu obvestilnosti ne redundantnega; s tega vidika je prav nasproten *in sicer*, ki lahko uvaja z vidika nadaljnjega razvoja besedila vsebinsko nadrejeno pojasnilo. Vsebinsko nadrejene besedilne enote pa povezujejo tudi protivni konektorji; vzpostavljajo konektorsko zvezo, ki s protivnim delom izpeljujejo nadaljnji besedilni potek.

GRADIVO

Obzornik za matematiko in fiziko 41/1–6 (1994):

CEDILNIK, Anton: Nelinearno programiranje. 109–116. [CEDILNIK]

ČERNE, Miran: Simplektične preslikave. 161–169. [ČERNE]

KLAVŽAR, Sandi: Dinamični lokacijski problem. 178–186. [KLAVŽAR]

LAVRIČ, Boris: Delno urejeni številski kolobarji. 83–91. [LAVRIČ]

LAVRIČ, Boris: Urejeni številski obsegi. 45–50. [LAVRIČ]

MAREK CRNJAC, Leila: Sebi podobnost in dimenzija fraktalov. 141–147. [MAREK]

MOHAR, Bojan: Farkaseva lema. 15–24. [MOHAR]

ŠEMRL, Peter: Stabilnost homomorfizmov. 97–106. [ŠEMRL]

VIDAV, Ivan: Fermantov problem končno rešen? 33–44. [VIDAV]

VUKMAN, Joso: Odvajanja pri prakolobarjih. 8–14. [VUKMAN1]

VUKMAN, Joso: Odvajanja na prakolobarjih, II. 170–177. [VUKMAN2]

ZALAR, Borut: Realne algebre, ki zadoščajo kvadratni enačbi. 51–58. [ZALAR]

LITERATURA

BEAUGRANDE, Robert Alain de, DRESSLER, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Prevedli Aleksandra Derganc in Tjaša Miklič. Ljubljana: Park.

BEAUGRANDE, Robert de, 1994: Text Linguistics. *The Encyklopedia of Language and Linguistics*. 9 Tab–Zor. Glavni urednik R. A. Asher. Oxford, New York, Seul, Tokyo: Pergamona Press. 4573–4578.

ČERNELIČ, Ivana, 1991: Členek kot besedna vrsta v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezikoslovni zapiski*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 73–87.

DIJK, Teun A. van, 1977a: Connectives in Text Grammar and Text Logic. *Grammars and Description. Studies in Text Theory and Text Analysis*. Ur. Teun A. van Dijk, János S. Petöfi. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 11–63.

– 1977b: *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London, New York: Longman.

DIK, Simon C., 1997: *The Theory of Functional Grammar. Part 2. Complex and Derived Constructions*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

DOBZYŃSKA, Teresa, 1993: *Tekst. Próba syntezy*. Warszawa: IBL.

GORJANC, Vojko, 1995/96: Primerjalna razčlenitev terminologije v matematiki in filozofiji. *Jezik in slovstvo* XLI/5. 267–276.

HALLIDAY, M. A. K., 1994a: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.

- – 1994b: The construction of knowledge and value in the grammar of scientific discourse, with reference to Charles Darwin's *The Origin of Species*. *Advances in Written Text Analysis*. London, New York: Routledge. 136–156.
- HALLIDAY, M. A. K., HASAN, Ruqaiya, 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.
- HEINEMANN, Wolfgang, VIEHWEGER, Dieter, 1991: *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Niemeyer.
- HOČEVAR GREGORIČ, Mateja, 1996: Izražanje vzročnosti v dnevnih časopisih v letih 1946–1995. *Jezik in čas*. Zbrala in uredila Ada Vidovič Muha. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 201–209.
- HRBÁČEK, Josef, 1994: *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: TRIZONIA.
- KODRIČ, Snježana, 1995: *Relativna rečenica*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska.
- KOROŠEC, Tomo, 1977: Nekaj pogledov na avtomatizacijo in aktualizacijo. *Slavistična revija* XXV/4. 457–464.
- – 1981: Besediloslovna vprašanja slovenščine. *XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. 173–186.
- – 1986: K besedilni soveznosti časopisnega sporočila. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. 49–59.
- – 1988: Besedilni nastop (K tipologiji začetkov časopisnih besedil). *Slavistična revija* XXXVI/1. 81–99.
- – 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- LE – *The Linguistics Encyclopedia*, 1996 (1991). Ed. Kirsten Malmkjær. London, New York: Routledge.
- MARCUS, Salomon, 1974: *Matematička poetika*. Prevedla Borislav Krstić in Dragan Stojanović. Beograd: Nolit.
- POGORELEC, Breda, 1991/92: *Relativizacija kot postopek (obveznega) zgoščevanja besedila*. Dodatno študijsko gradivo za A-diplomski izpit. Tipkopis.
- PRIJATELJ, Niko, 1996⁵: *Matematične strukture I*. Ljubljana: Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije.
- QUIRK, Randolph, GREENBAUM, Sidney, LEECH, Geoffrey, SVARTVIRK, Jan, 1993 (1985): *A comprehensive grammar of the English language*. London, New York: Longman.
- REITZ, Karen, 1990: *Die Entwicklung analitischer Konstruktionen in der russischen Fachsprache der Mathematik seit dem 18. Jahrhundert*. München: Verlag Otto Sagner.
- SCHLAMBERGER BREZAR, Mojca, 1998: Vloga povezovalcev v diskurzu. *Jezik za danes in jutri*. Zbornik referatov na II. kongresu Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije (Ljubljana, 8.–10. 11. 1998). Ur. Inka Štrukelj. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 194–202.
- SKUBIC, Andrej, 1999: *K skladenjski tipologiji kohezijske vloge slovenskega členka*. Seminarska naloga magistrskega študijskega programa pri predmetu Metodologija jezikoslovnega raziskovanja. Tipkopis.
- SOVRE, Anton, 1939: Oziralni odvisnik – sintaktični omnibus. *Slovenski jezik* II/1-2. 88–102.
- SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1998. Elektronska izdaja na plošči CD ROM. Ljubljana: DZS, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Amebis.
- STODDARD, Sally, 1991: *Text and Texture: Patterns of Cohesion*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Maribor: Obzorja.
- – 1984 (1976): *Slovenska slovnica*. Pregledana in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

- – 1991: Členki in njihovi stavčni ustrezniki. *XXVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. 3–16.
- – 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- – 1995: Besedilna skladnja. *Slavistična revija* XLIII/1. 13–23.
- VELČIĆ, Mirna, 1987: *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga.
- ULE, Andrej, 1992: *Sodobne teorije znanosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- VIDOVIČ MUHA, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *VIII. seminar slovenskega jezika literature in kulture*. 35–52.
- – 1993: Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu. *Slavistična revija* XLI/4. 497–507.
- – 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (Ob Kopitarjevi slovnici). *Kopitarjev zbornik* (Obdobja 15). 115–130.

SUMMARY

The set of expressions from several syntactic and morphological categories that connect textual segments of various length, from the sentence with referential meaning to the textual sequence, is called connectors. In terms of the surface organization of the text (cohesion) and the construction of textual meaning (coherence) several sub-sets are formed from the initial set.

The group of connectors establishing non-semanticizing connector correlations consists of relative connectors. They fill the position in two-sentence constructions with a main clause and an attributive clause. With respect to textual function they are very close to purely cohesive textual elements. The main group of connectors consists of conjunctions. Unlike relative connectors, they establish semantic relationship between clauses. Besides securing the function of textuality on the surface, they always establish semantically or, rather, logically connected textual constructions. Their position is unchanging, i.e., between the two parts of the text that they connect. The position of the adverbial connectors, on the other hand, is not restricted. In a spoken sequence they are followed by a brief pause. With respect to their meaning in the text they can imply a phrase with the meaning of an individual adverb. At the same time the adverbial connectors always establish cohesive connections as well. In the case of particles serving as connectors the connecting function is much less predictable than in the case of adverbial connectors; instead, they are defined by their distribution (unstable position of the connector), lack of cohesive connection, and modification of the part of the text in which they are located.

In a mathematical scientific text the most common non-semanticizing connector correlations are connections with relative connectors; among them the connector *ki* occupies a special position. From the standpoint of textual organization it presents itself as bi-functional. It can introduce an attributive clause restricting the referential field of the head word, e.g., *Nadaljevali bomo z rezultatom, ki ga je l. 1957 dokazal E. P.* [We are going to continue with the result arrived at in 1957 by E. P.]; in this case it is semantically dependent on it. In the second case it introduces an only formally subordinate clause, which can be in terms of textual development semantically superordinate, i.e., a textual element which can derive further textual progression, e.g., *Krivulja je simetrična na abscisno os, ki jo seče v eni ali treh točkah* [The curve is symmetrical with respect to the a-axis, which bisects it in one or three points.]. In place of a relative connector there can be the connector *da*, which otherwise mainly creates semanticizing connector correlations with the subject, object, and

adverbial clauses; in the latter case explicitly or implicitly together with adverbial connector, which disambiguates the meaning of the connector correlation, e.g., *zato, da – tako, da*.

The most common semanticizing connector correlations are conditional, causal, explicative, conclusive, and adversative correlations. – The group of conditional connectors consists of set phrases, typical of mathematics, e.g., *natanko tedaj/natanko takrat/tedaj*, and *le tedaj, ko/kadar*. The group of causal conjunctions serving as connectors consists of only one member, i.e., *ker*. The connector *namreč* is in view of its distribution and modification of the text considered a particle, while *saj* presents itself as a connector of reason. Even with respect to textual development it points to different textual organization, since the relationships like effect vs. cause semantically open the text. Conclusive and resultative, respectively, connector correlations, on the other hand, close sections of the text, but at the same time they point forward to new content and hence open further text progression. Most of these correlations are established by adverbial connectors, which at the same time build the cohesive network of the text with the anaphora, e.g., *zato, zatorej, tako, tedaj*. Their position in the text can be formally between clauses, but they often relate to larger textual segments. Unlike the aforementioned adverbial connectors introducing consequence, the particle connector *torej* introduces conclusion. Slovene does not have specialized explicative connectors in a form of one-word conjunctions; the explicative correlations are most commonly expressed by the connectors in a form of set phrases *to je* and *in sicer*. The former is, due to its stable connector position, predictably anaphoric; it introduces a semantically subordinate textual segment, which is from the textual point of view something secondary, but it is not redundant in terms of its informative value. The connector *in sicer* is quite the opposite: it can introduce, with respect to further textual development, a semantically superordinate explanation. Semantically superordinate textual units can also be connected by adversative connectors. They establish connector correlations that, together with the adversative part, derive further textual development.

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

KRAJEVNA IN LEDINSKA IMENA GORNJE TERSKE DOLINE

Znani tržaški komponist, slovenist in imenoslovec PAVLE MERKU je v obsežni monografiji *LA TOPONOMASTICA DELL' ALTA VAL TORRE* (Comune di Lusevera – Bardo, 1997) izčrpno (zgodovinsko in v današnjosti) predstavil in razložil krajevna in ledinska imena terskega narečja, ki velja za najbolj zahodno ležeči slovenski (in slovanski) govor.

Avtor se intenzivno ukvarja s terskim narečjem (še posebej z njegovim besediščem) od leta 1967. Precejšen je bil njegov delež že v furlanskem zgodovinskem, lingvističnem in etnološkem atlasu (*ASLEF – Atlante storico-linguistico-etnografico friulano*), ki je začel izhajati leta 1972 in je upošteval tudi slovenska narečja na meji in v stiku s furlanščino. V tridesetih letih je dodobra spoznal območje terskega narečja, preučil vse doslej najdene stare listine in druge zapise, ki vsebujejo podatke o besedišču, posebno o terskih ledinskih in drugih imenih; seznanil se je s številnimi domačini, ki so večinoma trojezični, in od njih neposredno zapisal in zbral bogato jezikovno, narodopisno in kulturnozgodovinsko gradivo. Prehodil in ogledal si je vsak košček njihove zemlje, spremljal njihova vsakdanja opravila, prehrano – in sploh celoten način življenja. Imel je predvsem dva vzornika: znamenitega poljskega jezikoslovca Jana Baudouina de Courtenayja, ki je poleg rezijanskega narečja v zadnji tretjini prejšnjega stoletja preučil tudi tersko in leta 1904 v Sanktpeterburgu o njem izdal dragoceno gradivo (*Materialien zur sudslavischen Dialektologie und Ethnographie II, Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost-Italien*); in svojega univerzitetnega učitelja Frana Ramovša, ki je v knjigi »Dialekti« (1935) opisal slovenska narečja in z njimi organsko povezal tudi rezijanščino in terščino. Pavle Merku je imel srečo, da se še ni čisto uresničila pesimistična napoved italijanskega slavista Artura Cronie, ki je v svojem prispevku v Ramovševem zborniku 1950 ugotovil, da je tersko narečje vsaj na svojem obrobju obsojeno na izginotje – »in fase di estinzione«.

Prikupno opremljeni knjigi velikega formata je napisal predgovor Maurizio Mizza, župan občine Bardo, ki velja za središče terskega narečja. S preudarno in za stvar zavzeto besedo je ustvaril prijazno vzdušje, ki ga z bralcem vzdržuje tudi avtor Pavle Merku v vsej svoji razpravi. Že zdaj je treba namreč ugotoviti, da je knjiga namenjena tako specialistom – jezikoslovcem, zgodovinarjem, etnologom idr., kakor tudi nestrokovnjakom, ki se zanimajo za to jezikovno območje. Da je imel avtor v mislih tudi take bralce, dokazuje slovarček jezikoslovnega izrazja, ki sicer ne bi bil potreben. Knjiga se vidno odlikuje s svojo vsebinsko preglednostjo, vabljiva pa je tudi jezikovno, saj avtor kljub znanstveni strogosti izrazno ni suh(oparen) in neoseben; bralca nagovarja neposredno in ga uvaja v imenoslovne in druge posebnosti tega »posebnega« narečja.

Da bi lahko razumeli jezikovno dogajanje v tem obrobnem slovenskem narečju, je Merku najprej prikazal zgodovinske okoliščine, ki so sooblikovale jezikovno podobo tega območja; zemljepisna lega ga je od slovenske naselitve odpirala proti romanskim sosedom, medtem ko so bili stiki s slovensko jezikovno glavnino bolj ali manj blokirani. Za njegovo besedišče je pomembno vedeti, da je bilo to področje do 1420 domena oglejskega patriarhata, nato je bilo do leta 1797 pod vladavino Benečanov; po nekajletnem francoskem medvladju (1805–1813) je od takrat pripadalo Avstriji do pridružitve Italiji 1866. Glavni in najbolj neposredni stiki terskih govorov so bili ves čas s furlanščino, medtem ko so močnejši italijanski jezikovni vplivi zaznavni šele zadnjih 130 let.

V uvodnem delu (7–30) avtor predstavi »bilanco« dosedanjih raziskav terskega in obeh sosednjih narečij, rezijanskega in beneškega, zlasti s stališča imenoslovnih dosežkov (Baudouin de Courtenay, G. B. Pellegrini, G. Frau, C.C. Desinan, E. Vidoni, M. Matičetov, R. Dapit, B. Zuanella idr.), oriše namen študije in razloži metodologijo dela. Očrta tudi meje, do katerih zunaj občine Bardo upošteva imenoslovno gradivo. Na severu občina Bardo meji z visokogorjem Mužcev (Ta čudne plahute) na Rezijo, sicer pa to občino obkrožajo pretežno furlanske občine: Umin (Gemona), Montenara (Montenars), Čenta (Tarcento), Neme (Nimis) in Tipana (Taipana). (Škoda, da avtor ni priložil zemljevida širšega in ožjega področja, s čimer bi bralcu pomagal pri natančnejši orientaciji v terskem prostoru.) Posebno skrb je Merku posvetil virom, ki jih je zbral in opisal v treh skupinah: zgodovinski (le fonti storiche, FS), kartografski (le fonti cartografiche, FC) in ustni (le fonti orali, FO). Med ustnimi viri je seveda najobsežnejše in najzanesljivejše gradivo, ki ga je v treh desetletjih na terenu zbral sam avtor. Pri oznaki narečja se omejuje na najznačilnejše poteze terskih govorov in na razločke znotraj njih. Tu dodaja še seznam prislovov in predlogov, ki se v terskem (in rezijanskem) narečju navadno zlijejo s samim krajevnim oz. ledinskim imenom (Ta – na – toviele = Tanatoviele). Gre za del kraja Mužac; furlanska beseda taviele (obdelan kos zemlje, njiva) temelji na srednjeveškem latinskem izrazu tavella oz. tabella (v istem pomenu).

Osrednji del knjige (31–216) je slovar imen z navedbo zapisov iz virov po vrsti: zgodovinski, kartografski, ustni; seveda pri vsaki iztočnici ni vseh treh. V slovarskih člankih so tudi podatki o tem, s katerim občnim (slovenskim, furlanskim ali drugim) izrazom je ime povezano in naveden je pomen ustreznega apelativa. Etimoloških razlag avtor ne navaja »za vsako ceno«, omejuje se predvsem na tiste, o katerih je prepričan, da so pravilne in utemeljene. Tako je ostalo še precej etimološko nepojasnjene gradiva, ki ga avtor prepušča bolj »poklicanim« etimologom. Včasih se iz enega samega (približnega) zapisa tudi ni dalo izluščiti zanesljive glasovne podobe tega ali onega imena.

Slovarsko poglavje je razdeljeno na dva dela. V prvem (krajšem) so obravnavana imena naselij (v iztočnici so zapisana v italijanščini oz. furlanščini in slovenščini) s pripadajočimi ledinskimi imeni v terščini. V drugem delu so zajeta imena vzpetin (gora), vodna imena, imena jam in brezen ter ledinska imena; zadnja po številu in svoji pisanosti daleč presegajo vsa druga. Med njimi srečamo imena, ki so razširjena tudi drugod na slovenskem jezikovnem ozemlju in v ustreznih oblikah prav tako v drugih jezikih, npr. Dolina, Dobje, Laz, Njiva, Rob, Varh; precej jih je prevzetih iz furlanščine in prilagojenih terskemu narečju, nenavadno izvirno npr. je tabuistično poimenovanje hudournika Bohobare (Bog obvaruj).

V sklepnem poglavju monografije razpravlja avtor povzemačno o imenski tipologiji terskega narečja. Najprej ugotavlja, da je število imenskih pojavitev (1581) za tako omejeno in ne preveč rodovitno področje nenavadno visoko; tudi različnih imen je veliko (683), tako da dobimo razmerje 1 : 2,3, kar dokazuje bogastvo poimenovanj. Zanimiva je preglednica najpogostnejših imen (od 31 do 10), v kateri stoji na vrhu Patok in mu sledijo Rob, Lava (iz: glava), Bardo, Dolina, Jama, Pejč, Plaz, Mea (tudi Meja; ime izhaja iz melja in pomeni prvotno nekaj zmletega, zdrobljenega (plazišče), in ne iz medja = meja), Kouk, Kras, Liešće, Rauna, Lanta (slovanski relikv po lanita = lice), Lopata, Njiva, Korito, Križ, Polica, Varh, Abarje (po: gaber), Počivalo. Vsa ta imena so razen Krasa in Križa slovenskega (slovanskega) izvora; Kras je predslovenski substrat, Križ je prevzet iz romanščine (crux).

Avtor ugotavlja, da v celoti prevladujejo imena, ki odslikavajo naravo, kakršna je bila pred človekovim posegom vanjo; gre za poimenovanja najrazličnejših oblik naravnega okolja, pogosto s prenosom podobnosti z deli človeškega telesa. Ta kategorija imen zajema skupno kar 299 poimenovanj z 908 pojavitvami; med njimi je 245 slovenskih, 37 roman-

skih (furlanskih), 9 je slovensko-furlanskih hibridov in 6 drugega izvora. Zelo pomembna pri poimenovanju je voda v vseh svojih pojavnih oblikah v naravi (npr. Patok, Mlaka, Luža, Stedenac, Močilo). Močno je v tej vrsti imen zastopan rastlinski svet; v to območje spada 94 imen, od katerih je 83 slovenskih, 8 romanskih, 1 germansko. 1 nedoločljivo, 1 jezikovno hibridno. Imen povezanih z živalskim svetom je nekajkrat manj od rastlinskih, npr. Lodka (vidra), Jazbina, Sokolič, Kanja, Zajac, Lesica, Kokuca, Kača.

Druga pomembna skupina imen je povezana s človekovim posegom v pokrajino in z njegovim delom. Tu našteje avtor 137 imen, med njimi 97 slovenskih, 27 romanskih, 6 germanskih in nekaj drugih, npr. Njiva, Vartič, Lanišče, Brajda, Počivalo. Z gozdnim delom so povezana imena Laz, Frata, Kopa, Priesaka, Riten, Ulaka idr.; o pastirstvu pričajo imena, kot so: Tamor / Tamar, Liesa, Priehod, Planina itd. Precej številna so imena zgradb in drugih objektov ter gradbenih materialov: Kazon, Hlieu, Most, Stajpa (furl.staipe = bajta), Borjač, Mir, Radišče (gradišče), Štala, Apno (Napno); tu se očitno pokaže večji delež furlanskih prvin, ki jih avtor pripiše vplivnemu furlanskemu zidarstvu. K tej skupini je treba prišteti še imena objektov, ki so povezana z verskim življenjem, npr. Križ, Cirkua, Plevenija, Kresišče, Podočenas, Bohobare.

V tretjo (številčno skromno) skupino uvršča avtor imena, ki odslikavajo pravne navade, npr. Lazena (najemnina za laz), Bant, Bandič (po furl. bant = lovski rezervat), Preza (po furl. prese = določen kos terena), Jerob, Konfin; gre večinoma za romanske prvine, saj je bila administracija od nekdaj v neslovenskih rokah.

Z Merkujevo knjigo o terskih krajevnih in ledinskih imenih, napisani v italijanščini, ni dobilo to obmejno slovensko narečje samo svoje do nadslobočnosti izdelane imenske podobe (take še nima nobeno drugo slovensko narečje); njen pomen je veliko širši, saj omogoča italijanskim in furlanskim bralcem, da se pri najbolj kompetentnem avtorju seznanijo s svojimi slovenskimi sosedi, o katerih v svoji državi le malo vedo (ali nočejo vedeti). Ali je s tem na naši strani veliko bolje?

Franc Jakopin
SAZU

TRI EKSPRESIONISTIČNE PODOBE SVETA MARJANA DOLGANA

Znanstvenoraziskovalni center SAZU je leta 1996 izdal knjigo Marjana Dolgana *Tri ekspresionistične podobe sveta*. Da je knjiga privlačno oblikovana in opremljena s slikovnim gradivom, je poskrbela tehnična urednica Milojka Žalik Huzjan. Marjan Dolgan se je v letih 1990/91 strokovno izpopolnjeval v ZR Nemčiji, knjiga je nastala na podlagi raziskave, ki mu jo je omogočila štipendija Alexander von Humboldt-Stifung. Namen knjige je po avtorjevih besedah literarnozgodovinski: raziskuje motivno-idejno plast poglavitnih netrivialnih pripovednih del Ivana Preglja (1883–1960), Slavka Gruma (1901–1949) in Mirana Jarca (1900–1942). Ob pretresu nemških literarnozgodovinskih raziskav o ekspresionizmu (opira se na Thomasa Anza in Michaela Starka, Silvia Vietta in Hansa-Georga Kemperja, Wolfganga Rotheja, Walterja H. Sokela, Armina Arnolda, Wilhelma Krulla) želi dognati, katere so bistvene značilnosti ekspresionizma.

Ugotavlja, da je ekspresionizem pojav, ki ni problematičen sam po sebi; problematična je literarna zgodovina, ker se v 20. stoletju zadovoljuje s konstruiranjem večjih periodizacijskih členov, kakršna sta modernizem in postmodernizem. To priča, da v literarni zgodovini 20. stoletja še vedno odmeva umetnostni nazor minulih stoletij, češ da se literatura dogaja v velikih, zaokroženih in dolgotrajnih časovnih členih. Dolgan je prepričan, da je naloga literarnih zgodovinarjev natančno raziskovati tudi manjše (krajše) periodizacijske člene, sicer periodizacija lahko postane historični konstrukt. Selektivno pregleda slovenske literarnozgodovinske sodbe o ekspresionizmu in njegovem pripovedništvu ter opozarja, da so te marsikdaj izrečene brez poprejšnjih natančnih analiz konkretnih literarnih tekstov; pogosto so le literarnozgodovinske sodbe o literarnozgodovinskih sodbah drugih avtorjev. Temu se sam želi izogniti, zato se v delu ne ukvarja z makrostrukturnim, pač pa z mikrostrukturnim periodizacijskim pojmom.

Literarni zgodovinar in kritik Marjan Dolgan, zaposlen na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede SAZU, dokazuje, da ekspresionizem ni natančno oblikovno-stilna in idejno zaokrožena celota, zato mu odreka status literarnega obdobja ali smeri in ga definira kot literarno gibanje. Poudarja, da ekspresionizem kot gibanje opredeli tudi Lado Kralj v tridesetem Literarnem leksikonu, a ob razvrščanju literarnih tekstov svoja merila zaostri in ravna, kot da bi bil ekspresionizem koherentna literarna smer. Dolgan navaja merila za določanje pripadnosti ekspresionističnemu gibanju (oblikovno-stilne prvine, miselna podstat, motivi), zaradi obsežnosti problematike pa se omeji na preučevanje motivno-idejne plasti pri Preglju, Grumu in Jarcu. Analiza ga privede do spoznanja, da njihova pripovedna dela niso enovita, a jih je prav ekspresionizem najbolj zaznamoval, hkrati pa je vsak izmed treh pisateljev gibanju vtisnil svojo podobo.

Delo je opremljeno z bibliografijo, stvarnim in imenskim kazalom, prevodom temeljnih ugotovitev v nemški (Mihael Verbinc) in angleški jezik (Nina Majcen), dodan pa sinopsis v slovenskem in angleškem jeziku.

Tri ekspresionistične podobe sveta so osvežujoč prispevek k slovenski literarni zgodovini: avtor v razumljivem in nezapletenem jeziku prepričljivo utemeljuje, kakšne in katere prvine naj bi bile ekspresionistične v netrivialnih pripovednih delih treh pisateljev. Delo odlikujejo nazornost, jasnost in jedrnatost. Avtor natančno analizira motive in ideje v pripovednem opusu trojice (tudi v noveli Ivana Preglja *Matkova Tina*, ki je srednješolsko

obvezno domače branje), utemeljuje, kateri elementi so ekspresionistični, in definira ekspresionizem, zato knjigo priporočam bodočim maturantom in njihovim učiteljem.

Alenka Žbogar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

V spomin

ZA PROFESORJEM BORISOM URBANČIČEM (1913–1998)

(beseda ob grobu)

Poslovili smo se od profesorja Borisa Urbančiča.

Slovo, ki izključuje ponovno snidenje, tisti »nikoli več«, dela ločitev bridko. Ne moremo si kaj, da ob takih slovesih ne bi pomislili na lastni odhod, zmeraj pa tudi zaslišujemo usodo, ki nanjo zvrčamo krivdo za nepravične, prezgodnje odhode svojih najbližjih.

Profesor Urbančič je s strogostjo do samega sebe zmogel uravnati trajanje svojega življenja v visoko starost, v bližino skrajnih meja. Komur je dano živeti tako dolgo, osreči svoje najbližje že s tem, da jim prihrani presunjenost, ki v nas pušča razdiralno, neobvladljivo bolečino.

Zdi se mi, da je profesor Urbančič ne samo svoje življenje, ampak tudi svoje slovo od življenja uravnaval tako, da je prišla do izraza najimenitnejša poteza njegovega blagega značaja – brezmejna obzirnost.

Skoraj štirideset let, kolikor mi je bilo dano biti v profesorjevi bližini, vsaj polovico tega obdobja pa z njim negovati spoštljivo prijateljstvo, je ravno njegova obzirnost vzdrževala najboljši odnos tudi tedaj, ko se v kaki podrobnosti – jezikoslovni ali idejni – nisva ujemala. Kolikor takšne obzirnosti premorem tudi sam, jo imam od njega.

V Urbančičevem življenju najdemo malo ali nič takega, kar bi kazalo na to, da si je bivanje sklenil do vrha napolniti z uživanjem in sladkostmi vseh vrst.

V mladosti se je pridružil boju za ideale humanizma in socialne pravičnosti za vse ljudi. To ga je pripeljalo v vrste tako imenovane napredne inteligence, v spopad z obstoječim kapitalizmom in proti izkoriščanju nezaščitenih, od tod pa po naravni poti v vrste Osvobodilne fronte in k partizanom. Njegovo delovanje je bilo stvar nazorov, brez oziranja k zahtevam politikantstva, zato je socialističnim idejam lahko ostal zvest do zadnjega diha. Brezmejno spoštljivost mu izražam že zgolj za to pokončno držo.

Stvar slovenstva, slovenskega jezika in jezikoslovja je profesor Urbančič prejšnji ideji priključil v zrelih letih, letih strokovne rasti, in tudi tu je do konca verjel, da je za uresničenje zastavljenih načrtov treba skrbeti ne z besedami, ampak z dejanji. Ukvarjanje z bohemistiko, predavanje češčine na ljubljanski slavistiki (soavtorstvo pri učbeniku češčine za slovenske študente), požrtvovalno delo za bogatenje slovensko-čeških kulturnih stikov, to oboje mu ni zadoščalo. Iz bohemistike, poznavanja češkega jezikoslovja, je za uresničevanje svojih jezikovnokulturnih načel prestopil v slovenistiko in tu je njegova knjiga *O jezikovni kulturi* s svojimi tremi izdajami pustila najizrazitejšo sled.

Iz spoznanja, da v zadevah jezikovne kulture ne more opraviti, kolikor je bilo treba (pa tudi značajskih potez samotnega jezdeca ni imel), je izhajala njegova skrb za jezikoslovni naraščaj. Tu pa ni bil samo pedagog, učitelj, javni delavec in kulturnik, ampak prav očetovski skrbnik in dobrotnik. Za vzgojo in rast mladih jezikoslovcev ni v obdobju fakultetnega delovanja profesorja Urbančiča nihče storil več od njega (kolikor ni bil sploh edini!), in sicer nesebično, brez misli na kakšno – bogobvaruj – povračilo ali javno izražanje zvestobe in hvaležnosti. Danes se tukaj od njega poslavljamo mnogi, katerih življenjsko pot je profesor usmeril tja, kjer hodimo zdaj. V tolikšni meri nas je zadolžil, da njegovo dobrotništvo ne more biti zgolj zasebna zadeva med njim in posamičnimi dolžniki. V častni spomin njegovemu skrbništvu smo dožni – in to po svojih močeh tudi delamo –

njegovo dobroto posnemati z izkazovanjem pozornosti prihajajočemu rodu perspektivnih in delavoljnih ljudi.

Profesorjev jezikovnokuturni nazor je zadosti znanstveno podprt, da ne more skrepeneti in se zadrgniti v dogmo. Ta nazor je do konca zagovarjal nespremenjenega z žarom iz časov njegovega nastajanja, vendar tisti, ki smo se mu z enakim žarom priključili, čutimo potrebo tu in tam kaj prilagoditi sodobnosti in predrugačiti. Še dolgo za nami – dokler pač knjižna slovenščina ne bo prerasla sedanje stopnje – pa bo ostal vzornik s svojim izrazom. Zmeraj ga bo treba jemati za zgled, se učiti pri njem in ga dajati v učenje mladim pišočim: profesor je v prostem govoru in v pisnem izražanju vselej skrbno pretehtal vsako besedo, vsak stavek, tako da je zmeraj vse na svojem mestu in nikoli nič odveč. Gostobesednost je lastnost, ki je profesor gotovo ni imel.

V domala štiridesetih letih najinega znanstva in prijateljevanja ga nikoli nisem mogel videti prekipevajočega od sreče. A vseeno mislim, da je bil profesor srečen človek. Obdarjen je bil z zvestobo domačih, prijateljev in celo znancev, svoje življenje pa je osmisлил s tem, da se je za trajno zapisal med zaslužne za slovensko kulturo in slovenstvo nasploh. Spomin, ki ga je pustil v srcih tistih, ki nam je bilo dano biti v njegovi bližini, bo sicer odšel skupaj z nami, vendar je, kolikor bolj krhek, toliko žlahtnejši. Lepša nas in prečiščuje. Zato zdaj tu stojimo s hvaležnostjo in spoštovanjem.

Tomo Korošec

BIBLIOGRAFIJA BORISA URBANČIČA

1933

F

Čehi in njegov odnos do otrok pa lutkarstvo. – Učiteljski tovariš 74, št. 22, 1933/34, str. 3.
Lutkovna gledališča v Pragi. – Učiteljski tovariš 74, št. 33, 1933/34, str. 2.

1936

B

Česká próza u Slovinců. – Československo-jihoslovanská revue 6, št. 6/7, 1936, str. 98–104.

O prevodih čeških proznih del v slovenskih časopisih, listih in posebnih izdajah. – Povzeto po seminarski nalogi, ki jo je nagradila češkoslovaška vlada za leto 1936. Poročilo o podelitvi nagrade v Jutru 28. 1. 1936.

E

František Langer: Konjeniška patrola.

Prevod dela: Jízdní hlídka. Premiera izvedena v ljubljanski Drami 15. oktobra 1936.

Rudolf Karel: Botra smrt.

Prevod libreta: Smrt Kmotřička. Premiera izvedena v ljubljanski Operi 7. novembra 1936.

1939

E

Karel Nový: Živeti hočemo : roman. – Ljubljana : Nova pravda, 1939. 176 str.

Prevod romana je izhajal v 51 nadaljevanjih v Novi pravdi 1938 in 1939.

1951

Nekaj o jazzu in demokraciji. – Ljudska pravica 12, št. 174, 29. 11. 1951, str. 10.

1952

F

V čem je moč obrambe jazzu. – Ljubljanski dnevnik 2, št. 83, 7. 4. 1952, str. 2; št. 84, 8. 4. 1952, str. 2; št. 85, 9. 4. 1952, str. 2; št. 86, 10. 4. 1952.

1953

B

Kaj naj bodo »Mlada pota«. – Mladina 11, št. 8, 1953, str. 6.

Podpis B. Urbančič.

A – disertacija, knjige, študije, razprave

B – članki, ocene, polemike

C – uredništvo knjig, revij

D – leposlovje, esejistika

E – prevodi

F – ostalo

G – intervjuji, o avtorju

1954**E**

Volk in maček. – Ciciban št. 2, 1954/55, str. 25.

Iz češčine poslovenil Boris Urbančič.

J. Košiček: Devet piščet. – Ciciban, št. 3, 1954/55, str. 37. Ilustr.

Iz češčine poslovenil Boris Urbančič.

1955**B**

Češkoslovaški književniki o poeziji in njeni vlogi. – Ljudska pravica 21, št. 213, 11. 9. 1955, str. 6.

Podpis B. U. – Prebrano tudi na Radiu Ljubljana 29. 8. 1955.

Ignát Hermann: Vest. – Pionir 13, št. 9, 1955, str. 264–266. Ilustr.

Prevedel Boris Urbančič.

Jozef Čapek: Primem za usaku dejlu. – Ciciban, št. 3, 1955/56, str. 64. Ilustr.

Prevedel Boris Urbančič.

1956**B**

Boj za kvaliteto v češkoslovaški književnosti. – Naša sodobnost 4, št. 6, 1956, str. 572–576.

Češki tisk in Jugoslavija. – Ljubljanski dnevnik 6, št. 45, 24. 2. 1956, str. 4.

Dr. Oton Berkopce. – Naši razgledi 5, št. 24, 20. 12. 1956, str. 592.

Ob 50-letnici dr. O. Berkopca.

Vilém Závada v Ljubljani. – Naši razgledi 5, št. 23, 8. 12. 1956, str. 560–561.

Podpis B. Urbančič.

E

Ignát Hermann: Stara in nova suknja. – Pionir 14, št. 7, 1956, str. 201–204. Ilustr.

Prevedel Boris Urbančič.

F

Stoletnica »Babice«. – Ljubljanski dnevnik 6, št. 4, 6. 1. 1956, str. 4.

1957**B**

Ob novem prevodu Cankarja v češčino. – Naša sodobnost 5, št. 4, 1957, str. 376–378.

O prevodu Cankarjeve komedije »Za narodov blagor«.

G

Boris Urbančič, lektor za češki jezik. – V: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev. – Ljubljana : Rektorat Univerze, 1957. – Str. 98.

1958**B**

Jaroslav Hašek : (Pismo iz Prage). – Naši razgledi 7, št. 10, 24. 5. 1958, str. 248–249.

Jugoslavica v češčini : (Pismo iz Prage). – Naša sodobnost 6, št. 6, 1958, str. 570–573.

1959**B**

Nerudove Malostranske povesti. – Naši razgledi 8, št. 15, 8. 8. 1959, str. 365–366.

Ob Smolejevem prevodu Nerudovih Malostranskih povesti.

Skrb za kulturo jezika na Češkem. – Jezik in slovstvo 4, št. 8, 1958/59, str. 246–249.

1960**A**

O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini. – Jezik in slovstvo 6, št. 3, 1960/61, str. 81–87.

Razširjen referat na slavističnem zborovanju v Piranu oktobra 1960. – Nadaljevanje v Jeziku in slovstvu 6, 1960/61, št. 8., str. 241–246.

B

Besede in oblike. – Jezik in slovstvo 5, št. 6, 1959/60, str. 244–246.

Jezikovni pretres Grünovega prevoda Vicki Baum: Pazite se srn.

Bojo, vejo ... – Jezik in slovstvo 6, št. 1, 1960/61, str. 30–31.

Franku Wollmanovi k sedmdesátinám. Sborník prací. Vydala Brněnská universita, filosofická fakulta. Praha 1958. – Slavistična revija 12, št. 1/4, 1959/60, str. 302–307.

Jezik – literatura – šola. – Naši razgledi 9, št. 19, 15. 10. 1960, str. 448–449.

V anketi na str. 445–449 so sodelovali: Štefan Barbarič, France Bernik, Alfonz Gspan, Bruno Hartman, Marija Jamar, Bistrica Mirkulovska, Boris Paternu, Fran Petre, Dušan Pirjevec, Breda Pogorelec, Miloš Poljanšek, Janez Rotar, Mirko Rupel, Jože Šifrer, Ivan Tominec, Boris Urbančič in Franc Zadavec.

K predlogu o deljenju besed. – Jezik in slovstvo 5, št. 4, 1959/60, str. 113–115.

Maskulinizacija nevter pri imenih za živa bitja. – Jezik in slovstvo 5, št. 6, 1959/60, str. 185–186.

Nekaj pripomb k pridevniškemu stopnjevanju. – Jezik in slovstvo 5, št. 5, 1959/60, str. 157–158.

1961**A**

O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini. – Jezik in slovstvo 6, št. 8, 1960/61, str. 241–246; 7, št. 2, 1961/62, str. 36–40.

Nadaljevanje v Jeziku in slovstvu 7, št. 7, 1961/62.

B

Namesto jezikovne kritike. – Jezik in slovstvo 6, št. 6, 1960/61, str. 205–206.

Podpis B. U. – O prevajanju romana: Zdeněk Pluhař, Křiži ob progi.

O rabi tujk in izposojenk.

Predavanje na Radiu Ljubljana, 24. 11. 1961.

Slovenščina na razpotju. – Naši razgledi 10, št. 17, 9. 9. 1961, str. 413–414.

E

Josef Čapek: O psičku in mucí. – V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1961. – 80 str. – (Cicibanova knjižnica).

Prevedel in priredil Boris Urbančič.

1962**A**

O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini. – Jezik in slovstvo 7, št. 7, 1961/62, str. 200–209.

Nadaljevanje članka iz Jezika in slovstva 7, št. 2, 1961/62.

O jezikovnih stilih.

Predavanje na Radiu Ljubljana, 20. 4. 1962. – Objavljeno tudi v knjigi Jezikovni pogovori (1965), str. 221–227.

B

Bralec in bravec kot načelno vprašanje. – Delo 4, št. 184, 6. 7. 1962, str. 6; št. 185, 7. 7. 1962, str. 5; št. 186, 8. 7. 1962, str. 6.

Nadnasl.: Slovenski pravopis.

1963**A**

Problem »bravca«. – Slavistična revija 14, št. 1/4, 1963, str. 211–228.

Nadnasl.: Ob novem slovenskem pravopisu.

B

Uredništva naj ne povečujejo jezikovne zmede. – Naši razgledi 12, št. 10, 25. 5. 1963, str. 204.

Živ jezik je drevo, ki zmerom odganja. – V: Slovenski izseljenski koledar 1964. – Ljubljana : Slovenska izseljenska matica, 1963. – Str. 126–132.

1964**A**

Besede z več pomeni in zahteva po jasnem izražanju. – Jezik in slovstvo 9, št. 2/3, 1963/64, str. 47–50.

Popravek v Jeziku in slovstvu 9, št. 4/5, 1963/64, str. 150.

B

Bibliografie české lingvistiky. – Jezik in slovstvo 9, št. 7/8, 1963/64, str. 286–287.

Podpis B. U.

Naš novi Pravopis. – Jezik in slovstvo 9, št. 4/5, 1963/64, str. 103–118.

Jubilej Jaromira Běliča. – Jezik in slovstvo 9, št. 7/8, 1963/64, str. 286.

Podpis B. U.

1965**A**

O jezikovnih stilih. – V: Jezikovni pogovori. – V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1965. – Str. 221–227.

B

»Skrajnostima« ali »skrajnostma"? – Jezik in slovstvo 10, št. 2/3, 1965, str. 98–100.

E

Alois Jedlička: Teorija praške šole o knjižnem jeziku. – Jezik in slovstvo 10, št. 6/7, 1965, str. 186–192.

Dopolnjen prevod iz Travaux linguistiques de Prague, 1964.

1967**B**

O jeziku v prevodih. – V: Čas nespečnosti : izbor sodobne češke kratke proze. – V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1967. – Str. 143–144.

O ustvarjalnosti v jeziku. – Gospodarski vestnik 16, št. 21, 1967, str. 4.

Transistor ali tranzistor? – Gospodarski vestnik 16, št. 9, 1967, str. 4.

Podpis bu.

C

Čas nespečnosti : izbor iz sodobne češke proze / [izbral in uredil František Benhart s sodelovanjem Borisa Urbančiča]. – V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1967. – 146 str.

Češka čitanka. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1967. – 99 str.

Zbral, uredil ter spremna besedila napisal Boris Urbančič.

E

František Benhart: Spremna beseda ; O avtorjih – V: Čas nespečnosti : izbor sodobne češke kratke proze. – V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1967. – Str. 137–143.

Prevedel Boris Urbančič.

1969**B**

O jezikovni kulturi. – Delo 11, št. 293, 25. 10. 1969, str. 18; št. 313, 15. 11. 1969, str. 19; št. 320, 22. 11. 1969, str. 18; št. 338, 13. 12. 1969, str. 18; št. 345, 20. 12. 1969, str. 19.

Obisk uglednega češkega znanstvenika. – Delo 11, št. 138, 22. 5. 1969, str. 5.

Ob obisku Bohuslava Havránka.

Staročeský slovník, úvodní stati, soupis pramenů a zkratek. Praha, Academia 1968. – Slavistična revija 17, št. 2, 1969, str. 415–417.

E

Bohuslav Havránek: Teorija knjižnega jezika. – Jezik in slovstvo 14, št. 7, 1969, str. 196–204.

Prevedel Boris Urbančič.

G

Boris Urbančič, predavatelj za češki jezik. – V: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev. – 2. knj. – Ljubljana : Univerza, 1969. – Str. 75–76.

1970**B**

Jezik in rodoljubje. – Rodna gruda 17, št. 10, 1970, str. 22.

O jezikovni kulturi. – Delo 12, št. 15, 17. 1. 1970, str. 18; št. 29, 31. 1. 1970, str. 19; št. 43, 14. 2. 1970, str. 18; št. 50, 21. 2. 1970, str. 18; št. 64, 7. 3. 1970, str. 18; št. 77 (i. e. 71), 14. 3. 1970, str. 18; št. 85, 28. 3. 1970, str. 18; št. 92, 4. 4. 1970, str. 18; št. 99, 11. 4. 1970, str. 18; št. 106, 18. 4. 1970, str. 19; št. 113, 25. 4. 1970, str. 18; št. 137, 23. 5. 1970, str. 18; št. 144, 30. 5. 1970, str. 18; št. 151, 6. 6. 1970, str. 19; št. 158, 13. 6. 1970, str. 18.

15 nadaljevanj.

1971**B**

Norma, splošna raba in vloga jezikoslovca.

Predavanje na Radiu Ljubljana, 22. 12. 1971.

O modi v jeziku.

Predavanje na Radiu Ljubljana, 29. 12. 1971.

Slovens'ka movna kul'tura i novij slovník slovens'koí literaturnoi movi. – Ukraíns'koe slov'janoznávtvo 5, 1971, str. 109–[114].

1972**A**

O jezikovni kulturi. – V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1972. – 165 str.

B

Beseda o Josefu Čapku. – V: Josef Čapek: O psičku in mucí. – V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1972. – Str. 83–86.

O kriterijih jezikovne pravilnosti.

Predavanje na Radiu Ljubljana, 26. 1. 1972.

E

Josef Čapek: O psičku in mucí. – V Ljubljani : Mladinska knjiga, 1972. – 86 str. Ilustr. – (Moja knjižnica ; razred II, knj. 6).

Prevedel in priredil Boris Urbančič.

G

O jezikovni kulturi : pogovor z avtorjem prof. Borisom Urbančičem – Delo 14, št. 115, 27. 4. 1972, str. 13.

Nadnasl.: Ob izidu pomembne knjige. – Intervju. – Z B. Urbančičem se je pogovarjal Tone Glavan.

1973**A**

O jezikovni kulturi. – 2. predelana in razširjena izd. – V Ljubljani : Cankarjeva založba, 1973. – 178 str.

E

Bass Eduard: Jaroslav Hašek zasebno. – Delo 15, št. 4, 6. 1. 1973, str. 26.

Prevedel in uvodno besedilo napisal Boris Urbančič.

Jaroslav Hašek: Truplo v Tisi. – Delo 15, št. 4, 6. 1. 1973, str. 26.

Prevedel Boris Urbančič.

G

Beseda ustvarjalcev. – Knjiga 21, št. 3, 1973, str. 148–150. Portret.

Intervju.

Tomo Korošec: K šestdesetletnici Borisa Urbančiča. – Jezik in slovstvo 18, št. 3, 1973/74, str. 94–95.

1974**B**

Dvoje korespondenc. – Jezik in slovstvo 19, št. 8, 1973/74, str. 322–323.

Vsebuje poročilo o dveh prispevkih, ki ju je napisal dr. Jiří Skalička v zborniku Severní Morava 1969 in 1973: Abbé Martin Kuralt in njegova severno-moravska internacija in Pisatelj Josef Kocourek in Slovenci.

1976

B

Knjižni jezik skozi prizmo praške šole. – Slavistična revija 24, št. 2/3, 1976, str. 308–313. Ocena: Alois Jedlička, Spisovný jazyk v současné komunikaci, 1975.

Sedemdesetletnica dr. Otona Berkopca. – Jezik in slovstvo 22, št. 3, 1976/77, str. 87–89.

Smog ali smod? – Delo 18, št. 4, 7. 1. 1976, str. 10.

Nadnasl.: Črkarska pravda. – Zapisal Niko Lapajne. – Soavtorja Peter Novak in Boris Urbančič.

1978

A

Nekaj pripomb k Načrtu pravil slovenskega pravopisa. – Slavistična revija 26, št. 1, 1978, str. 79–95.

Odgovor na članek J. Toporišiča in J. Riglerja Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa, ki sta ga objavila v Slavistični reviji 25, št. 1, 1977.

B

Med zidovi NUK v okupirani Ljubljani. – V: Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice 2. – Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica, 1978. – Str. 14–19.

Izšlo pod skupnim nasl.: Delež Narodne in univerzitetne knjižnice v narodnoosvobodilnem boju.

1979

G

Boris Urbančič, dipl. fil., pred. za češki jezik. – V: Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev. – 3. knj., 1. d. – Ljubljana : Univerza Edvarda Kardelja, 1979. – Str. 120–121.

1980

A

Boris Urbančič, Alois Jedlička, Přemysl Hauser: **Češčina**. – Maribor : Obzorja, 1980. – 226 str.

B

Vsi jezikovni nasveti in opozorila so bob ob steno. – Delo 22, št. 274, 22. 11. 1980, str. 30. K člankom Matjaža Kmecla (31. 10. 1981) in Jakoba Riglerja ter Jožeta Toporišiča (15. 11. 1981). – Objavljeno v rubriki Poštni predal.

1981

B

Pravopis ni računalnik in ne čarodej, ki naj z bajalico odpravlja vse slabosti govorjenja in pisanja. – Delo 23, št. 259, 7. 11. 1981, str. 28. Portreti.

Nadnasl.: Uvod v sprejetje Načrta pravil za novi slovenski pravopis. – V anketi so sodelovali: Janez Dular, Janko Čar, Velemir Gjurin, Janko Jurančič, Viktor Majdič, Jolka Milič, Janko Moder, France Novak, Breda Pogorelec, Stanislav Suhadolnik, Marjan Štrancar, Jože Toporišič, Boris Urbančič.

E

Josef Čapek: O psičku in mucu. – V: O psičku in mucu in druge igrice / [izbrala, priredila za oder in uprizoritvena navodila napisala Draga Ahačič ; prevedli Boris Urbančič ... et al.]. – Ljubljana : Univerzum, 1981. – Str. 3–18.

1982

B

Na rob Načrtu pravil za novi Slovenski pravopis. – Naši razgledi 31, št. 12, 25. 6. 1982, str. 358–359.

Ob Načrtu pravil za novi Slovenski pravopis.

Predavanje na Radiu Ljubljana 10. in 24. 6. 1982.

Široki cilji pa veliko želja. – Delo 24, št. 95, 23. 4. 1982, str. 4–5. Portreti.

Nadnasl.: Pravopisci, jezikoslovci in pedagogi so nadaljevali razpravo za našo okroglo mizo. – Pogovora so se udeležili: Dragica Kapko-Bakić, Janez Dular, Velemir Gjurin, Jakob Rigler, France Novak, Janko Liška, Viktor Majdič, Boris Urbančič.

Osebna imena : ob Načrtu pravil za novi Slovenski pravopis. – Naši razgledi 31, št. 3, 12. 2. 1982, str. 78–79.

Zemljepisna imena : ob Načrtu pravil za novi Slovenski pravopis. – Naši razgledi 31, št. 8, 23. 4. 1982, str. 228–230.

G

[Fran] Petrè: Urbančič Boris. – V: Slovenski biografski leksikon. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1982. – 4. knj., 13. zv., str. 298–299.

Podpis Petrè.

1984

B

O neobstoynih samoglasnikih v slovenskem knjižnem jeziku. – Delo 26, št. 115, 19. 5. 1984, str. 23–24; št. 151, 30. 6. 1984, str. 23.

Objavljeno v rubriki Poštni predal.

G

Albinca Lipovec: Borisu Urbančiču ob sedemdesetletnici. – Jezik in slovstvo 29, št. 4, 1983/84, str. 130–131.

1985

B

Nacionalizem in Jezikovno razsodišče. – Naša žena 1985, št. 5, str. 6.

Res »na Ptuj« in ne več »v Ptuj«? – Delo 27, št. 114, 18. 5. 1985, str. 25; št. 138, 15. 6. 1985, str. 16, 26.

V drugem delu avtorja Viktor Majdič in Boris Urbančič. – Objavljeno v rubriki Poštni predal.

F

Ob odkritju spominske plošče prvega tečaja za propagandiste in vojne dopisnike, 20. oktobra 1984 v Semiču. – Borec 37, št. 2, 1985, str. 103–118.

G

Skrb za jezik ali voda na mlin nacionalizmu? Vprašanja jezikoslovcu Borisu Urbančiču. – Naša žena 1985, št. 3, str. 12–13.

Intervju.

1986

Dr. Oton Berkopec – 80-letnik. – Dnevnik 35, št. 329, 6. 12. 1986. str. 16. Portret.

1987

A

O jezikovni kulturi. – 3. predelana in razširjena izd. – Ljubljana : Delavska enotnost, 1987. – 177 str. – (Posebne izdaje / Delavska enotnost).

B

Gospodar nad življenjem stotisočev. – Delo 29, št. 43, 21. 2. 1987, str. 25.

Polemika o poimenovanju Jud-Žid. – Objavljeno v rubriki Poštni predal.

C

Ljubljana – Gradišče : 1941–45 / [gradivo zbral in sestavil Janko Sotelšek ; za tisk priredil Boris Urbančič]. – Ljubljana : Krajevna organizacija Zveze borcev NOV »Majda Vrhovnik«, 1987. – 87 str. Ilustr.

Govorni jezik. – Delo 29, št. 65, 19. 3. 1987, str. 16; št. 71, 23. 3. 1987, str. 6.

Ponatis novega poglavja iz 3. izd. knjige O jezikovni kulturi.

E

Žvižgavec v polžjem avtobusu : zbirka sodobne češke proze za otroke / [izbrala Milada Matějovicova ; prevedla Zdenka Jerman in Boris Urbančič]. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1987. – 142 str. Ilustr. – (Sončnica).

1988

A

Česko-slovinské kulturní styky / [přeložila Helena Polaková]. – Ljubljana : Mladinska knjiga International, 1988. – 52 str.

B

Česko-slovenski odnosi. Kulturni odnosi – V: Enciklopedija Slovenije 2. – Ljubljana : Mladinska knjiga, 1988. – Str. 117–126.

Soavtorja Boris Urbančič in Damjan Prelovšek. – Podpis B. U., D. Pr.

Dr. Oton Berkopec. – Delo 30, št. 219, 20. 9. 1988, str. 2.

Nekrolog.

G

Kotíková, Olga: K pětasedmdesátinám bohemisty Borise Urbančiče. – Slovanský přehled, št. 8, 1988, str. 511–512.

1989

G

Boris Urbančič (Ljubljana, 21. 12. 1913). – V: Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani : 1919–1989. – Ljubljana : Filozofska fakulteta, 1989. – Str. 169–170.

1992

B

Zdaj enodelni normativni slovar? – Delo 34, št. 12, 16. 1. 1992, str. 13.

Anketa ob izidu petega zvezka SSKJ. – Skupni nasl.: Te knjige so nastajale v tišini desetletnega trdega dela.

1993

A

Slovensko-češki kulturni stiki. – Ljubljana : Mladika, 1993. – 77 str.

B

Čehi so močno vplivali na ljubljansko glasbeno življenje. – Delo 35, št. 191, 19. 8. 1998, str. 14, 15.

Književni listi. – Nadnasl.: Slovensko-češki kulturni stiki.

Izjemno plodno študijsko in prevajalsko sodelovanje. – Delo 35, št. 197, 26. 8. 1998, str. 14, 15; št. 203, 2. 9. 1998, str. 13, 14, 15; št. 209, 9. 9. 1993, str. 14.

Književni listi. – Nadnasl.: Slovensko-češki kulturni stiki.

Od kod Slovencem besede kot pivo, žezlo, časopis, vojak in druge. – Delo 35, št. 179, 5. 8. 1993, str. 13, 14, 15. Ilustr.

Književni listi. – Nadnasl.: Slovensko-češki kulturni stiki.

Slovenci so bili vabljeni tudi na proslave Narodnega divadla. – Delo 35, št. 185, 12. 8. 1993, 14, 15. Ilustr.

Književni listi. – Nadnasl.: Slovensko-češki kulturni stiki.

G

Helena Poláková: Příspěvek k česko-slovinským kulturním vztahům : k osmdesátinám Borise Urbančiče. – Český jazyk a literatura 44, št. 1/2, 1993/94, str. 39–40.

»V jeziku so nesporne le spremembe, ki se zakoreninijo spontano« : pogovor z jezikoslovcem (bohemistom). – Delo 35, št. 298, 23. 12. 1993, str. 5. Portret.

Intervju. – Pogovarjala se je Albinca Lipovec.

1994

B

Beseda o Josefu Čapku. – V: Josef Čapek: O psičku in mucí. – Ljubljana : Mladika, 1994. – Str. 75–79.

E

Josef Čapek: O psičku in mucí. – Ljubljana : Mladika, 1994. – 79 str. Ilustr. – (Zbirka Liščki).

Prevedel, priredil ter spremno besedo napisal Boris Urbančič.

G

Tomo Korošec: Boris Urbančič – osemdesetletnik. – Jezik in slovstvo 39, št. 5, 1993/94, str. 199–200.

1995

A

Česko-slovinské kulturní styky / ze slovinštiny přeložila Helena Poláková. – Vyd. 1. – Praha : Euroslavica, 1995. – 89 str. Ilustr.

1997

A

Boris Urbančič, Přemysl Hauser, Alois Jedlička: **Češčina**. – 2., predelana izd. – Ljubljana : Mladika, 1997. – 237 str.

*Sestavila Anka Sollner Perdih
Filozofska fakulteta v Ljubljani.*

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je potrebno oddati tudi na PC-jevi disketi, zapisan v formatu ASCII ali v katerem od urejevalnikov besedil za okensko okolje; mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov *slavisticna.revija@uni-lj.si*. Besedilo naj ne bo razlomljeno v strani in besede ne deljene. Navodila za tipkanje opomb, ležečega in polkrepkega tiska, vezajev, pomišljajev, narekovajev, naglašanih, nestandardnih znamenj ipd. dobi avtor pri tehničnem uredniku. – Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči želeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. – Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, ime in naslov banke, pri kateri ima odprt žiroračun, naslov stalnega bivališča, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis ni sprejet, glavni urednik avtorja pisмено obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve. Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži Slovenskega pravopisa 1994. – Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. – Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je rezerviran za podnaslove in je označen z dvojno podčrtavo. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. – Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. – Besedilo opombe naj bo v članku na koncu v enem kosu. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. – Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu in v opombah, v daljši obliki pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton BREZNIK, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.

Članek v reviji se navaja takole:

Janko KOS, 1991: Problem časa v slovenski liriki. *Slavistična revija* XXXIX/1. 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹ Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje, Mohorjeva družba, 1934, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj so ležeče postavljeni. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

Slavistična revija prihaja tudi na internet: <http://www.ijs.si/lit/sr.html>.

DOLGAN, Milan: *Pravilni in nepravilni glagoli v slovenščini. Besednjak in učnojezi-
kovna razprava*. Ljubljana: samozaložba, 1998. 176 str.

Europa Orientalis XVII/1 (1998). 334 str.

Europa Orientalis XVII/2 (1998). 378 str.

*Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov in Deželnih vlad za
Slovenijo 1918–1921*. Za objavo pripravil Peter Ribnikar. Ljubljana: Arhiv Re-
publike Slovenije, 1998. 414 str.

Slovenski jezik – Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Znanstvena redaktorica Ada
Vidovič Muha. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 1998.
294 str.

*Splošni mednarodni standardi za arhivsko poslovanje. Mednarodni standardi za
arhivski zapis o ustvarjalcih arhivskega gradiva: pravnih osebah, fizičnih ose-
bah in družinah*. Prevedla in pripravila za objavo Olga Pivk. Ljubljana: Arhiv Re-
publike Slovenije, 1998. 74 str.

VUK, Stanko: *Pomlad pod Krasom*. Izbrane pesmi, proza in pisma. Maribor: Obzorja,
1998. 347 str.